

MİLLİ PROQRAMLAR

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA EKOLOJİ CƏHƏTDƏN DAYANIQLI SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFA DAİR MİLLİ PROQRAM

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2003-cü il 18 fevral tarixli 1152 nömrəli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MEŞƏLƏRİN BƏRPA EDİLMƏSİ VƏ ARTIRILMASINA DAİR MİLLİ PROQRAM

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2003—cü il 18 fevral tarixli 1152 nömrəli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI VƏ DAVAMLI İSTİFADƏSİNƏ DAİR MİLLİ STRATEGİYA VƏ FƏALİYYƏT PLANI

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2006-cı il 24 mart tarixli 1368 nömrəli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINA VƏ DAVAMLI İSTİFADƏSİNƏ DAİR 2017–2020-Cİ İLLƏR ÜÇÜN MİLLİ STRATEGİYA

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2016-cı il 3 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA EKOLOGIYAYA DAİR MİLLİ PROQRAMLARIN TƏSDİQ EDİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Ölkədə iqtisadiyyatın inkişafı və əhalinin sosial-mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ekoloji tarazlığın qorunması dövlətin daim diqqət mərkəzindədir. Bununla əlaqədar olaraq son illər ekologiyaya, təbiəti mühafizəyə və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə dair bir sıra normativ hüquqi aktlar qəbul edilmiş, təbiətin qorunması və sağlamlaşdırılması sahəsində mühüm praktiki addımlar atılmışdır. Bir sıra iri su hövzələri tikilmiş, torpaqları şoranlaşmadan təmizləmək üçün drenaj sistemləri qurulmuş, Bakı şəhərində və onun ətrafında çoxlu yaşıllıqlar, Xəzərsahili qumluqlarda sahil bərkidici və torpaqların eroziyasının qarşısının alınması məqsədi ilə meşə örtüyü zolaqları salınmış, flora və faunanın qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra təbiət qoruqları və yasaqlıqları yaradılmışdır.

Lakin bu sahədə hələ də ciddi problemlər qalmaqda davam edir. Ölkədə meşələrin qırılması nəticəsində, onsuz da az olan meşə örtüyünün torpaqqoruyucu, susaxlayıcı, havatəmizləyici kimi vacib sanitar-gigiyenik və sosial-ekoloji funksiyası xeyli dərəcədə zəifləmişdir. Bəzi qiymətli ağac və kol növlərinin ehtiyatı tükənmək təhlükəsi qarşısında qalmışdır. Yaylaqlardan qeyri-səmərəli istifadə olunması onların geniş ərazidə sürətlə eroziyaya uğramasına və bitki örtüyünün məhv olmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən, son illərdə ölkədə baş vermiş təbii hadisələr ətraf mühitə ciddi ziyan vurmuşdur. Odur ki, ölkədə təbiətin mühafizəsi, bioloji müxtəlifliyin azalmasının və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunan problemlərin sistemli həllini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:

- 1."Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram" təsdiq edilsin.
- 2."Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair Milli Proqram" təsdiq edilsin.
3. Bu Sərəncamın 1-ci və 2-ci bəndləri ilə təsdiq edilən Milli Proqramların həyata keçirilməsində əlaqələndirici orqan Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyidir.
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.
5. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Milli Proqramların həyata keçirilməsini təmin etsin.
6. Bu Sərəncam dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 18 fevral 2003-cü il
№ 115

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2003-cü il 18 fevral tarixli 1152 nömrəli Sərəncamı ilə
TƏSDİQ EDİLMİŞDİR*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA EKOLOJİ CƏHƏTDƏN DAYANIQLI SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFA DAİR

MİLLİ PROQRAM

1. Giriş

2. Milli Proqramın əsas məqsəd və vəzifələri

3. Əhali və əmək ehtiyatları

4. Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə

- 4.1. Su ehtiyatları
- 4.2. Atmosfer havası
- 4.3. Torpaq ehtiyatları
- 4.4. Meşə ehtiyatları
- 4.5. Balıq ehtiyatları
- 4.6. Tullantılar
- 4.7. Ətraf mühitə dair qanunvericilik

5. Qlobal ekoloji problemlər

- 5.1. İqlim dəyişmələri
- 5.2. Səhralaşmaya qarşı mübarizə
- 5.3. Biomüxtəlifliyin qorunması

6. Sənaye kompleksləri

- 6.1. Yanacaq—energetika kompleksi
- 6.2. Neft—kimya kompleksi
- 6.3. Dağ—mədən sənayesi
- 6.4. Tikinti sənayesi
- 6.5. Nəqliyyat

7. Kənd təsərrüfatı

8. Turizm

9. Elm, təhsil və mədəniyyət

- 9.1. Elm və təhsil
- 9.2. Mədəniyyət

10. Milli Proqramın həyata keçirilməsi üçün tədbirlər planı

1. GİRİŞ

Cəmiyyətdə sosial—iqtisadi səviyyənin qeyri—bərabər inkişafı ilə əlaqədar üçüncü minilliyin başlanğıcı özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi fərqlənir:

ilk növbədə texniki—iqtisadi inkişafın nailiyyətlərindən bəhrələnməklə dünya əhalisinin müəyyən hissəsinin həddindən artıq varlanması, digər hissəsinin isə yoxsulluq içində qalmasının getdikcə dərinləşməsi, habelə insan sivilizasiyasının və onu əhatə edən qlobal ətraf mühitin sabitliyinin təhlükə qarşısında qalması ilə;

digər tərəfdən isə, dünyanın müxtəlif regionlarında iqtisadiyyatın coşqun inkişaf sürəti ilə ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinin uzlaşdırılmaması və bu sahədə mövcud olan fərqlin daha da artması nəticəsində qlobal ekosistemlərə mənfi təsirin güclənməsilə.

Müasir dövrdə atmosferin ozon qatının dağılması, iqlimin getdikcə istiləşməsi, səhrələşmə prosesinin zaman ötdükcə daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin kəskin azalması, ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar müxtəlif xəstəliklərin geniş yayılması bəşəriyyəti narahat edən ən qlobal ekoloji problemlərdəndir. Zaman keçdikcə qeyd olunan bu problemlərin həll edilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi daha da aktuallaşır. Vaxtında həllini tapmamış, kiçik bir təbiət hadisəsi kimi izah olunan problemlər indi artıq bəşəriyyət qarşısında qlobal, qarşısızalmaz fəlakətlərlə başa çata biləcək prosesə çevrilmişdi.

1992—ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təşəbbüsü ilə Rio—de—Janeyro şəhərində keçirilmiş beynəlxalq konfransda qeyd edildiyi kimi, dünyanın gələcək inkişafı ilk növbədə ekoloji problemlərin necə həll olunmasından asılı olacaqdır. Bu konfransda dünyada mövcud olan ətraf mühit problemlərinin həlli yolları çox ciddi şəkildə nəzərdən keçirilmiş və mühüm qərarlar, o cümlədən artıq bütün Beynəlxalq ekoloji təşkilatların proqram sənədinə çevrilmiş «Dayanıqlı inkişaf» konsepsiyası qəbul edilmişdir. Bu konsepsiyada iqtisadi inkişafın ekoloji tarazılıqla vəhdət təşkil etməsi, burada üstünlüyün ətraf mühitin qorunmasına verilməsi, ekoloji problemlərin ilk növbədə həll olunması, gələcək nəsillərin imkanları məhdudlaşdırılmadan çağdaş nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılması ön xəttə çəkilmişdir. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və ətraf mühitin qorunması təmin olunmalıdır.

Rio—de—Janeyroda keçirilmiş bu konfrans ekoloji problemlərin həllində hər bir ölkənin ətraf mühitinin qorunması problemini ümumbəşəri kontekstə çıxartmışdır. Bu gün artıq ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri aparıcı beynəlxalq təşkilatların proqram sənədlərində öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu yaxınlardakı hətta NATO, ATƏT kimi təşkilatlar belə yalnız məhəlli münaqişələrin həlli və təhlükəsizlik problemləri ilə məşğul olurdularsa, indi onlar ekoloji problemləri ciddi şəkildə gündəliklərinin başlığına çıxarırlar.

Azərbaycan Respublikası son illər sosial və iqtisadi inkişaf sahələrində kifayət qədər nailiyyətlər əldə etmişdir ki, bu tərəqqi də milli və beynəlxalq sənədlərdə təsdiqlənmişdir. Sosial və iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin artmasının dayanıqlı olması ölkə tərəfindən əsas prioritet kimi qəbul edilmişdir. Nəzərdə tutulur ki, daha optimal nəticələr Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial—iqtisadi inkişafa dair Milli Proqramın (bundan sonra — Milli Proqram) hazırlanması və həyata keçirilməsi əsasında əldə edilə bilər.

Mütərəqqi bəşəriyyətin qəbul etdiyi «Dayanıqlı inkişaf» konsepsiyasının prinsiplərinin həyata keçirilməsinə xidmət edən Milli Proqram «Azərbaycan Respublikasının 2002—ci il dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001—ci il 26 dekabr tarixli 612 nömrəli Fərmanının 19—cu bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən hazırlanmışdır.

Ölkənin ümumi inkişaf strategiyasının ayrılmaz hissəsi olan bu Milli Proqramın işlənməsi ətraf mühitin qorunması sahəsində fəaliyyətin koordinasiyasının gücləndirilməsi yolu ilə milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə təbii ehtiyatların mühafizəsi, elmə əsaslanan inkişaf prinsiplərinin tətbiqi, indiki və gələcək nəsillərin maraqlarını təmin edərək iqtisadi və insan resurslarının istifadəsində davamlılığın təminatına yönəlmişdir.

Bu Milli Proqram dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə müvafiq tədbirlər sistemini əhatə edir.

Milli Proqram dayanıqlı inkişaf sahəsində dünyada toplanmış ən yeni biliklər nəzərə alınaraq zamanın sınağından çıxmış ekoloji prinsiplərə, milli mədəniyyətə və təcrübəyə əsaslanır.

Milli Proqram Azərbaycan Respublikası üçün mövcud problemlərin həllinin ilkin mərhələsi olaraq, 2003—2010—cu illərdə həyata keçiriləcək tədbirlər planını əhatə edir.

Bu proqrama əsasən müxtəlif sahələr üzrə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan fəaliyyət planları hazırlanmalıdır.

2. MİLLİ PROQRAMIN ƏSAS MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Milli Proqramın məqsədi Azərbaycan Respublikasında indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının təmin edilməsi naminə mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın qorunmasından və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Bunu gerçəkləşdirmək məqsədi ilə təbii ehtiyatlardan istifadə yolları işlənilib hazırlanmalı və iqtisadiyyatın inkişafı davamlılıq prinsipləri əsasında həyata keçirilməlidir. Nəticə etibarlı ilə həmin potensialın çeşidini kifayət qədər artırmaq, təkmilləşdirmək və keyfiyyətini yüksəltməyə xidmət edən iqtisadi bazanın formalaşmasına nail olmaq mümkündür. Bu zaman iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması məqsədilə iqtisadi potensiallardan və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Milli Proqramın tədbirlər planının həyata keçirilməsi kompleks yanaşmanı tələb edir. Buraya ölkənin ekoloji və iqtisadi ehtiyatlarının milli, regional, beynəlxalq əsaslarla idarə olunması yollarının axtarılması, müvafiq şəraitdə hər hansı bir amilin qiymətləndirilməməsi nəticəsində ətraf mühitə və iqtisadiyyata dəyəcək potensial ziyanın mahiyyətinin dərk edilməsi və qarşısının alınması daxildir.

Inkişafın ekoloji baxımdan dayanıqlı olmasını təmin etmək üçün iqtisadi fəaliyyət zamanı meydana çıxan ciddi ekoloji problemləri aradan qaldırmaq, onları məhdudlaşdırmaq zəruridir və Milli Proqram məhz buna yönəldilmişdir.

Milli Proqramın məqsədlərinə, bir—biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməklə nail olmaq olar:

ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi və insan potensialının idarə edilməsinin müvafiq üsullarından istifadə edilməsi;

indiki və gələcək nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılmasını təmin edən, stimullaşdıran iqtisadi modellərin, texnologiyaların yaradılması və istifadəsi;

eyni və müxtəlif nəsillərin nümayəndələri arasında təminatın ədalətlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi;

insanın həyat fəaliyyətini təmin edəcək sistemlərin, ekosistemlərin və biomüxtəlifliyin qorunması.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

qısa müddətli və uzunmüddətli iqtisadi, ekoloji və sosial nəticələr və ehtimal edilən fəsadlar nəzərə alınmaqla qərarların qəbul edilmə prosesinin həyata keçirilməsi;

dayanıqlı inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qərarların qəbul edilməsi proseslərində alternativ variantların nəzərə alınması;

ətraf mühitin hər hansı komponentinin bərpa olunmayan dərəcədə pozulmasına səbəb ola biləcək iqtisadi, sosial və ekoloji layihələrin həyata keçirilməsinin qarşısının alınması;

ətraf mühitin qorunması və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün müvafiq vəsaitin ayrılmasına imkan yaradan güclü və çoxşaxəli iqtisadi inkişafın təmin edilməsi;

dayanıqlı inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qərar qəbul etmə prosesində qeyri—hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin cəlb edilməsinin genişləndirilməsi.

Milli Proqramın icrası zamanı iş prinsiplərinin biri digəri üzərində üstünlük təşkil etməməlidir. Milli Proqramda müəyyən edilmiş bütün komponentlər bir-biri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə tətbiq edilməlidir.

Qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarını, iqtisadiyyatın ayrı—ayrı sahələrini və ictimaiyyəti dayanıqlı inkişaf haqqında məlumatlarla təmin edən informasiya sistemlərinin yaradılması vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Milli Proqramın bütövlükdə yerinə yetirilməsi üçün lazımi metodiki göstərişlərlə, riyazi proqramlarla və elmi məlumatlarla təminatı həyata keçirəcəkdir.

3. ƏHALİ VƏ ƏMƏK EHTİYATLARI

Əhali eyni zamanda həm istehsalçı, həm də istehlakçı kimi cəmiyyətin əsasını təşkil edir. 2001—ci ilin statistik məlumatına əsasən respublika əhalisi 8,1 mln. nəfər olmuşdur. Bunun 51%—i şəhər, 49%—i isə kənd əhalisindən ibarətdir.

Zəngin təbii və əmək ehtiyatları olan Azərbaycanda insan inkişafı üçün yüksək potensial vardır. Bu potensialdan düzgün istifadə edərək əhalinin sağlamlığını təmin edən ekoloji mühit yaratmaqla dayanıqlı inkişafı təmin etmək mümkündür.

Ətraf mühitin keyfiyyəti insanların sağlamlığı üçün çox mühüm amildir. Lakin sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı təmin edilərkən, ekoloji amillərin nəzərə alınmaması ilə əlaqədar ölkəmizin ciddi problemlərlə üzləşməsi, respublika ərazisinin böyük bir hissəsinin işğal altında qalması və insanların yaşayış yerlərindən didərgin düşməsi ətraf mühitin mühafizəsi sahələrindəki problemləri daha da dərinləşdirmişdir.

Ölkənin ən ciddi ekoloji problemləri dövlət orqanları ilə bərabər, qeyri—hökumət təşkilatlarının və beynəlxalq təşkilatların diqqətini də cəlb etməyə başlamışdır. Hazırda problemlərin həll edilməsi və ölkənin ətraf mühitinin mühafizəsi sahəsində idarəetmə qabiliyyətini gücləndirmək məqsədilə çoxsaylı fəaliyyət proqramları işlənilib hazırlanır. Çay sularının çirklənməsinin qarşısının alınması, atmosfer havasına atılan zərərli maddələrin azaldılması, Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, ozon qatının, biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması kimi son dərəcə mühüm əhəmiyyətli ekoloji problemlərin uğurlu həlli üçün regional və beynəlxalq əməkdaşlığın hər zaman davam etdirilməsi olduqca zəruridir.

Ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bərabər, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışan əhalinin iş şəraitinin yüksəldilməsi bütövlükdə əhalinin ümumi sağlamlığına xidmət edən başlıca amillərdəndir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, respublikada mövcud olan sənayenin əsasını təşkil edən bir çox müəssisələrdəki iş şəraiti ekoloji, sanitari—gigiyenik baxımdan müvafiq tələblərə cavab vermədiyindən, orada çalışan insanların sağlamlığı təhlükə qarşısında durur. Belə vəziyyət xüsusilə neft—kimya, maşınqayırma müəssisələrində daha qabarıq şəkildə təzahür edir.

Uzun illərdən bəri müəssisələrin baxımsız vəziyyətdə olması, köhnəlmiş avadanlıqların müasir texnoloji avadanlıqlarla, eləcə də qaz—toz tutucu filtrasiya sistemlərinin yeniləri ilə əvəz edilməməsi problemin həllini qeyri—mümkün edir.

Əhalinin sağlamlığını təmin etmək üçün iş şəraitinin yaxşılaşdırılması əsas şərtlərdən biridir.

Hazırkı dövrdə mövcud vəziyyətdən çıxış yolu, köhnə müəssisələrin rekonstruksiya olunması yolu ilə həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan müasir tələblərə cavab verən müəssisələrin yaradılmasından ibarətdir.

Ən başlıca cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, əmək və əmək ehtiyatlarından düzgün istifadə olunmasının hüquqi əsasları tam işlənilməmişdir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə indiki dövrdə əhalinin bir milyona qədəri işsizdir. Həmin işsizlər əmək qabiliyyətli əhalinin 27 %—ni təşkil edir. İşsizlik xüsusilə keçid dövründə yaşayan dövlətlər üçün səciyyəvi hal olsa da, Azərbaycanda indiki qədər işsizlərin olması qeyri—adi haldır. Yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində işsizliyin tədricən aradan qaldırılması dövlətimizin əsas vəzifələrindən biridir. Hazırda respublikamızda hüquqi dövlətin yaranması ilə əlaqədar bu problemlərin həlli istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycanda dayanıqlı insan inkişafına nail olunması əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin həm səhiyyə və həm də ətraf mühitin mühafizəsi sahələrindəki problemlərin həllindən asılıdır. Hər iki sahə sabit iqtisadi irəliləyişə və yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə təkan verən normativ hüquqi aktlardan bəhrələnməlidir.

4. ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİ VƏ TƏBİİ EHTİYATLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ

Azərbaycan Respublikası zəngin təbii sərvətlərə və inkişaf etmiş sənaye sahələrinə malik olan bir dövlət kimi geniş imkanlara malikdir. Lakin uzun illərdən bəri yığılıb qalmış ekoloji problemlər vaxtında öz həllini tapmadığı üçün respublikanın ətraf mühiti həddindən artıq çirkləndirilmişdir. Hazırda respublikamızda həllini təcili tələb edən bir sıra ekoloji problemlər vardır: Bakı və digər iri şəhərlərdə içməli suyun çatışmazlığı, su hövzələrinin, o cümlədən Xəzər dənizinin məişət və sənaye sularının tullantıları ilə çirkləndirilməsi, Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar vurulan ziyanlar, sənaye mərkəzlərində atmosfer havasına zərərli qazların yol verilən normadan artıq atılması, kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların eroziyaya uğraması və şoranlaşması, iri sənaye və yaşayış məntəqələrinin məişət tullantılarının mütəmadi qaydada yığışdırılmaması, tələb olunan qaydada yerləşdirilməməsi, utilləşdirilməməsi və s.

Qeyd olunan ekoloji problemlərin həlli yollarını dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında müəyyənləşdirmək üçün onları təhlil etmək zəruridir.

4.1. Su ehtiyatları

Məlumdur ki, Azərbaycanda əhalinin içməli suya olan tələbatını və kənd təsərrüfatının ehtiyaclarını ödəmək üçün potensial baxımdan kifayət qədər su ehtiyatları yoxdur. Bir sıra rayonlarda, xüsusilə Abşeronda suyun çatışmaması su ehtiyatlarından kifayət qədər səmərəli istifadə edilməməsi ilə izah edilir. Su şəbəkə sisteminin çatışmaması, bir çox kəmərlərin uzun illər istismarı nəticəsində sıradan çıxması, mövcud texniki tələblərə cavab verməməsi ilə əlaqədar təqribən 45—50%—ə qədər içməli su itkisinə yol verilir.

Su çatışmazlığı ilə əlaqədar yaranmış problemləri aradan qaldırmaq üçün müvafiq tədbirlər görməklə müəyyən müsbət nəticələr əldə etmək olar. Lakin bir məsələyə xüsusi diqqət vermək lazımdır. Belə ki, artıq neçə illərdir ki, hətta içməli su ehtiyatları ilə bol olan ölkələrdə hər bir mənzilə su sayğacları qoyulur. Bunun nəticəsidir ki, həmin ölkələrdə əhali mənzilinə gələn sudan maksimum səviyyədə qənaətlə istifadə etməyə çalışır. Azərbaycan kimi içməli su ehtiyatı çox qıt olan bir respublikada isə bu iş istənilən səviyyədə həyata keçirilmir.

Azərbaycanın ən böyük çayları olan Kür və Araz çaylarına qonşu dövlətlər — Gürcüstan və Ermənistanın, o cümlədən respublikamızın yaşayış məntəqələri və sənaye obyektlərindən təmizlənmədən axıdılan məişət və sənaye tullantıları vasitəsilə həddindən artıq çirklənməsi həllini tələb edən mühüm problemlərdəndir. Çayın Xəzər dənizinə tökülən yerində suyun keyfiyyəti yalnız sənayedə istifadə üçün yararlıdır.

Sutəmizləyici qurğuların vəziyyəti də qənaətbəxş deyildir. Respublikanın 75 şəhərindən yalnız 35—də su təmizləyici qurğular vardır. Onlar da yalnız mexaniki təmizləmə vasitələri ilə təchiz olunmuşlar. Bakı şəhərində məişətdən tullanan çirki suların ümumi həcmi sutkada 1,2 mln. kub/m təşkil edir ki, ondan da yalnız 50 %—i təmizlənilir.

Sənaye və məişət su tullantılarının tam təmizlənmədən su mənbələrinə, o cümlədən Xəzər dənizinə il ərzində 250 mln. kub/m axıdılması öz növbəsində digər ekoloji problemlərin yaranmasına səbəb olur. Hər il Xəzər dənizinin hövzəsinə bütün mənbələrdən tullantı suları ilə orta hesabla 1,5—2,0 min ton neft məhsulları, 15—20 min ton asılı maddələr, 60—65 min ton sulfatlar, 250—300 min ton xloridlər, 15—20 tona qədər fenollar və digər çirkləndirici maddələr daxil olur.

Xəzər dənizində su səviyyəsinin qalxma—enmə prosesi uzun əsrlik tarixə malik olmaqla sahil dövlətləri üçün mütəmadi olaraq bir sıra iqtisadi—sosial və ekoloji problemlər doğurur. 1930—1977—ci illər ərzində Xəzərin səviyyəsi 28 m ətrafında tərəddüd etmişdir. Son 15—16 il ərzində isə onun səviyyəsi ildə orta hesabla 12—14 sm qalxmaqla 26 metrə çatmışdır.

Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin qalxması Azərbaycan Respublikasının 825 km—lik sahil zolağını tamamilə öz təsiri altına almış, fəlakət zonasında Azərbaycanın 800 kv. km—lik ərazisinə, 7 şəhəri və əhalisi 1 mln.dan çox olan 35 yaşayış məntəqəsinə, 120—dən çox heyvandarlıq və bir sıra xalq təsərrüfatı obyektlərinə, 15,3 min ha otlaq, 1,2 min ha üzümlük və 120 kv. km. əkinə yararlı torpaq sahəsinə zərər vurmuşdur.

Ölkədə su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi sahəsində mövcud olan problemlər içərisində su mənbələrinin ciddi sanitariya mühafizəsi, su mənbələrinə və içməli suların keyfiyyətinə nəzarəti həyata keçirmək üçün beynəlxalq normativlərə uyğunlaşdırılmış milli dövlət normativləri sistemi yaradılmalıdır.

Su ehtiyatlarının qorunmasının və səmərəli istifadəsinin dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi, su ehtiyatlarının idarə edilməsi üzrə milli və regional proqramların realizə edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir:

su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində dövlət proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

ümumi nəzarət əsasında bu ehtiyatlardan səmərəli istifadənin stimullaşdırılması;

ichməli suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və müvafiq standartlara uyğunlaşdırılması;

su ekosistemlərinin fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi;

transsərhəd çayların çirklənmədən mühafizəsi və onların hövzəsində yerləşən dövlətlər tərəfindən su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə regional və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

su çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədilə, sənaye və digər obyektlərdə suyun təkrar istifadəsinin genişləndirilməsi üçün qeyri—ənənəvi suların (təmizlənmiş tullantı, kollektor—drenaj və s.) məqsədyönlü istifadə edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

4.2. Atmosfer havası

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranmış keçid dövrü ilə əlaqədar mövcud iqtisadi əlaqələr pozulduğundan bir çox sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti dayandırılmış, bəziləri isə istehsal gücünün 10—20 faizi həcmində fəaliyyət göstərirlər. Bu baxımdan stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrin miqdarı 1990—cı il ilə müqayisədə xeyli azalmışdır. Belə ki, 1990—cı ildə stasionar mənbələrdən atmosfer havasına 2,1 mln. ton zərərli maddələr atıldığı halda, 2000—ci ildə bu göstərici 515 min ton olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye müəssisələrində mövcud olan qaz—toz tutucu qurğuların əksəriyyəti yarıtmaz vəziyyətdədir. Yaxın gələcəkdə güclü sənaye potensialına malik olan respublikamızda bu müəssisələr fəaliyyətlərini tam bərpa etmiş olsalar, onda iri sənaye şəhərlərimizin atmosfer havası növbəti dəfə ekoloji fəlakət dərəcəsinə çatdırıla bilər.

Avtomobil nəqliyyatından atılan zərərli qazların miqdarının artması xüsusi narahatlıq doğurur. Köhnə, istismar müddəti çoxdan başa çatmış, ucuz qiymətə xarici dövlətlərdən alınıb gətirilmiş texniki cəhətcə yararsız nəqliyyat vasitələrinin istismarı nəticəsində şəhərlərin havasına külli miqdarda normadan artıq zərərli qazlar buraxılır.

Şəhər sərnişindəşmə sistemində son illər baş verən proseslər də ekoloji baxımdan ümidverici deyildir. Belə ki, iri sərnişin avtobusları sıradan çıxdıqca onların yerinə daha az sərnişin tutumu olan mikroavtobuslar buraxılır ki, bunun da nəticəsində yollarda tıxaclar yaranır, havaya buraxılan zərərli qazların miqdarı daha da artmış olur.

Qeyd olunan problemlərin həll edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

sənaye müəssisələrindəki qaz—toz tutucu qurğuların əsaslı təmir edilməsi və ya yeniləri ilə əvəz edilməsi;

nəqliyyatda qurğusuz benzindən (etilsizləşdirilmiş) istifadə olunmasına tam keçilməsi;

tələblərə cavab verməyən köhnə nəqliyyat vasitələrinin utilizə edilməsinin təşkili;

ekoloji təmiz sərnişin nəqliyyat növlərinin tətbiqi, şəhər daxilində «piyada» zonalarının genişləndirilməsi;

sənaye müəssisələrinin ərazisində, onların sanitar—mühafizə zonalarında, yolların kənarlarında yaşıllıqlarının artırılması;

ölkəyə idxal olunan avtomobillərin mühərriklərinin katalitik qaz neytralizatorları ilə təmin edilməsinə və Avropa Şurası ölkələri üçün müəyyən edilmiş toksiklik normalarına uyğunluğuna nail olunması.

4.3. Torpaq ehtiyatları

Əsas ekoloji problemlərdən biri də kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan 4,1 mln. ha (respublika ərazisinin 47,7 faizi) torpaqların tədricən sıradan çıxmasıdır. Belə ki, bu torpaqlardan hazırda 3,6 mln. ha eroziyaya məruz qalmışdır. Bunlardan 1,3 mln. ha zəif, 1,16 mln. ha orta və 1,14mln. ha yüksək dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

Torpaqların şoranlaşması prosesi də çox böyük narahatlıq doğurur. 1,5 mln. ha—dan çox torpaq sahəsi artıq şoranlaşmışdır.

Aqrotexniki qaydalara tam əməl olunmaması, meşələrin systemsiz qırılması, suvarma suyundan qənaətlə və səmərəli istifadə edilməməsi, kolxoz, sovxoz və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin balansında olmuş daxili təsərrüfat suvarma və kollektor—drenaj şəbəkələrinin baxımsızlıq üzündən bərbad vəziyyətə düşməsi və s. eroziya və şoranlaşma prosesini sürətləndirən amillərdəndir.

Mineral ehtiyatların istismarı, xüsusən neft istehsalı və boru kəmərlərinin çəkilməsi təqribən 30 min ha torpağın çirklənməsində əsaslı rol oynamışdır. Torpağın deqradasiyası probleminə ən kəskin vəziyyət Abşeron yarımadasındadır. Belə ki, uzun illər ətraf mühitin mühafizəsi nəzərə alınmadan müəyyən dövrlərdə mədənlərdən neftin amansız dərəcədə hasil edilməsi ilə əlaqədar mazut gölləri yaranmış, 10 min ha torpaq sahəsi neftlə çirklənmişdir.

Qeyd olunan problemləri aradan qaldırmaq üçün dövlət tərəfindən xüsusi yardım göstərilməlidir. Əks təqdirdə yararlı torpaqların sıradan çıxması ilə bərabər respublikamızda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün imkanlar məhdudlaşmaqla ekoloji vəziyyət daha da gərginləşə bilər.

Hazırda beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının (Dünya Bankı, Avropa İttifaqının TASIŞ proqramı) və xarici dövlətlərin köməyi ilə neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi, tələb olunan avadanlıqların müəyyənləşdirilməsi sahəsində layihələr işlənilməkdədir.

Torpaqların neft məhsulları, digər sənaye tullantıları, pestisidlər, mineral gübrələrlə çirklənmə səviyyəsini, eləcə də bir sıra tullantıların, o cümlədən neft tullantı və şlamlarının təhlükəliliyini müəyyən edərək qiymətləndirmək üçün normativlər və elmi—metodik nəzarət baza sistemi yaradılmalıdır.

Ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə müvafiq olaraq torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının mühafizə edilməsi və münbitliyinin artırılması məqsədilə milli fəaliyyət planının hazırlanması;

eroziya proseslərinin qarşısının alınması və şoranlaşmış torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

neftlə çirklənmiş torpaqlarda rekultivasiya işlərinin davam etdirilməsi, torpaqları neftli birləşmələrdən təmizləyən istehsalat qurğularının yaradılmasına üstünlük verilməsi;

mövcud drenaj—kollektor və suvarma şəbəkələrinin inventarlaşdırılması və onların texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;

dağ—mədən işlərinin, yeraltı və yerüstü xətti qurğuların tikilməsi zamanı münbitliyi pozulmuş torpaqların dövrü monitorinqinin keçirilməsi və onların rekultivasiya olunması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;

iri sənaye mərkəzləri ətrafında (Sumqayıt, Gəncə) şlam saxlanılan tullantıların ətraf mühitə vurduğu mənfi təsirin aradan qaldırılması məqsədilə tədbirlərin görülməsi;

təbii və antropogen amillər nəticəsində əmələ gəlmiş süni gölməçə və bataqlıqların qurudulması və torpaq sahələrinin münbitləşdirilməsi.

4.4. Meşə ehtiyatları

Azərbaycan Respublikası az meşəli ərazilərə aiddir. Belə ki, ölkə ərazisinin yalnız 11%—i meşələrlə örtülüdür. Keçid dövrünün iqtisadi problemləri, hərbi münaqişə, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin təbiətə, o cümlədən meşələrə artmış təsiri nəticəsində meşələrin həm sahəsi azalır, həm də sanitar və fitosanitar vəziyyəti pisləşir. Meşələrin su və torpaq qoruyucu funksiyalarını, iqlimin formalaşmasına təsiri nəzərə almaqla, bu potensialın qorunması və səmərəli istifadəsi olduqca vacibdir. Eyni zamanda ölkənin torpaq—iqlim şəraiti yeni meşə zolaqlarının salınması üçün olduqca əlverişlidir. Belə meşə zolaqlarının salınması yeyinti və ağac emalı sənayelərini xammal ilə təmin etmək üçün əhəmiyyətlidir və yeni iş yerlərinin açılmasına təkan verə bilər. Bu məqsədlə müvafiq layihələrin hazırlanması tələb olunur.

Keçid dövrünün doğurduğu problemlərdən biri də yerlərdə enerji qıtlığının mövcud olmasıdır. Kənd rayonlarında yanacaq və elektrik enerjisinin çatışmaması ilə əlaqədar yerli əhali məişət problemlərini həll etmək üçün meşə ağaclarını qırırlar ki, bu da öz növbəsində meşə sahələrinin ilbəil azalmasına gətirib çıxarır.

Meşə ehtiyatlarının bərpa edilməsi və genişləndirilməsi, yeni meşə zolaqlarının salınması, o cümlədən təsərrüfat əhəmiyyətli bitkilərin istifadəsi yolu ilə problemləri qismən həll etmək olar. Lakin əhalinin alternativ yanacaq mənbələri ilə təmin edilməsi problemin həll edilməsində başlıca rol oynamalıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün:

meşələrdə qanunsuz ağac tedarüku və digər meşə qırmalarının qarşısının alınması ilə əlaqədar tədbirlərin görülməsi;

meşələrin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi, inventarizasiya olunması, yeni meşə quruluşu layihələrinin hazırlanması;

meşələrin bərpası üçün tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

bərpa olunan meşə ehtiyatlarından (meyvə, dərman və digər bitkilər) səmərəli istifadənin təşkili;

rekreasiya əhəmiyyətli meşə sahələrinin müəyyən edilməsi, onlara yol verilən təzyiqlik həcmində müəyyənləşdirilməsi, bunun əsasında turizm yönümlü rekreasiya potensialının təyin və istifadəsinin təşkil edilməsi;

yeni əkinçilik sisteminin tələbatlarına cavab verən təsərrüfat əhəmiyyətli meşə—bağların layihələşdirilməsi və salınması;

meşə ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələrində məşğulluq probleminin həlli və təbii meşə ehtiyatları ilə əlaqədar olmayan məşğulluq sahələrinin yaradılması;

inşaat və mebel sənayesi üçün yararlı oduncaq istehsal etmək məqsədilə müvafiq keyfiyyətə malik olan və tez böyüyən ağacların becərilməsi və istismarı;

meşələrdə yanğın hadisələrinin qarşısının alınması məqsədilə xüsusiləşdirilmiş operativ kimyəvi—yanğınsöndürmə stansiyasının yaradılması;

meşələrin fitosanitar vəziyyətinin müəyyən edilməsi, müxtəlif xəstəliklərdən və zərərvericilərdən mühafizə edilməsi məqsədilə mütəmadi olaraq müvafiq tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi zəruridir.

Göstərilən strateji istiqamətlərin həyata keçirilməsi aşağıdakı ekoloji, iqtisadi və sosial məsələlərin həllinə yönəldilmişdir:

təbii meşələrin bərpası, qorunması və dayanıqlılığının təmin edilməsi;

yeni meşə—bağların salınması və istifadəsi;

meşə—bağların iqtisadi, ekoloji və sosial potensialından səmərəli istifadə edilməsi;

yabanı meyvələrin emalı üzrə yeni müəssisələrin yaradılması.

Meşə ehtiyatlarının istifadəsi sahəsində göstərilən işlərin həyata keçirilməsinin sosial nəticələrindən aşağıdakıları göstərmək olar:

ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və rekreasiya potensialının artırılması nəticəsində əhalinin sağlamlıq göstəricilərinin yaxşılaşdırılması;

yeni iş yerlərinin yaradılması və bununla əlaqədar yoxsulluğun aradan qaldırılması və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması.

4.5. Balıq ehtiyatları

Azərbaycan Respublikası balıqçılığın inkişafı üçün zəngin potensiala malikdir. Bu həm qiymətli balıq növlərinin təbii ehtiyatlarının artırılmasına və istismarına, həm də ölkə iqtisadiyyatı üçün yeni olan bir istiqamətə balıqların Xəzər dənizində süni yolla yetişdirilməsinə (marikultur) aiddir. Bu istiqamətlərin inkişafı üçün həm əlverişli təbii şərait, həm də bu sahələri idarə etməyə qadir olan insan potensialı mövcuddur. Əsas problem Xəzər dənizində və daxili su hövzələrində balıq ehtiyatlarının qorunması, bərpası və təsərrüfat əhəmiyyətli bioloji ehtiyatların artırılmasından ibarətdir.

Problemin həlli üçün ilk növbədə nərəkimilərin ehtiyatlarının qorunması və artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünyada bu qiymətli balıq növləri əsasən Xəzər dənizi hövzəsində yaşayır. Bununla əlaqədar bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyəti vardır. Belə əməkdaşlığın yeni səviyyədə inkişafı həm balıq ehtiyatlarının qorunmasına, həm də balıq ekosistemlərinin yaxşılaşdırılmasına təkan verəcəkdir. Digər bir məqsəd ölkədə ilk dəfə olaraq balıq ehtiyatlarının artırılması sahəsində bu balıq növləri üçün yeni olan marikultura istiqamətinin inkişafıdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün qiymətli nərə balıqlarının çoxaldılmasının və istismarının dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında idarə edilməsinin təmin olunması zəruridir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur:

Xəzər dənizində nərəkimilərin ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi;

balıq ehtiyatlarının artırılmasının idarə edilməsi;

balıq ehtiyatlarının artırılması və bu ehtiyatların istismarı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq;

daxili su hövzələrində balıq ehtiyatlarının çoxaldılması və yetişdirilməsi;

Xəzər dənizində süni balıqartırma istehsalının genişləndirilməsi.

4.6. Tullantılar

Sənaye və məişət tullantılarının uzun illər yığılıb istifadəsiz qalması öz növbəsində gərgin ekoloji vəziyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Belə ki, Sumqayıt şəhərində yerləşən Səthi aktiv maddələr zavodunun ərazisində yığılıb qalmış tonlarla civə maddəsi həmin ərazini ekoloji fəlakət zonasına çevirmişdir. Bu maddənin torpağa tədricən sızması, digər tərəfdən isə havaya buxarlanması əhalinin sağlamlığı üçün böyük təhlükə yaradan mənbədir.

İri yaşayış məntəqələrində, xüsusən sənaye mərkəzlərində məişət tullantılarının daşınması və yerləşdirilməsi də xüsusi narahatlıq doğurur.

Bakı, Sumqayıt, Gəncə kimi şəhərlərin kənarlarında saysız miqdarda qanunsuz tullantı poliqonları yaranmışdır ki, bunlar da ətraf mühiti çirkləndirməklə bərabər, həm də insanların sağlamlığı üçün təhlükə yarada bilən xəstəlik mənbələrinə çevrilmişlər.

Tullantı sahələrində təmizlənmə işləri aparılmadan həmin sahələr radiasiya təhlükəsizliyi nöqtəyi nəzərdən tədqiq olunmalı, radioaktiv çirklənmə olduqda onların aradan qaldırılması üzrə xüsusi layihələrin icrasından sonra adi təmizlənmə işləri aparılmalıdır.

Artıq bir çox ölkələrdə bu problemin həlli yolları tapılmışdır. Belə ki, əhalisi sıx olan ərazilərdə zibilyandırma zavodları tikilməklə, orada məişət tullantıları yandırılır. Zibillərin yandırılmasından alınan enerji hesabına ətrafdakı yaşayış məntəqələri istilik və elektrik enerjisi ilə təmin edilir. Yandırılmış tullantıların qalıqlarından isə kompost düzəldilib gübrə kimi torpaqların münbitliyini artırmaq məqsədilə geniş istifadə olunur. Göründüyü kimi, kompleks əhəmiyyəti olan belə zavodun tikilməsi Azərbaycan üçün də çox zəruridir.

Ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə müvafiq olaraq tullantıların idarə olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

təhlükəli sənaye tullantılarının yerləşdirilməsi üçün yeni poliqonların yaradılması;

məişət tullantılarının çeşidlənməsi, utilizə edilməsi və təkrar emalının təşkili məqsədilə mütərəqqi təcrübədən istifadə olunması;

tullantılardan bioqazın alınması üçün müvafiq üsulların tətbiq edilməsi;

enerji alınması, eləcə də kompost alınması məqsədilə zibilyandırma zavodunun tikilməsi.

Uzun illərdən bəri yığılıb qalmış bu və digər ekoloji problemlərin həll edilməsi üçün ilk növbədə külli miqdarda maliyyə vəsaiti və müasir avadanlıqlar tələb olunur. Bunlara nail olmaq üçün isə iqtisadi keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan müasir tələblərə cavab verən ekoloji siyasət yürütməklə beynəlxalq və maliyyə təşkilatları, donor dövlətləri ilə əlaqələri genişləndirməli, ətraf mühiti mühafizə sahəsində dövlətlərarası müqavilələr bağlamaqla müvafiq öhdəliklərin tələblərini yerinə yetirməlidir.

4.7. Ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunvericilik

Ekoloji tarazlığın saxlanılması və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində müsbət nəticələr əldə edilməsi üçün müasir tələblərə uyğun qanunvericilik bazasına malik olmaq tələb olunur. Qanunvericilik aktlarının Avropa standartlarına cavab verən tərzdə işlənilməsi vacib şərtlərdəndir.

Bu baxımdan son illər Azərbaycan Respublikasında mühüm əhəmiyyətə malik olan bir sıra normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Qəbul olunmuş qanunların hər birinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları imzalanmış, aidiyyəti dövlət orqanlarının səlahiyyətləri və həmin normativ hüquqi aktların icra mexanizmi müəyyənləşdirilmişdir.

Mövcud qanunlara müvafiq olaraq əlaqədar təşkilatlar tərəfindən bir sıra normativ sənədlər TƏSDİQ EDİLMİŞDİR. Hazırda digər normativ hüquqi aktların hazırlanması üzərində işlər davam etdirilir.

5. QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏR

Uzun illərdən bəri təbii sərvətlərin sistemsiz istismarı, süni xammal ehtiyatlarının alınması üçün texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi, əhalinin yüksək templə artımı nəticəsində təbiətə olan müdaxilənin də artması və digər antropogen amillərin təsiri nəticəsində hazırda dünyada bir sıra qlobal ekoloji problemlər meydana çıxmışdır. Buna misal olaraq iqlimin qlobal dəyişməsinə, biomüxtəlifliyin azalmasına, səhrələşmə prosesinin daha geniş ərazilərə yayılmasına, ozon qatının daralmasına və s. problemləri göstərmək olar.

5.1. İqlim dəyişmələri

Azərbaycan Respublikası 1995—ci ildə BMT—nin İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasını ratifikasiya etmiş, 2000—ci ildə bu Konvensiyaya əlavə olunan Kioto protokolunu imzalamışdır. Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün «Azərbaycan Respublikası tərəfindən 1995—ci il yanvarın 10—da təsdiq edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına uyğun Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə dair tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997—ci il 30 aprel tarixli 560 nömrəli Sərəncamı ilə İqlim Dəyişmələri üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Konvensiyanın tərəfi kimi Azərbaycan iqlim dəyişmələrinin gözlənilən təsirinin azaldılmasına yönəlmiş milli və regional proqramların hazırlanması, həyata keçirilməsi və nəşr etdirilərək ictimaiyyətə çatdırılması kimi öhdəliklər götürmüşdür.

Konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq 1998—99—cu illərdə «İqlim dəyişmələri üzrə birinci milli məlumatlar» layihəsinin I mərhələsi, 2000—ci ildə isə II mərhələsi yerinə yetirilmişdir. Layihənin I mərhələsi çərçivəsində respublikanın ərazisində müasir iqlim dəyişmələrinin tendensiyası müəyyən edilmiş, gözlənilən iqlim dəyişmələrinin ssenariləri (5 ssenari) hazırlanmış, iqlim dəyişikliklərinin neqativ təsirləri nəticəsində baş verə biləcək itkilərin azaldılması üçün milli adaptasiya planı, qlobal istiləşməyə səbəb olan parnik qazlarının Milli Kadastrı, parnik qazlarının tullantılarının azaldılmasına dair milli fəaliyyət planı hazırlanmışdır. Layihənin II mərhələsində Azərbaycan Respublikasında parnik qazlarının azaldılması üçün texnologiyalara milli tələbat müəyyənləşdirilmiş, iqlim üzərində sisteməlik müşahidələrin hazırkı vəziyyəti və potensialı qiymətləndirilmişdir.

İqlim dəyişmələri üzrə milli səviyyədə aşağıdakı strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruridir:

istilik effekti yaradan qazların tullantılarının statistik hesabatı, qiymətləndirilməsi, mənbələri və toplayıcıları haqqında məlumatların analitik—informasiya sistemlərinin yaradılması;

dayanıqlı sosial—İqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün iqtisadiyyata və təbii ekosistemlərə iqlimin təhlükəli təsirləri barədə məlumatların toplanması, təhlili və ümumiləşdirilməsi üzrə dövlət informasiya sisteminin yaradılması;

iqlim dəyişmələrinin əhalinin sağlamlığına təsirinin qiymətləndirilməsi və müvafiq adaptasiya tədbirlərinin işlənilib hazırlanması;

günəş, külək və bioqazdan istilik və elektrik enerjisi alınması imkanı verən ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların Azərbaycana gətirilməsinin stimullaşdırılması;

ozondağıcı maddələrdən istifadə olunmasının tədricən aradan qaldırılmasının başa çatdırılması.

5.2. Səhrələşməyə qarşı mübarizə

Azərbaycan Respublikası BMT—nin Səhrələşməyə qarşı mübarizə Konvensiyasını 1998—ci ildə ratifikasiya etmişdir. Səhrələşmə üzrə mübarizəyə dair milli fəaliyyət planının hazırlanması layihəsi üzərində işlər davam edir. Layihənin yekunu kimi səhrələşməyə qarşı milli fəaliyyət planı hazırlanacaqdır ki, bu da özündə konkret tədbirlər sistemini birləşdirməlidir.

Bu Konvensiyanın tələblərinin həyata keçirilməsinin respublikamız üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, qlobal iqlim dəyişmələri nəticəsində baş vermiş istiləşmə, meşələrin qanunsuz qırılması, torpaqların deqradasiyası, su mənbələrinin azalması quraqlığa gətirib çıxarır ki, bu da səhrələşmə prosesinin sürətlənməsinə səbəb olur.

Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə milli səviyyədə aşağıdakı strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsi vacibdir:

səhrələşmə prosesinin təsirinə məruz qalmış torpaqların inventarlaşdırılması;

səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyət planının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

səhrələşməyə qarşı mübarizə işlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə proqnozlaşdırma və əhalinin məlumatlandırılması sisteminin yaradılması;
qlobal ekoloji problemlərin qarşılıqlı mənfi təsirinin qiymətləndirilməsi və müvafiq əks tədbirlərin həyata keçirilməsi;
meşəsiz ərazilərdə meşə zolaqları və yaşıllıqların yaradılması.

5.3. Bioloji müxtəliflik

Azərbaycan Respublikası BMT—nin Biomüxtəlifliyin qorunması haqqında Konvensiyasını 2000—ci ildə ratifikasiya etmişdir. Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001—ci il 21 dekabr tarixli 848 nömrəli Sərəncamı ilə Bioloji müxtəlifliyin genetik ehtiyatları üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Qafqaz ölkələri və bütövlükdə Avropa üzrə ən zəngin biomüxtəlifliyə malik olan ölkələrdən biridir. Azərbaycanda bir çox bitki və heyvan növləri endemik olmaqla digər ölkələrdə rast gəlinmir. Bu zəngin bioloji müxtəliflik bir çox təsirlər nəticəsində təhlükə altındadır. Tərtib olunmuş Qırmızı Kitaba görə Azərbaycan Respublikasında yüzlərlə bitki və heyvan növü təhlükə altındadırlar və müxtəlif qorunma statusuna malikdir. Azərbaycanda biomüxtəlifliyin qorunması həm milli və regional, həm də qlobal əhəmiyyətə malikdir. Bu, eyni zamanda miqrasiya edən heyvanlara da aiddir.

Bioloji müxtəlifliyin qorunması və bu məqsədlə ekoloji proseslərə və sistemlərə nəzarət edilməsinin təkmilləşdirilməsi əsas problemlərdəndir. Bu problemin həllinin əsas strateji istiqamətləri aşağıdakılardır:

biomüxtəlifliyin qorunmasına yönəldilmiş bütün beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq;

bioloji müxtəlifliyin əhəmiyyətli komponentlərinin müəyyənləşdirilməsi və onların qorunması üçün əlavə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

biomüxtəlifliyin vəziyyətinin monitorinqi üçün ölkə flora və faunasının Qırmızı və Yaşıl Kitablarının tərtibi və yeniləşdirilməsi;

xüsusi mühafizə olunan ərazilərdə müxtəlif qorunma statusuna malik olan bitki və heyvanlar aləminin bərpası üçün müvafiq şəraitin yaradılması;

nadir və kökü kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin genofondunun qorunmasının təmin edilməsi və onların xüsusi qorunan təbii ərazilərdə, botanika bağlarında, zooloji parklarda saxlanması üçün şəraitin yaradılması;

biomüxtəliflik üçün təhlükənin və bu təhlükə nəticəsində ilk növbədə təsir altına düşə bilən təbii bitki və heyvan növlərinin proqnozlaşdırılması;

biomüxtəlifliyin qorunması məqsədilə milli parkların yaradılması.

6. SƏNAYE KOMPLEKSLƏRİ

Azərbaycanda son dövrlərdə iqtisadi göstəricilər yüksəlir, bir çox istehsal sahələri müasirləşir və yenidən qurulur. Nailiyyətlərin əldə edilməsi ilə sosial—iqtisadi göstəricilərin artması və bunun nəticəsində insanların rifahının daha da yüksəldilməsi dövlət tərəfindən əsas prioritet kimi qəbul edilmişdir. Bu prosesin həyata keçirilməsi üçün dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin istifadəsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasında havanı, suyu və torpağı ciddi çirkləndirən mənbələr, xüsusilə Sumqayıt və Bakıda yerləşmiş yanacaq—energetika və neft—kimya kompleksləridir. Köhnəlmiş texnologiya, qəza nəticəsində tez—tez dayanmalar, çirkləndirməni azaltmaq üçün avadanlığın çatışmaması və böyük miqdarda çirkləndirici maddələr hasil edən aşağı keyfiyyətli xammaldan istifadə bunun əsas səbəbidir. Sənaye məhsulu istehsalının həcmində azalması ilə ətraf mühitin vəziyyətinin hiss ediləcək dərəcədə yaxşılaşdığını nəzərə alaraq demək olar ki, çirklənmənin əsas obyektləri köhnə müəssisələrdir.

Ölkənin bir çox sənaye sahələrində təbii və süni radioaktiv mənbələrin toplanması və istifadə olunmasını nəzərə alaraq radiasiya təhlükəsizliyinə diqqət artırılmalıdır. Radiasiya mənbələrinin vaxtaşırı inventarlaşdırılması, tullantıların xüsusi ayrılmış yerlərə təhvil verilməsi, radiasiya fonuna nəzarət dayanıqlı inkişaf konsepsiyası çərçivəsində yenidən təşkil olunmalıdır.

Sənaye müəssisələri tərəfindən ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün ekoloji menecmentin inkişaf etdirilməsi, müxtəlif proqram və layihələrin, o cümlədən «təmiz istehsalat» proqramının tətbiq edilməsi zəruridir.

Beləliklə, əgər sənaye müəssisələrində ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilməzsə, 1996—cı ildən başlayan sənayenin bərpası prosesi ilə mütənəsib olaraq ətraf mühitin çirklənməsi prosesi də artacaqdır.

6.1. Yanacaq—energetika kompleksi

Respublikamızda ətraf mühiti çirkləndirən əsas sahələr məhz yanacaq—energetika kompleksinin payına düşür. 1960—1980—ci illərdə sənayenin sürətli inkişafı nəticəsində su mənbələrinin, havanın və torpaq ehtiyatlarının çirklənmə dərəcəsi daha da artmışdır. Planlı iqtisadiyyat dövründə ekoloji problemlərin həllinə ikinci dərəcəli məsələ kimi baxılması, indiki vaxtda təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Ölkəmizin, xüsusilə Abşeron yarımadasının, Xəzər dənizinin Azərbaycana aid olan sektorunun zəngin neft—qaz ehtiyatlarına malik olması, kiçik bir ərazidə güclü yanacaq—energetika kompleksinin inkişafına səbəb olmuşdur. Lakin uzun illər istifadədə olan texnoloji avadanlıqların köhnəlməsi və istismar müddətinin bitməsi mövcud ekoloji problemlərin həll edilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Enerjinin istifadəsi və enerji mənbələrinin strukturu ekoloji və davamlı inkişaf prinsiplərinin həyata keçirilməsi üçün vacib amillərdən biridir. İstehsalat və qeyri—istehsalat sahələri üçün istifadə olunan bərpa olunmayan enerji mənbələri və ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yaradılması üçün sərf olunan enerji müasir iqtisadi və ekoloji indikatorlarına aiddir. Bu indikatorlar inkişafın davamlılıq prinsipləri əsasında həyata keçirilməsindən xəbər verir. Ölkədə həm ənənəvi enerji mənbələrinin istifadəsinin səmərələşdirilməsi, həm də bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəsinin genişləndirilməsi üçün böyük potensial mövcuddur.

Mövcud problemlərin həll edilməsi məqsədilə bərpa olunmayan enerjinin istifadəsinin səmərələşdirilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

istilik elektrik stansiyalarında yüksək effektiv texnologiyaların tətbiqi və enerji sisteminin strukturunun optimallaşdırılması;

istehsalat və qeyri—istehsalat sahələrində müasir enerji qoruyucu texnologiyalarının istifadəsinin stimullaşdırılması;

məişətdə enerji qoruyucu vasitələrin (termoslar, temperaturqoruyucu qurğular və s.) istifadəsinin geniş tətbiqinə yönəldilmiş milli və regional proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Bu problemlərin həlli iki əsas məqsədlə əlaqədardır:

1) Enerjiyə qənaət edən sistemlərin istifadə olunmasının təmin edilməsi.

Bu məqsədlə nail olduqda milli gəlirin hər bir vahidi üçün sərf olunan enerjinin azalması təmin edilir. İstehsal olunan mal və xidmətlərin maya dəyəri azalır və iqtisadiyyatın səmərəliliyi artır. Eyni zamanda ətraf mühitə olan təsir də azalır;

2) Energetikanın inkişafı və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması.

Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:
kiçik hidroenergetik obyektlərin sxeminin yaradılması və tətbiqi;
günəş və külək enerjisinin istifadəsinə dair milli fəaliyyət planlarının hazırlanması;
külək enerjisindən istifadə edilməsi və müvafiq qurğuların quşların ənənəvi miqrasiya və konsentrasiya ərazilərindən uzaq yerlərdə quraşdırılması;
fərdi obyektlərdə və bələdiyyə obyektlərində bioqazın istehsalı və istifadəsi.
Fəaliyyət planlarının həyata keçirilməsi dayanıqlı inkişafı təmin etməklə yanaşı, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına da xidmət edəcəkdir.

6.2. Neft—kimya kompleksi

Bu kompleks respublikamızda sənayenin ən inkişaf etmiş sahələrindən biridir. Sənaye müəssisələrinin çoxu Bakı və Sumqayıt şəhərlərində cəmləşdirilmişdir. Mövcud müəssisələrin texniki təchizatı, o cümlədən təmizləyici qurğuların əksəriyyətinin yararsız vəziyyətdə olması, qaz—toz tutucu avadanlıqların sıradan çıxması ətraf mühitə normadan artıq tullantıların atılmasına səbəb olur. Belə vəziyyətin yaranması həmçinin təbii ehtiyatlardan istifadə edilərkən böyük itkilərə yol verilməsinə səbəb olur.

Sənaye sahəsində əsas mövcud problemlərin həll edilməsi üçün, iqtisadiyyatın güclənməsinə təminat verən dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən, bərpa edilən və bərpa edilməyən ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə edən, rəqabətə davamlı və yüksək ixrac potensialına malik olan sənayenin formalaşması tələb olunur.

Buna nail olmaq üçün, dayanıqlı inkişaf və ətraf mühitlə bağlı məhsul və xidmətlərin stimullaşdırılması sahəsində mexanizmlərin yaradılması və təkmilləşdirilməsi tələb olunur.

Həmin məqsədi həyata keçirmək üçün ətraf mühitə atılan tullantıların mənbələri və miqdarı haqqında məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi və onların analitik informasiya sistemlərinin yaradılması zəruridir.

Bu tədbirlər sistemində Azərbaycan Respublikasının ərazisində ətraf mühitə atılan tullantıların mənbələrinin bütün növlərini əhatə edən məlumatların təkmilləşdirilməsi və kompüterləşdirilməsi, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) hər bir vahidinə sərf olunan enerjinin səmərəliliyinin artırılması və ətraf mühitə atılan tullantıların azaldılması potensialının qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Sənaye müəssisələrinin çirkəndirmə mənbələrində mövcud texnologiyaların qiymətləndirilməsi və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalarla təmin edilməsinə qismən nail olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

kimyəvi maddələrin istifadə olunması sahəsində ekoloji təhlükəsizlik baxımından vahid dövlət proqramının yaradılması;

hər bir sənaye müəssisəsinin fəaliyyət sahəsi üzrə ətraf mühitin idarə edilməsi modellərinin hazırlanması;

dövlət və bələdiyyə müəssisələrinə, özəl müəssisələrə məhsul və xidmətlərlə bağlı ekoloji iddiaların irəli sürülməsinin yeni prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi;

istehsal üçün təklif olunan yeni sənaye məhsullarının tətbiqinin dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğunluğunun müəyyənəşdirilməsi;

istehlakçıların hüquqlarının qorunması sahəsində ətraf mühitə dair qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və bu zaman dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması.

6.3. Dağ—mədən sənayesi

Azərbaycan qara və əlvan metallurjiyanın inkişafı üçün kifayət qədər mineral xammal ehtiyatlarına malikdir. Qara metallurjiyanın əsas xammal bazası Daşkəsən dəmir filizi yataqları, əlvan metallurjiyanın əsas xammal bazası isə Zəylik—Alunit filiz yataqlarından ibarətdir. Bu yataqlarda olan xammal ehtiyatları ölkədə dağ—mədən sənayesinin inkişafı üçün uzun illər kifayət edə bilər.

Lakin hazırda istifadədə olan istehsal texnologiyaları fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlığa əsaslanır ki, bu da istehsalın səmərəliliyini aşağı salmaqla bərabər ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Köhnəlmiş avadanlıqlardan istifadə olunması təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsinə imkan vermir.

Bu sahədə ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir: yeni texnologiyalarla təmin edilməklə metalın və metal məhsullarının, həmçinin ferroerintilərin qapalı istehsal sikllərinin yaradılması; vahid məhsulun istehsalına sərf olunan enerjinin miqdarının azaldılmasına gətirib çıxaran az enerjitutumlu texnologiyaların tətbiqi; təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək üçün xammal mənbələrinin istismarı zamanı maksimum dərəcədə itkilərin qarşısının

alınması məqsədilə müasir metodlardan istifadə etməklə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi; istismarı başa çatmış yataqların ərazilərində rekultivasiya işlərinin aparılması.

6.4. Tikinti sənayesi

Ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün tikinti sənayesinin müasir texnoloji imkanlarından istifadə etməklə, əhalinin normal mənzil—kommunal şəraitinin yaxşılaşdırılması yolu ilə yaşayış sektorunun imkanlarını artırmaq mümkündür.

İqtisadi artım şəraitində həm sənaye obyektlərinin, həm də yaşayış evlərinin tikilməsi artmaqdadır. Bir sıra hallarda inşaat zamanı dayanıqlı inkişaf və ekolojiya sahəsində olan müasir nailiyyətlər kifayət dərəcədə nəzərə alınmır. Dayanıqlı inkişaf baxımından bu sahədə olan əsas problem ondan ibarətdir ki, məhsuldar torpaqlarda tikinti işləri aparılmasına yol verilir. Tikinti zamanı istifadə olunan material və konstruksiyalar binaların temperaturunu tələb olunan səviyyədə qoruyur. Problemin digər bir aspekti ondan ibarətdir ki, kütləvi surətdə tikilən binaların element və materiallarının xüsusiyyəti elədir ki, bu binaların istismar müddəti bitəndən sonra onların utilizasiyası problemə çevrilir.

Eyni zamanda bu sahədə regional xüsusiyyətlər və ənənəvi biliklərdən lazımi dərəcədə istifadə edilmir.

Tikinti zamanı davamlı inkişaf prinsiplərinin istifadəsi sahəsində strategiyanın yaradılması və həyata keçirilməsi əsas problemlərdəndir.

Bunda əsas məqsəd, inşa olunan obyektlərin yerləşməsinin, binaların quraşdırılmasının və ətraf sahələrin planlaşdırılmasının iqtisadi və ekoloji baxımdan optimallaşdırılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

məhsuldar və rekreasiya əhəmiyyətli torpaqların inşaat üçün istifadəsinin qadağan edilməsi və nəzarətin gücləndirilməsi;

torpaqdan istifadənin planlaşdırılması;

hər bir yaşayış məntəqəsinin planlaşdırılması zamanı ətraf mühitə yol verilə bilən təzyiğin həcmi nəzərə alınması;

tikinti üçün istifadə olunan material və konstruksiyaların ehtimal olunan temperatur itkilərinin nəzərə alınması;

binalar üçün istifadə olunan material və konstruksiyaların onların gələcəkdə utilizasiyası ilə əlaqələndirilməsi;

enerji itkiləri ilə əlaqədar problemlərin yaranmaması üçün tikintidə müvafiq material və konstruksiyaların istifadəsinin stimullaşdırılması;

yaşayış məntəqələrinin salınması, binaların yerləşdirilməsi və tikilməsi zamanı yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması.

6.5. Nəqliyyat

Məlumdur ki, nəqliyyatın inkişafı sivilizasiyanın tərəqqisinə yardımçı olaraq, eyni zamanda ətraf mühitə zərərli təsir göstərir, bəşəriyyətin bir çox problemlərini dərinləşdirərək dünya sivilizasiyasını qlobal ekoloji fəlakətə aparan amilə çevirir. Bu onunla əlaqədardır ki, nəqliyyat kompleks şəkildə regional ekoloji problemlər yaradır.

Nəqliyyatın müxtəlif növləri — avtomobil, dəmir yolu, su, hava nəqliyyatı yalnız onun istismarı ilə əlaqədar problemləri deyil, həm də nəqliyyat vasitələrinin istehsalı, onlara texniki xidmət göstərilməsi, işlənmiş (metal, plastik, yağlar və s.) materialların təkrar istifadəsi ilə əlaqədar problemlər yaradır.

Respublikamız inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturuna malikdir. Ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin həyata keçirilməsi səviyyəsi isə çox aşağıdır.

Belə ki, ölkəmizdəki nəqliyyat vasitələrinin böyük əksəriyyəti MDB ölkələrində istehsal edilmişdir. Onların modelləri bütün əsas texniki göstəricilərinə görə (qənaətlilik, etibarlılıq, təhlükəsizlik, ekoloji yararlılıq) yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal edilən nəqliyyat vasitələrindən nəzərə çarpacaq dərəcədə geri qalır. Həmin nəqliyyat vasitələrinin əksəriyyəti fiziki cəhətdən aşınmış, ekoloji göstəricilərinə görə istismara yararsız vəziyyətə düşmüşdür.

Hal—hazırda ölkədəki avtomobillərdən atılan tullantıların zəhərlik hədlərini müəyyənləşdirən ekoloji təhlükəsizlik standartları yoxdur. Bu günədək ölkədə keçmiş SSRİ—nin standartları qüvvədə qalır ki, bu standartlar da müasir beynəlxalq tələblərə cavab vermir. Avtomobillərin ekoloji göstəricilərinə nəzarət tələb olunan səviyyədə deyil. Əksər avtomobil magistrallarının standartlara cavab verməyən səviyyədə olması, bir

çoxunun isə sıradan çıxması avtonəqliyyat vasitələri tərəfindən ətraf mühitə atılan zərərli maddələrin miqdarının daha da artmasına səbəb olur. Avtomobil nəqliyyatı sahəsində ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişafı təmin etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

avtomobil nəqliyyatının ətraf mühitə zərərli təsirinin səviyyəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi;

nəqliyyat sahəsində ekoloji yönümlü harmonik siyasətin həyata keçirilməsi üçün nəqliyyat sektorunda qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi;

avtomobil nəqliyyatında istifadə edilmək üçün ekoloji baxımdan təmiz yanacaq növlərinə keçilməsi (sıxılmış maye qaz, bioqaz və s.);

avtomobil və dəmir yollarının müasir dünya standartlarına müvafiq rekonstruksiya olunması;

şəhər daxilində avtonəqliyyat vasitələrinin sıxlığının azaldılması və tıxacların qarşısının alınması məqsədilə yaşayış məntəqələrinin ətrafında dairəvi avtomagistral yolların çəkilişinə üstünlük verilməsi.

7. KƏND TƏSƏRRÜFATI

Azərbaycan Respublikasının torpaq—iqlim şəraiti, tarixi mədəniyyəti və toplanmış təcrübəsi, elmi—texniki nailiyyətləri kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında idarə edilməsinə imkan yaradır. Bu sahədə əsas mövcud problemin aradan qaldırılması məqsədi ilə kənd təsərrüfatı sahəsini dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında idarə etməklə torpaqların, kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvanlarının məhsuldarlığının artırılması yolu ilə insanların ekoloji təmiz məhsullarla təminatının yaxşılaşdırılmasına və sağlamlığının qorunmasına nail olunmalıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasını təmin edən və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan siyasətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir:

dövlət orqanlarının, özəl sektorun və qeyri—hökumət təşkilatlarının kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı sahəsində əməkdaşlığının gücləndirilməsi;

fərdi təsərrüfatların və onların birliklərinin kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı üçün ayrılan fondlarla işləməsinin sadələşdirilməsi;

müasir kənd təsərrüfatı metodlarını tətbiq edən dövlət və fərdi təsərrüfatlar üçün xüsusi imtiyazların yaradılması;

kənd təsərrüfatında torpaqların eroziyasının və şoranlaşmasının qarşısını almaq məqsədilə optimallaşdırılmış əkin sistemlərindən və kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında mütərəqqi suvarma texnologiyalarından istifadə edilməsinin genişləndirilməsi;

kənd təsərrüfatında kimyəvi maddələrin istifadəsinin milli və regional səviyyələrdə sxemlərinin yaradılması və nəzarətin gücləndirilməsi;

torpaqların çirklənməsinə və deqradasiyasına səbəb ola bilən texnologiyalardan istifadə olunmasının qarşısının alınması.

8. TURİZM

Azərbaycan Respublikası zəngin turizm potensialına malikdir. Bu, ölkənin zəngin tarixindən, yüksək mədəniyyətindən və rəngarəng təbiətindən irəli gəlir. Azərbaycanda ənənəvi turizm ilə yanaşı yeni turizm xidmətlərinin inkişafı üçün də əlverişli şərait mövcuddur.

Turizm infrastrukturunun ekoloji zərərləri minimuma endirən üsulla inkişafı və davamlı inkişaf prinsipləri əsasında idarə edilməsi əsas problemlərdəndir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün ekoloji baxımdan davamlı inkişaf konsepsiyasına müvafiq olan milli, regional və ixtisaslaşmış turizmin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

milli turizm proqramında dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması;

hər bir zona üçün ətraf mühitə maksimum yol veriləcək turist təzyiqinin müəyyənləşdirilməsi və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi;

ekoloji turizmin və o cümlədən turizmin digər yeni formalarının inkişaf etdirilməsi.

9. ELM, TƏHSİL VƏ MƏDƏNİYYƏT

9.1. Elm və təhsil

Azərbaycan elm və təhsil sahəsində inkişaf etmiş ölkədir. Lakin ölkədə son illər elmi institutların yeni elmi məlumatları vaxtında almasına xidmət edən texniki avadanlığı əldə etməkdən və ya onları müasirləşdirməkdən ötrü maliyyə imkanları çox məhduddur. Elm və təhsil üçün ayrılan maliyyə vəsaitinin azalması elmi işə marağı müəyyən mənada azaltmış və bir çox elmi işçiləri öz sahələrini tərk etməyə və ya başqa ölkələrdə iş axtarmağa vadar etmişdir.

Uzunmüddətli insan inkişafının perspektivləri daim bütün cəmiyyətə xidmət edən təhsil və mədəni xidmətlərin keyfiyyətindən asılı olmuşdur.

Azərbaycanda intellektual və mədəni səviyyənin səmərəli şəkildə qorunması və genişləndirilməsi üçün siyasətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi yollarında ciddi səylərə ehtiyac duyulur.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası yeni bir istiqamət olduğundan onun tətbiqi üçün elm və təhsil sahələrində kadrların hazırlanması və onların ixtisasının artırılması vacib amildir. Eyni zamanda hər bir ixtisas sahibinin davamlı inkişaf prinsipləri haqqında məlumatı və onun tətbiqi üzrə təcrübəsi olmalıdır.

Dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tədrisinin təşkili və yayılması əsas problemlərdən biridir.

Bu məqsəd üçün dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin ali və orta məktəblərdə tədris proqramlarına tətbiq edilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

qabaqcıl ali məktəblərdə dayanıqlı inkişaf üzrə pilot layihələrin həyata keçirilməsi;

pilot layihələrin nəticəsindən asılı olaraq, bu tədrisi digər ali məktəblərdə tətbiq etmək;

ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişaf üzrə orta, orta ixtisas və ali məktəblər üçün tədris proqramlarının hazırlanması;

dayanıqlı inkişaf üzrə orta, orta ixtisas və ali məktəblər üçün tədris vəsaitlərinin hazırlanması;

elmi kadr potensialının gücləndirilməsi və elmi tədqiqat işlərinin aparılmasının stimullaşdırılması;

orta məktəb müəllimləri üçün bu sahə üzrə kursların keçirilməsi;

ekoloji təfəkkürün formalaşması, ekoloji tərbiyənin yüksəlməsi üçün əhali arasında maarifləndirmə işinin həyata keçirilməsi.

9.2. Mədəniyyət

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının əsas prinsiplərindən olan təbii ehtiyatların və insan potensialının səmərəli istifadəsi, ətraf mühitin mühafizəsi Azərbaycan milli mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsi olmuşdur. Bu öz əksini rəngarəng məşğulluq sahələrinin genişlənməsində, təbii bərpa olunan ehtiyatlardan istifadə əmsalının yüksək olmasında, xalq seçkisiyə aid olan bitki sortlarının və heyvan cinslərinin müvafiq ekoloji şəraitə maksimum uyğun olmasında tapmışdır. Yaşayış yerlərinin seçilməsi, evlərin planlaşdırılması və tikilməsi də ekoloji şəraitə maksimum uyğun olmalı və sağlamlığa xidmət etməlidir.

Bu sahə üzrə müasir elmi nailiyyətlərə, milli mədəniyyətə cavab verən və davamlı inkişaf prinsiplərinə xidmət edən məşğulluq sahələrinin formalaşması əsas problemlərdəndir.

Milli Proqramı həyata keçirərkən milli mədəni biliklərdən istifadə edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

iqtsadi və sosial layihələrin həyata keçirilməsində bələdiyyə və qeyri—hökumət təşkilatlarının rolunun artırılması;

regional və yerli dayanıqlı inkişaf layihələrini həyata keçirərkən milli təcrübənin nəzərə alınması;

dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə xidmət edən yazılı və şifahi məlumatların toplanılması.

Digər problem ekoloji mədəniyyətin və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin geniş təbliğ olunmamasından ibarətdir.

Bu problemin həll edilməsinə nail olmaq üçün ekoloji biliklərə əsaslanan və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə cavab verən yaşayış və fəaliyyət mədəniyyətinin aşılınması ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur:

muzeylərdə və incəsənət salonlarında ekologiya məsələlərini işıqlandıran rəsm, foto, plakat və s. bədii sərgilərin təşkil olunması;

ekologiya mövzusunda yeni incəsənət əsərlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;

təbiətin qorunmasına həsr olunmuş, yerli və xarici mədəniyyət və incəsənət ustalarının və gənc istedadların iştirakı ilə müxtəlif səviyyəli festivalların və müsabiqələrin keçirilməsinin genişləndirilməsi;
ekoloji mədəniyyətin və ekoloji etikanın geniş əhali kütləsi arasında təbliği.

**10. Milli Proqramın həyata keçirilməsi üçün
tədbirlər planı**

Sıra №-si	Tədbirin adı	Əsas icraçılar	İcra müddəti
1	2	3	4
Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə dair			
1.	Su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində dövlət proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi	Nazirlər Kabineti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2005-ci illər
2.	Ümumi nəzarət əsasında su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin stimullaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi	2003-2007-ci illər
3.	İçməli suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yerli, alternativ su mənbələrindən istifadə edilməsinin əsaslandırılması və müvafiq standartlara uyğunlaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Abşeron Regional Səhmdar Su Cəmiyyəti	2003-2010-cu illər
4.	Su ekosistemlərinin fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, su ekosistemlərinin sabitliyinə nail olmaq üçün əsas hövzələrdə monitorinq yönümlü kompleks tədqiqatların həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2003-2005-ci illər
5.	Transsərhəd çayların çirklənmədən mühafizəsi və onların hövzəsində yerləşən dövlətlər tərəfindən su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə regional və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Dövlət Sərhəd Xidməti	2003-2010-cu illər
6.	Su çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədi ilə sənaye və digər obyektlərdə suyun təkrar istifadəsinin genişləndirilməsi üçün qeyri-ənənəvi sulardan (tullanı, kollektor-drenaj və s.) məqsədyönlü istifadə edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

7.	Sənaye müəssisələrindəki qaz-toz tutucu qurğuların əsaslı təmir edilməsi və ya yeniləri ilə əvəz edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər
8.	Nəqliyyatda qurğusuz benzindən (etilsizləşdirilmiş) istifadə olunmasına tam keçilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi	2003-2005-ci illər
9.	Tələblərə cavab verməyən köhnə nəqliyyat vasitələrinin istismarının qadağan edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi	2003-2007-ci illər
10.	Ekoloji təmiz sərnişin nəqliyyat növlərinin tətbiqi, şəhər daxilində "piyada" zonalarının genişləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
11.	Şəhər yaşıllıqlarının artırılması yolu ilə atmosfer havasının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
12.	Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının mühafizə edilməsi və münbitliyinin artırılması məqsədi ilə milli fəaliyyət planının hazırlanması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2003-2010-cu illər
13.	Eroziya və şoranlaşma proseslərinin qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi	2003-2007-ci illər
14.	Neftlə çirklənmiş torpaqlarda rekultivasiya işlərinin davam etdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
15.	Mövcud drenaj-kollektor və suvarma şəbəkələrinin yararlı vəziyyətə gətirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi	2003-2006-cı illər
16.	Təbii və antropogen amillər nəticəsində əmələ gəlmiş süni gölməçə və bataqlıqların qurudulması yolu ilə torpaq sahələrinin münbitləşdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2003-2008-ci illər
17.	Balıqqulağı əhəng daşından divar və üzlük materialları istehsal olunan daş karxanalarında və Abşeronun Xəzərboyu zolağında kvars qumu karxanalarında yaranan tullantıların utilizasiyası və çirklənmiş ərazilərin rekultivasiyası	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

18.	Meşələrdə qanunsuz ağac tədarükü və digər meşə qırılması ilə əlaqədar fəaliyyətin qadağan edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2005-ci illər
19.	Bərpa olunan meşə ehtiyatlarından (meyvə, dərman və digər bitkilər) səmərəli istifadənin təşkili	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2007-ci illər
20.	Rekreasiya əhəmiyyətli meşə sahələrinin müəyyən edilməsi, onlara yol verilən təzyiqlərin həcmi müəyyənləşdirilməsi və bunun əsasında turizm və rekreasiya potensialının təyin edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi	2003-2010-cu illər
21.	Yeni əkinçilik metodlarının tələbatlarına cavab verən təsərrüfat əhəmiyyətli meşəbağların layihələşdirilməsi və salınması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2003-2010-cu illər
22.	Meşələrin ümumi fitosanitar vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi, habelə müxtəlif xəstəliklərdən və zərərvericilərdən mühafizə edilməsi məqsədi ilə mütəmadi olaraq müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
23.	Meşə ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələrində yaşayan əhəlinin məşğulluq probleminin həlli və təbii meşə ehtiyatları ilə əlaqədar olmayan məşğulluq sahələrinin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi	2003-2010-cu illər
24.	İnşaat və mebel sənayesi üçün yararlı oduncaq istehsal etmək üçün müvafiq keyfiyyətə malik olan və tez böyüyən ağacların becərilməsi və istismarı	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər
25.	Meşələrdə yanğın hadisələrinin qarşısının alınması məqsədi ilə xüsusişəkilmiş operativ kimyəvi-yanğın-söndürmə stansiyasının yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi	2003-2010-cu illər
26.	Xəzər dənizində nərəkimilərin ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2005-ci illər
27.	Balıq ehtiyatlarının artırılmasının idarə edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2007-ci illər
28.	Balıq ehtiyatlarının artırılması və bu ehtiyatların istismarı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

29.	Daxili su hövzələrində balıq ehtiyatlarının çoxaldılması və yetişdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2010-cu illər
30.	Xəzər dənizində marikultur istehsalının yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2010-cu illər
31.	Təhlükəli sənaye tullantılarının yerləşdirilməsi üçün yeni poliqonların yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
32.	Məişət tullantılarının çeşidlənməsi, utilizə edilməsi və təkrar emalının təşkili məqsədi ilə mütərəqqi təcrübədən istifadə olunması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
33.	Tullantılardan bioqazın alınması üçün müvafiq üsulların tətbiq edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Yanacaq və Energetika Nazirliyi	2003-2010-cu illər
34.	Enerji alınması, eləcə də kompost alınması məqsədi ilə zibilyandırma zavodunun tikilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi	2006-2010-cu illər
Qlobal ekoloji problemlərə dair			
35.	İstilik effekti yaradan qazların tullantılarının statistik hesabatı, qiymətlən-dirilməsi, mənbələri və toplayıcıları haqqında məlumatların analitik-informasiya sistemlərinin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2005-ci illər
36.	Dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün iqtisadiyyata və təbii ekosistemlərə iqlimin təhlükəli təsirləri barədə məlumatların toplanması, təhlili və ümumiləşdirilməsi üzrə dövlət informasiya sisteminin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2005-ci illər
37.	İqlim dəyişmələrinin əhalinin sağlamlığına, ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi və müvafiq adaptasiya tədbirlərinin işlənib hazırlanması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi	2003-2005-ci illər
38.	Günəş, külək və bioqazdan istilik və elektrik enerjisi alınması imkanı verən ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların Azərbaycana gətirilməsinin stimullaşdırılması	Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2005-ci illər
39.	Ozondağıcı maddələrdən istifadə olunmasının tədricən aradan qaldırılmasının başa çatdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

40.	Səhralaşma prosesinin təsirinə məruz qalmış torpaqların inventarlaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritə-çəkmə Komitəsi, Milli Elmlər Akademiyası, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2004-cü illər
41.	Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyət planının hazırlanması və həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2005-ci illər
42.	Səhralaşmaya qarşı mübarizə işlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə proqnozlaşdırma və əhəlinin məlumatlandırılması sisteminin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2005-ci illər
43.	Qlobal ekoloji problemlərin qarşılıqlı mənfi təsirinin qiymətləndirilməsi və müvafiq əks tədbirlərin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2005-ci illər
44.	Biomüxtəlifliyin qorunmasına yönəldilmiş bütün beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
45.	Biomüxtəlifliyin vəziyyətinin monitorinqi üçün ölkə flora və faunası üzrə Qırmızı və Yaşıl Kitabların tərtibi və yeniləşdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2005-ci illər
46.	Nadir və kökü kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin genofondunun qorunmasının təmin edilməsi və onların xüsusi qorunan təbii ərazilərdə, botanika bağlarında, zooloji parklarda saxlanması üçün şəraitin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
47.	Biomüxtəlifliyin qorunması məqsədi ilə milli parkların yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
48.	Biomüxtəliflik üçün təhlükənin və bu təhlükə nəticəsində ilk növbədə təsir altına düşə bilən təbii bitki və heyvan növlərinin proqnozlaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi	2003-2007-ci illər

Sənaye komplekslərinə dair

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

49.	İstilik elektrik stansiyalarında yüksək effektiv texnologiyaların tətbiqi və enerji sisteminin strukturunun optimallaşdırılması	Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2005-ci illər
50.	Kiçik hidroenergetik obyektlərin sxeminin yaradılması və tətbiqi	Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2007-ci illər
51.	İstehsalat və qeyri-istehsalat sahələrində müasir enerjiqoruyucu texnologiyaların istifadəsinin stimullaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər
52.	Məişətdə enerjiqoruyucu vasitələrin (termoslar, temperatur qoruyucu qurğular və s.) istifadəsinin geniş tətbiqinə yönəldilmiş milli və regional proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi	Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2010-cu illər
53.	Günəş və külək enerjisinin istifadəsi-nə dair milli fəaliyyət planlarının hazırlanması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2005-ci illər
54.	Külək enerjisindən istifadə edilməsi və müvafiq qurğuların quşların ənənəvi miqrasiya və konsentrasiya ərazilərindən uzaq yerlərdə quraşdırılması	Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2010-cu illər
55.	Fərdi obyektlərdə və bələdiyyə obyektlərində bioqazın istehsalı və istifadəsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi	2003-2010-cu illər
56.	Yerli xammal materialları, o cümlədən tullantıların yenidən emalı nəticəsində əldə olunan materiallar əsasında yeni inşaat materiallarının alınma texnologiyasının işlənilib hazırlanması	Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2003-2010-cu illər
57.	Kimyəvi maddələrin istifadə olunması sahəsində ekoloji təhlükəsizlik baxımından vahid dövlət proqramının yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, "Azərikimya" Dövlət Şirkəti, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2005-ci illər
58.	Hər bir sənaye müəssisəsinin fəaliyyət sahəsi üzrə ətraf mühitin idarə edilməsi modellərinin hazırlanması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2007-ci illər
59.	Dövlət və özəl müəssisələrə məhsul və xidmətlərlə bağlı ekoloji iddiaların irəli sürülməsinin yeni prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2006-cı illər
60.	İstehsal üçün təklif olunan yeni sənaye məhsullarının tətbiqinin dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2005-ci illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

61.	İstehlakçıların hüquqlarının qorunması sahəsində ətraf mühitə dair qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və bu zaman dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2003-2010-cu illər
62.	Yeni texnoloqiyalarla təmin edilməklə metalın və metal məhsullarının, həmçinin ferroərıntilərin qapalı istehsal sikkələrinin yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər
63.	Vahid məhsulun istehsalına sərf olunan enerjinin miqdarının azaldılmasına gətirib çıxaran az enerjitutumlu texnologiyaların tətbiqi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2010-cu illər
64.	Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək üçün xammal mənbələrinin istismarı zamanı itkilərin qarşısının alınması məqsədi ilə müasir metodlardan istifadə etməklə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər
65.	İstismarı başa çatmış dağ-mədən yataqlarının ərazilərində rekultivasiya işlərinin aparılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2007-ci illər
66.	Məhsuldar və rekreasiya əhəmiyyətli torpaqların inşaat üçün istifadəsinin qadağan edilməsi və nəzarətin gücləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2003-2005-ci illər
67.	Hər bir yaşayış məntəqəsinin planlaşdırılması zamanı ətraf mühitə yol verilə bilən təzyiğin həcmi nəzərə alınması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2007-ci illər
68.	Məskən yerlərinin salınması, binaların yerləşdirilməsi və tikilməsi zamanı yerli xüsusiyyətlərin və etnik biliklərin nəzərə alınmasının zəruriliyi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi	2003-2006-cı illər
69.	Tikinti üçün istifadə olunan material və konstruksiyaların ehtimal olunan temperatur itkilərinin nəzərə alınması, enerji itkiləri ilə əlaqədar problemlərin yaranmaması üçün tikintidə müvafiq material və konstruksiyaların istifadəsinin stimullaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2005-ci illər
70.	Binalar üçün istifadə olunan material və konstruksiyaların onların gələcəkdə utilizasiyası ilə əlaqələndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

71.	Nəqliyyat sahəsində ekoloji harmonik siyasətin həyata keçirilməsi üçün nəqliyyat sektorunda qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
72.	Avtomobil nəqliyyatında istifadə edilmək üçün ekoloji baxımdan təmiz yanacaq növlərinə keçilməsi (sıxılmış maye qaz, bioqaz və s.)	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi	2003-2010-cu illər
73.	Avtomobil və dəmir yollarının müasir dünya standartlarına müvafiq rekonstruksiya olunması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi	2003-2007-ci illər
74.	Şəhər daxilində avtonəqliyyat vasitələrinin sıxlığının azaldılması və tıxacların qarşısının alınması məqsədi ilə yaşayış məntəqələrinin ətrafında dairəvi avtomagistral yolların çəkilişinə üstünlük verilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
Kənd təsərrüfatı və turizmə dair			
75.	Dövlət orqanlarının, özəl sektorun və qeyri - hökumət təşkilatlarının kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı sahəsində əməkdaşlığının gücləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
76.	Fərdi təsərrüfatların və onların birliklərinin kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı üçün ayrılan fondlarla işləməsinin sadələşdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2007-ci illər
77.	Sırf üzvi kənd təsərrüfatı metodlarını tətbiq edən dövlət və fərdi təsərrüfatlar üçün xüsusi imtiyazların yaradılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2008-ci illər
78.	Kənd təsərrüfatında torpaqların eroziyasının və şoranlaşmasının qarşısını almaq məqsədi ilə optimallaşdırılmış əkin sistemlərindən və kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında mütərəqqi suvarma texnologiyalarından istifadə edilməsinin genişləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi	2003-2010-cu illər
79.	Kənd təsərrüfatında kimyəvi maddələrin istifadəsinin milli və regional səviyyələrdə sxemlərinin yaradılması və ona nəzarətin gücləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər
80.	Torpaqların çirklənməsinə və deqradasiyasına səbəb ola bilən texnologiyalardan istifadə olunmasının qarşısının alınması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2003-2010-cu illər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

81.	Milli turizm proqramında dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi	2003-2010-cu illər
82.	Hər bir zona üçün ətraf mühitə maksimum yol veriləsi turist təzyiqinin müəyyənləşdirilməsi və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi	2003-2010-cu illər
83.	Milli parkların ərazilərində ekoloji turizmin və o cümlədən turizmin digər yeni formalarının inkişaf etdirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi	2003-2010-cu illər
Elm, təhsil və mədəniyyətə dair			
84.	Ali məktəblərdə dayanıqlı inkişaf üzrə pilot layihələrin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2003-2010-cu illər
85.	Elmi kadr potensialının gücləndirilməsi və elmi tədqiqat işlərinin aparılmasının stimullaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2003-2007-ci illər
86.	Dayanıqlı inkişaf üzrə ali məktəblər üçün dərs vəsaitinin hazırlanması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2003-2008-ci illər
87.	Dayanıqlı inkişaf üzrə orta, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələri üçün tədris proqramları və dərsliklərin hazırlanması, xüsusi kurslar və məşğələlərin keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2003-2010-cu illər
88.	İqtisadi və sosial layihələrin həyata keçirilməsində bələdiyyə və qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunun artırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
89.	Muzeylərdə və incəsənət salonlarında ekologiya məsələlərini işıqlandıran rəsm, foto, plakat və s. bədii sərgilərin təşkil olunması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi	2003-2010-cu illər
90.	Ekologiya mövzusunda yeni incəsənət əsərlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi	2003-2010-cu illər
91.	Təbiətin qorunmasına həsr olunmuş yerli və xarici mədəniyyət və incəsənət ustalarının, gənc istedadların iştirakı ilə müxtəlif səviyyəli festivalların və müsabiqələrin keçirilməsinin genişləndirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanları	2003-2010-cu illər
92.	Etnik biliklərin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılmasına dair regional layihələrin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi	2003-2007-ci illər

93.	Dayanıqlı inkişaf üzrə respublika əhalisinin maarifləndirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2003-2010-cu illər

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MEŞƏLƏRİN BƏRPA EDİLMƏSİ VƏ ARTIRILMASINA DAİR

MİLLİ PROQRAM

1. GİRİŞ

İqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsi və əhalinin sosial—mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə yanaşı təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması və yeni ekoloji şüurun formalaşdırılması Azərbaycan dövlətinin daim diqqət mərkəzindədir. Son illərdə ekolojiya, təbiəti mühafizə və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə dair qəbul olunmuş qanunvericilik aktları Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətində ekolojiyanın mühüm yer tutmasına sübutdur.

Eyni zamanda son illərdə ölkədə təbiətin qorunması və sağlamlaşdırılması sahəsində böyük praktiki addımlar atılmışdır. Belə ki, iri su hövzələri yaradılmış, torpaqları şoranlaşmadan təmizləmək üçün drenaj sistemləri qurulmuş, Bakı şəhərində və onun ətrafında 5 min hektardan çox yaşıllıqları 51 min hektar sahədə yeni meşəlikləri 68 min hektar Xəzər sahili qumluqlarda sahilbərکیدici və torpaqların eroziyasına qarşı qoruyucu meşə əkinləri salınmış, ölkəmizin flora və faunasının qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə Şirvan, İsmayılı, Bəsitçay, Ağ qöl dövlət təbiət qoruqları və yasaqlıqları yaradılmışdır.

İqtisadiyyatda infrastrukturun yenidən qurulması, investisiyaların cəlb olunması, sosial təminatın yaxşılaşdırılması, vergi, pul—kredit siyasətində əldə edilmiş yüksək nailiyyətlər ölkəmizin ekoloji siyasətinin əsaslı surətdə inkişaf etdirilməsinə və beynəlxalq ekolojiya sistemində özünəməxsus yer tutmasına zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Ekolojiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin araşdırmaları nəticəsində məlum olmuşdur ki, ölkənin meşə təsərrüfatının idarə olunmasında yol verilmiş nöqsanlar nəticəsində, onsuz da dünya səviyyəsindən xeyli aşağı olan meşə örtüyü (11%) əsasən torpaqqoruyucu, susaxlayıcı, hava təmizləyici, sanitariya—gigiyenik və sosial—ekoloji funksiyaları yerinə yetirən birinci qrup meşələrin qırılması nəticəsində doluluq aşağı düşmüşdür. Qiymətli ağac və kol cinslərinin (qoz, şabalıd, qızılağac, cökə, pələd, fisdıq və s.) ehtiyatı tükənmək təhlükəsi qarşısındadır. Ölkə və beynəlxalq əhəmiyyətli avtomobil və dəmir yollarının kənarlarında, sututarların sahillərində keçmiş illərdə salınmış qoruyucu və sahilbərکیدici meşə zolaqlarının əksəriyyəti qırılıb sıradan çıxmışdır. Hər il bir qayda olaraq taxıl biçildikdən sonra kövşənlərin yandırılması nəticəsində əkin sahələrinin ətrafında olan meşə və yaşıllıqlarda çox sayda yanğınlar baş verir ki, bunun nəticəsində fauna və floraya ciddi zərər dəyir. Yaylaqlardan systemsiz olaraq istifadə edilməsi, onların geniş ərazilərdə sürətlə eroziyaya uğrayaraq sıradan çıxmasına və bitki örtüyünün məhv olmasına şərait yaradır. Subalp çəmənlikləri ilə həmsərhəd olan meşələr bu cür istifadədən daha çox zərər çəkir. Təbii bərpanın gedişi zəif olduğundan, həmin ərazilərdə ağacların qırılması nəticəsində meşələrin yüksəklik səviyyəsi aşağı düşmüşdür. Dağ yamaclarında mal—qara otarılması normasına riayət edilməməsi, sel və qar eroziyasına qarşı mühəndis qurğularının tikilməməsi, qoruyucu meşə zolaqlarının salınmaması, alp və subalp çəmən otlarının əkilməməsi dağ yamaclarının xeyli hissəsinin eroziyaya uğramasına səbəb olmuş və hazırda da bu proses davam edir. Bunun nəticəsidir ki, son illərdə Böyük Qafqazın rayonlarında baş verən güclü sellər nəticəsində torpaqların bir hissəsi yuyulmaya və eroziyaya məruz qalmışdır. 1992—ci ildə Şəki rayonunun Kiş çayında baş vermiş sel nəticəsində çayın sol sahilinə külli miqdarda çöküntü gətirilmişdir. Sel suları 1 kv. km ərazidən 87 min kub metr qruntu yuyaraq aparmışdır. Bu cür sellər Böyük Qafqazın Balakənçay, Katexçay, Talaçay, Kürmükçay, Şinçay, Türyançay və s. çaylarında müxtəlif illərdə, o cümlədən son illərdə baş vermişdir.

Azərbaycan Respublikası haqqında qısa məlumat

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlətdir və Xəzər dənizinin qərb sahilində, Qafqaz dağlarının cənub—şərqində 86,6 min kv. km sahədə yerləşir. Respublikanın cənub sərhəddi onu İran və Türkiyə dövlətlərindən ayıran Araz çayı boyunca keçir. Qərbdə Gürcüstan və Ermənistanla, şimalda isə Rusiya Federasiyası ilə həmsərhəddir.

Əhalisi — Azərbaycanın əhalisi 8,2 milyon nəfərdir (2000—ci il), əmək qabiliyyətli insanlar (kişilər 16—59 yaş, qadınlar 16—54 yaş) əhalinin 54,2 %—ni, o cümlədən gənclər 33,5 %—ni təşkil edir. Azərbaycan əhalisinin orta yaşı 29 ildir.

Relyefi — Azərbaycan Respublikasının ərazisi Böyük Qafqaz dağlarının cənub şərqini, Kiçik Qafqaz dağlarının bir hissəsini, Talış dağlarını və onların arasında yerləşən Kür—Araz ovalığını, həmçinin Naxçıvan düzənliyini əhatə edir. Xəzər dənizinin qərb hissəsi boyu yerləşmiş bir neçə ada da respublikanın ərazisinə daxildir. Respublikanın orta yüksəkliyi 384 metrdir. Mütləq yüksəklik 4466 metrdən (Bazar düzü zirvəsi) mənfi 27 metrə (Xəzər dənizində) qədər aşağı düşür. Düzənliklər və ovalıqlar 39 %—dən çox sahəni tutur. Alçaq və orta dağlıq ərazi (2500 metrə qədər) 39,5 % təşkil edir. Yüksək dağlar (2500 metrdən yuxarı) 3,5 % sahəni əhatə edir. Region seysmik cəhətdən aktivdir. Tez—tez zəlzələlər və sel axınları baş verir.

İqlimi — Dünyada mövcud olan 11 iqlim qurşağından 9—na Azərbaycanda təsadüf olunur. İqlimin rəngarəngliyi, respublika ərazisinin Xəzər dənizinə yaxınlığı və relyefin müxtəlifliyi ilə səciyyələndirilir. Bu amillər iqlimin, hava temperaturunun, atmosfer çöküntülərinin paylanmasını və digər elementləri müəyyənləşdirir, kəskin hiss olunan vertikal zonallıq yaradır. Ərazinin dəniz səviyyəsinin yüksəkliyindən və Xəzər dənizindən olan məsafəsindən asılı olaraq bir neçə iqlim tipi — quru subtropik, rütubətli subtropik, mülayim və soyuq iqlimlər ayrılır. Belə ki, quru subtropik iqlim Kür—Araz ovalığı və Abşeron yarımadası, rütubətli subtropik iqlim yalnız Talış dağlarının cənubunda müşahidə edilməklə, dağətəyi ərazilər və Lənkəran ovalığı, mülayim iqlim Böyük və Kiçik Qafqazın, əsasən meşələrlə örtülü yamacları (bu iqlim öz növbəsində quru, mülayim və soyuq növlərə ayrılır), soyuq iqlim yüksək dağlar, Böyük və Kiçik Qafqazın zirvələrində alp və subalp çəmənlikləri qurşaqları (Azərbaycanda orta temperatur düzənliklərdə 14°S olduğu halda, yüksək dağlıq rayonlarda 0° S və daha aşağıya qədər dəyişir) üçün səciyyəvidir.

Su ehtiyatları — Respublikada 8350—dən artıq axar sudan ibarət çay sistemi mövcuddur ki, onların bütövlükdə ümumi uzunluğu 33665 km təşkil edir. Bu çayları beş qrupa bölmək olar. Belə ki, uzunluğu 25 km—dən az olan ən kiçik, 26—50 km olan kiçik, 51—100 km olan orta, 101—500 km olan böyük və 500 km—dən artıq olan ən iri çaylar vardır. Bütün bu çayların su toplayıcı sahəsi 85500 kv. km ərazini əhatə edir. Respublikanın ən böyük çayı Kürün ümumi uzunluğu 1500 km—dən artıqdır, respublika ərazisində onun uzunluğu 900 km—dən ibarətdir. İkinci böyük su xətti Kür çayının sağ qolu olan Araz çayıdır. Onun uzunluğu 1072 km, su hövzəsinin sahəsi 101937 kv km—dir. Respublikanın hidroloji şəbəkəsi xeyli miqdarda gölləri (400—dən artıq) birləşdirir. Onların bir hissəsi düzənliklərə (əsasən Abşeron yarımadasında) sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində istifadə edilmiş su tullantılarının toplanması hesabına əmələ gəlmişdir. Əksər göllərin su səthinin sahəsi çox da geniş olmayıb, 0,1 kv. km—ə yaxındır. Respublika çaylarının qidalanmasında buzlaqlar bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Onlar əsasən Qusarçay, Qudyalçay və Vəlvələçay hövzələrində nəzərə çarpır. Respublikanın ərazisində bataqlıqlara Kür—Araz ovalığında, Lənkəran və Samur—Dəvəçi düzənliyində, bilavasitə Xəzərin təsiri nəticəsində yeraltı suların üzə çıxması ilə yaranmış kiçik bataqlıqlar şəklində rast gəlmək olar. Bəzi hallarda magistral suvarma sistemi kanallarından sızan suların və yeraltı suların artması nəticəsində yaranmış bataqlıq sahələri də müşahidə olunur. Yeraltı sular çayların su ehtiyatının 25%—ni (4 kub/km—ə yaxın) təşkil edir. Respublikada yeraltı suların ehtiyatı 14068,4 min kub m—dir. Azərbaycan yeraltı mineral su ehtiyatına görə regionda başqa dövlətlər ilə müqayisədə xüsusi yer tutur. Respublikada 200 qrupdan artıq mineral su mənbələri müəyyənləşdirilmişdir.

Torpaq ehtiyatları — Azərbaycan Respublikasının torpaq fondu 8,64 milyon hektardır. Bunun 4225,2 min hektarı və yaxud 49,3 %—i kənd təsərrüfatı üçün yararlıdır ki, bunun da 1460 min hektarı şumlanan torpaqlardır. Bundan başqa, otlaqlar 2200 min hektar və biçənəklər 1230 min hektar təşkil edir. Azərbaycan aztorpaqlı ölkələr sırasındadır. Burada adambaşına cəmi 1,05 hektar, o cümlədən 0,21 hektar şumlanan torpaq sahəsi düşür. Hal—hazırda respublikanın torpaqlarının vəziyyəti olduqca gərgindir. Uzun illər boyu meliorasiya tədbirlərinin keyfiyyətsiz aparılması, meşə və kolluqların qırılması nəticəsində torpaqların eroziya prosesləri güclənərək artıq böhran həddinə çatmışdır. Son məlumatlara görə, respublika ərazisinin 42,5%—i və yaxud 3672,6 min hektarı, o cümlədən əkin sahələrinin 33,7%—i, yay otlaqlarının 68,1%—i, biçənək sahələrinin 15,2%—i, bağların 15,9%—i, meşələrin isə 26 %—i eroziyaya məruz qalmışdır. Mil düzü, Muğanın cənubu,

Gəncə — Qazax və Şəki — Zaqatala zonaları irriqasiya eroziyasından xeyli dərəcədə ziyan çəkirlər. Kiçik Qafqazda Murov dağının cənub yamacları və Böyük Qafqazın cənub yamaclarındakı çayların mənsəblərində olan iri massivlər güclü eroziyalara məruz qalmışdır. Şəki rayonunda eroziyaya məruz qalmış yay otlaqlarının sahəsi 30 %—ə qədərdir. Eroziya proseslərinin böyük massivlərdə intensiv inkişafı, dağ yamaclarının çılpaqlaşmasına və səthi suların həcmnin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da xalq təsərrüfatına böyük ziyan vuran və hətta insan tələfatı ilə nəticələnən sellərin formalaşmasına səbəb olur. Respublikanın 2 milyon hektardan çox torpağı külək eroziyasına məruz qalmışdır. Bu proseslər ən çox Abşeron yarımadasında inkişaf etdiyindən, müxtəlif illərdə digər ərazilərə də (cənub—şərqi Şirvan və Ceyrançöl) xeyli ziyan vurmuşdur. Azərbaycan torpaqlarına zərər yetirən digər proses şoranlaşmadır. Hal—hazırda şoranlaşmaya məruz qalan torpaqların sahəsi 1,2 milyon hektardan çoxdur. Şoranlaşmanın əsas səbəbləri kənd təsərrüfatında növbəli əkin sisteminin və bitkilərin suvarılmasında müxtəlif suvarma texnikası və texnologiyalarının tətbiq edilməməsi, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin balansında olmuş daxili təsərrüfat suvarma və meliorasiya şəbəkələrinin baxımsızlıq üzündən bərhad vəziyyətə düşməsi, suvarma kanallarının əksər hissəsinin torpaq məcralı olması və su itkilərinə yol verilməsidir. Respublikanın ərazisində daimi fəaliyyət göstərən suvarma kanallarının 4,1%—də süni örtüklər var, qalanları isə torpaqlardan keçir. Bu sahələrdə hər il 2,5—3 milyard kub m su itirilir. Su itkisinin iki dəfə azalması respublikanın suvarılan torpaq sahələrinin 150—200 min hektar artırılmasını təmin edərdi.

Bitki örtüyü — Azərbaycanın florası olduqca zəngindir. 4500 növ bitki 125 ailədə (Qafqazda cəmi 156) və 920 cinsdə (Qafqazda 1286) birləşir. Respublikada 48 ailə və 135 cinsə mənsub 107 ağac və 328 kolnövu bitir ki, bu da respublikada yayılmış bitki növlərinin 11%—ni təşkil edir. Dendrofloranın tərkibində 70—dən artıq endemik növlər mövcuddur ki, onlar da ağac və kolların ümumi sayının 16%—ni təşkil edir. Azərbaycanın «Qırmızı Kitabı»na 140 bitki növü daxil edilmişdir ki, bunlardan da 49—u ağac və kollarıdır. Bitki aləminin əsasını təşkil edən meşələrin ümumi sahəsi 1213,7 min hektar olaraq, respublika ərazisinin 11,4%—ni təşkil edir. Meşələr ərazi üzrə qeyri—bərabər paylanmışdır. Respublika meşələrinin 48,8%—i Böyük Qafqazın, 34,2%—i Kiçik Qafqazın, 14,5%—i Taliş dağlarının, 2,5%—i Kür—Araz ovalığının, 0,5%—i isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının payına düşür. Azərbaycan torpaqları zəngin və rəngarəng floraya malik olsa da, meşəlik baxımından kəsad region sayılır. Respublikanın mərkəzində sipər rolunu oynayan Kürqırağı Tuqay meşələrinin 75—80 %—i məhv olub, dağ və dağətəyi meşələr systemsiz qırılıb sıradan çıxır. Təbii bərpa edilməsi imkanları ciddi surətdə məhdudlaşır (qanunsuz olaraq mal—qara otarılması, zəbt edilmə və normadan artıq antropogen təsir) və nəticədə Azərbaycanın əvəzedilməz yaşıl örtüyünün gələcəyi itirilmə təhlükəsi qarşısında qalır.

Heyvanlar aləmi — Azərbaycanın heyvanat aləmi zəngin və müxtəlifdir. Heyvanlar aləmi 18 min növdən ibarətdir. Onun tərkibinə xeyli miqdarda relik, endemik və nadir heyvan növləri daxildir. Bunun 14 minini həşəratlar, 1100—dən çoxunu hörümçəklər və 600 növdən çoxunu onurğalılar təşkil edir. 14 məməli, 36 quş, 13 suda—quruda yaşayanlar və sürünənlər, 5 balıq və 40 həşərat növü, «Nəsli kəsilməkdə olanlar kimi» 90—cı illərin əvvəllərində yenidən tərtib olunmuş Qırmızı Kitaba salınıb. Xəzər dənizinin sahili məməlilərin əsas miqrasiya dəhlizi, həmçinin qışlama, nəsil artırma və yaşayış üçün mühüm ərazi rolunu oynayır. Hidrofauna, xüsusilə bir çox balıqlar nadir növlərə aiddir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yayılmış ekzogen geoloji proseslər

Azərbaycan ərazisinin mürəkkəb geoloji—tektonik, geomorfoloji və hidrogeoloji quruluşa malik olması səbəbindən, bu ərazidə xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə ciddi ziyan vuran bir sıra ekzogen geoloji proseslər baş verir. Bunlardan sürüşmələr, bataqlıqlaşma, subasma, yarıqan əmələgəlmə, səhrələşmə, abraziya və s. qeyd oluna bilər. Elmi—texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq insanın təbiətə və təbii proseslərə müdaxiləsi antropogen və texnogen amillərin də təsirini artırmışdır. Respublikanın ərazisində ekzogen geoloji proseslərin zərərli təsirinə məruz qalmış sahələr ərazinin 13%—ə qədərini, o cümlədən sürüşmələr 800 kv. km (Abşeron, Şamaxı—İsmayıllı, Qax—Şəki, Lənkəran, Gəncə, Qazax rayonlarında), subasma 700 kv. km (Lənkəran, Nabran, Kür—Araz), şoranlaşma 650 kv. km (Abşeron—Qobustan, Kür—Araz), bataqlıqlaşma 1500 kv. km (Abşeron, Lənkəran, Kür—Araz), abraziya 150 kv. km (Nabran və Astara) əhatə edir. Aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə ekzogen—geoloji proseslər üç qrupa ayrılır:

- ciddi təhlükə törədənlər və təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edənlər;
- təhlükə yaradanlar, lakin profilaktik tədbirlərin göstərilməsini tələb edənlər;
- formalaşanlar, hələlik təhlükə törətməyənlər.

Son illər məhsuldar torpaqlardan düzgün istifadə olunmaması, meşələrin qırılması, tikinti materialları yataqlarının sistemsiz şəkildə istismarı və s. nəticəsində ərazinin bəzi yerlərində səhrələşmə prosesi inkişaf etməkdədir. Bu proseslərin qarşısını almaq üçün təcili tədbirlər planının həyata keçirilməsi vacibdir.

Sürüşmələrin geniş yayıldığı Şamaxı—Ağsu—İsmayilli, Qusar—Quba, Yardımlı—Lerik, Abşeron və Qobustanın bəzi sahələrində bir çox kənd yollarının kommunikasiya xətlərinin dağılması və sıradan çıxması halları baş vermişdir.

Təbii proseslərdən biri olan palçıq vulkanları aşağı Kür çökəkliyində, Abşeronda, Qobustanda və Ceyrançöldə geniş yayılmış, onların bir qismi sönmüş, bəziləri isə dövrü olaraq fəallaşaraq ətraf mühit üçün təhlükə yaradırlar. Azərbaycanda 300—dən çox palçıq vulkanı mövcuddur.

Meşə örtüyü və problemlər

Azərbaycan Respublikası az meşəli ərazilərə aiddir. Keçid dövrünün iqtisadi problemləri, hərbi münaqişə, erməni işğalı nəticəsində öz doğma yurdlarından qaçqın və məcburi köçkün düşmüş insanların meşələrə artmış təsiri nəticəsində meşələrin həm sahəsi azalır, həm də keyfiyyəti aşağı düşür. Sahillərin yuyulub getməsinin qarşısının alınmasında, dağ yamaclarının və qumluqların bərkidilməsində, sellərin qarşısının alınmasında, tarlaların küləkdən və quraqlıqdan qorunmasında meşələrin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Meşələr həmçinin yaşayış məntəqələrini artıq səs—küydən qoruyur, texniki yağların, ətriyyat və dərmanların alınmasının təbii mənbəyidir. Ərzaq məhsulları və heyvandarlıq üçün yem bazası rolunu oynayır, sanitariya—gigiyena və sağlamlaşdırıcı, həmçinin mədəni—estetik əhəmiyyətə malikdir.

Respublikada mövcud təbii meşələrin vəziyyətinin qənaətbəxş olmamasının səbəblərindən biri də təbii bərpanın tələb olunan səviyyədə getməməsidir. Atmosferdə baş verən qlobal iqlim dəyişiklikləri, meşə mühafizə tədbirlərinin lazımcına aparılmaması, zərərverici və xəstəliklərin artması meşələrdə toxumun məhsuldarlığının və onun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Nəticədə meşələrdə təbii bərpa qeyri—bərabər yayılmaqla kifayət qədər getmir. Eyni zamanda meşələrdə mal—qara otarılmasının qarşısı alınmadığından, təbii bərpa bərabər getmədiyindən cavan meşələrin təbii əmələgəlmə prosesi ləngiyir.

Son dövrlərdə qırılmış meşələrin yeri əvvəlcə kolluğa, sonra isə çox vaxt otlağa və nəhayət, bir qayda olaraq, yararsız səhralığa çevrilir. Belə dözülməz hallar ən çox keçmiş kolxoz—sovxoz meşələrində rast gəlinir.

Son 50 ildə dünya meşələrinin yarıya qədəri məhv edilmişdir. Hazırda BMT yanında meşə problemləri ilə ciddi məşğul olan xüsusi təşkilat (FAO) fəaliyyət göstərir. Ölkənin torpaq—iqlim şəraitinin bərpa edilməsi üçün mövcud meşələrin qorunub mühafizə olunması və bərpa etdirilməsi işlərini əsaslı surətdə yenidən qurmaqla bərabər yeni meşəliklər və yaşıllıqların salınması günün tələbidir. Bu məqsədlə respublikanın meşə fondunda və islahata düşməmiş digər torpaqlarda meşə və yaşıllıqlar salınması üçün sahələr müəyyənləşdirilib, xəritələşdirilmişdir. Bu proqram 5 il üçün qəbul edilir.

Mövcud meşələrin qorunub mühafizə edilməsini, yeni meşələrin salınmasını, meşələrdə xidməti və sanitariya qırmalarının düzgün müəyyənləşdirilməsini, həcminin hesablanması, meşə sərvətlərindən fasiləsiz və davamlı istifadəni müəyyənləşdirmək üçün 800 min hektardan artıq meşə ərazisində meşə quruluşu layihələrinin aparılması ən vacib məsələlərdən biridir. Meşə quruluşu layihələrinin hazırlanması üçün müvafiq yerli kadrların hazırlanması, training mərkəzinin yaradılması və müvafiq avadanlıqlarla təmin olunması əsas şərtlərdəndir.

Proqramın məqsəd və vəzifələri

Proqram meşələrin rayonlaşdırılmış cinslər hesabına bərpa etdirilməsi, keyfiyyətinin və məhsuldarlığının artırılması, əlavə torpaq sahələri hesabına yeni meşəliklər və yaşıllıqların salınması ilə ölkənin yaşıl örtüyünün artırılması məqsədilə hazırlanır. Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində qısa dövrüyyəli, tezböyüən ağacların yetişdirilməsi hesabına əhalinin xırda meşə məhsullarına olan tələbatının qismən ödənilməsi, qoruyucu meşə yetişdirmə işinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin saxlanması, torpaq eroziyasının qarşısının alınması, su mənbələrinin mühafizəsi, meşələrin yanğından və zərərverici həşəratlardan qorunub mühafizə edilməsi kimi nailiyyətlər əldə ediləcəkdir. Yeni meşələrin salınması, həmçinin əlavə iş yerlərinin açılmasına və əhalinin mədəni istirahəti üçün geniş imkanlar yaradılmasına təkan verəcəkdir.

Torpaq sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və meliorasiyası

Proqramın həyata keçirilməsi məqsədi ilə meşə fondu torpaqlarında və torpaq islahatına düşməmiş digər kateqoriyalardan olan 44700 ha (Xəzər dənizi sahili boyu 4500 ha, beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli avtomobil yollarının kənarlarında 3700 ha, Kür—Araz çaylarının vadilərində, kanalların və sututarların kənarlarında 9800 ha və digər kateqoriyalardan olan torpaqlarda 22700 ha, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 4000 ha) meşə əkinini və meşəbərpa işləri aparılacaq sahələr müəyyənləşdirilmiş, sxematik planlar tərtib edilmişdir. Müəyyənləşdirilmiş torpaq sahələrində şoranlaşmaya məruz qalmış ərazilərdə meliorativ tədbirlərin aparılması tələb olunur.

Əkinlərin suvarılması və su təchizatı

Yeni salınacaq meşələrin və yaşıllıqların suvarılması düzən rayonlarında işlənəcək layihələrə uyğun olaraq Kür, Araz çayları və digər su mənbələri üzərində tikiləcək hidrotexniki qurğuların və eləcə də yeraltı sulardan istifadə etmək məqsədilə qazılan subartezian quyuların hesabına həyata keçiriləcəkdir.

Dağətəyi rayonlarda meşə əkinlərinin suvarılmasının yerüstü su mənbələri və hazırlanacaq süni sututarları hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Dağ rayonlarında meşə əkinləri əsasən dəmyə şəraitində əkiləcəkdir.

Əkin sxemləri, ağac və kol cinsləri

Naxçıvan Muxtar Respublikası:	3x1; 3x0,75; 2,5x1,0; 3x2; 3x1,5; 3x3; 4x3; 5x5; 6x6 və 10x10 metr ölçülərdə qarışdırma sxemlərində iydə, ərik, tut, akasiya, göyrüş, şeytan ağacı, qoz, şərq çınarı, qovaq, Kırım şamı, ardıc, dağdağan, sarağan, palıd, qarağac, maklyura, badam, nar, zirinc, itburnu, yemişan və göyəm kimi ağac və kol cinslərinin əkilməsi nəzərdə tutulur.
Düzən (çöl) rayonlarda:	3x1; 3x0, 75; 2,5x1; 3x2; 3x1,5; 3x3; 4x3; 3x2; 5x5; 5x4; 6x6 və 10x10 metr ölçülərdə qarışdırma sxemlərində Eldar şamı, sərv, ərik, tut, iydə, göyrüş, palıd, şeytan ağacı, dağdağan, saqqız ağacı, akasiya, maklyura, qarağac, şərq çınarı, itburnu, yemişan, xurma, innab, Tuqay meşələrində, çay kənarlarında qovaq, söyüd, çaytikanı kimi ağac və kol cinslərinin əkilməsi nəzərdə tutulur.
Yarımdüzən (yarımçöl) rayonlarda:	3x0,75; 3x1; 2,5x1; 3x3; 4x3; 3x2; 5x4; 5x5; 6x6; 10x10 metr ölçülərdə qarışdırma sxemlərində palıd, göyrüş, sərv, ərik, tut, cökə, qoz, şeytan ağacı, akasiya, maklyura, şərq çınarı, Eldar şamı, fisdıq, azad ağacı, badam, qarağac, yemişan, innab, itburnu, sarağan kimi ağac və kol cinslərinin əkilməsi nəzərdə tutulur.
Dağ və dağətəyi rayonlarda:	Meşə əkinləri əsasən dəmyə şəraitində bir neçə üsulla aparılacaqdır: yamaclarda bıçaqlı traktorla terrasların açılması və terraslarda əlavə hazırlıq işlərinin aparılması; əl ilə meydançaların qazılması və əlavə hazırlıq işlərinin aparılması; əl ilə çalaların qazılması.

Mailliyi 12°—yə qədər yamaclarda şumlanması mümkün olan sahələrdə 3x2 m sxemində palıd və qoz, 3x3 və 4x3 sxemlərində şərq çınarı, cökə, şabalıd, badam, fındıq, dağdağan, ağcaqayın, alma, göyrüş, vələs və fisdıq, şumlanması mümkün olmayan kollar təmizləndikdən sonra 1 kv. m və 2 kv. m sahələrdə 1,5x0,4 m və 2x0,4 m ölçüdə çalalara, 3x1, 2,5x1, 2x1, 2,5x0,75 metr sxemləri, qoz və şabalıd cinsi üçün isə 3x3, 3x2 m sxemləri tətbiq edilə bilər. Xəndəklərdə 0,3x0, 3x0,3 metr və 0,4x0, 4x0,4 metr ölçüdə.

Mailliyi 12 dərəcədən yuxarı olan dağ yamaclarında palıd səpini üçün 1 kv. m ölçüdə sahələr şumlanır. Digər cinslər üçün torpaq bu üsulla və yaxud xəndəklərdə hazırlanır. Əkin sxemi 2x1, 1,5x1, 5 metr, qoz üçün isə 3x3 və 3x2 m ölçüdə götürülür.

Seyrəlmiş meşələr yerli ağac növləri ilə bərpa olunacaqdır. Yüksək dağ yamaclarında meşələr həmin qurşağa xas olan şərq palıdı, tozağacı, şərq fıstığı, Qafqaz vələsi, ağcaqayın və üvəz, orta dağlıq qurşaqlarda

fısdıq, vələs, ağcaqayın və gürcü palıdı, iynəyarpaqlılardan kox, Krım şamı və ardic, aşağı qurşaqlıqlarda isə yerli ağac cinsləri ilə bərabər, şabalıddan da geniş istifadə olunacaqdır.

Toxum tədarükü

Proqramın həyata keçirilməsi üçün bitmə şəraitinə uyğun seleksiya əsasında seçilmiş, ayrılmış daimi toxumluq sahəsindən əlverişli ağac və kol cinslərinin toxumlarının tədarük edilməsi, toxumların pasportlaşdırılması, laboratoriya analizindən keçirilməsi və toxum fondunun yaradılması məqsədi ilə Xırdalan qəsəbəsində olan keçmiş «Ümumittifaq zona meşə toxumçuluğu» stansiyasının yenidən bərpa edilməsi nəzərdə tutulur.

Tinglik bazasının təşkili

Meşə əkinlərini yerli torpaq—iqlim şəraitinə uyğun əkin materialları ilə təmin etmək məqsədi ilə Tovuz, Şəmkir və Ağcabədi meşə tingliklərinin bərpa edilməsi, Abşeron, Quba, Sabirabad, Cəlilabad, Şəki rayonlarında və Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni tinglik təsərrüfatlarının yaradılması nəzərdə tutulur.

Meşə əkinlərinin qorunub saxlanması və mühafizə edilməsi

Meşə əkinləri əsasən meşə fondunda, şose yollarının kənarlarında, axar suların vadilərində, yaşayış məntəqələrinin yaxınlığında və sututarların sahillərində salınacağına görə əkinlərin çəpərlənməsi, onların qorunması işinə meşə işçiləri ilə birlikdə yerli idarəetmə orqanlarının və ictimaiyyətin cəlb edilməsi zəruridir. Meşə əkinlərinin zərərvericilərdən və yanğınlardan mühafizə edilməsi müvafiq qaydaların və Azərbaycan Respublikası Meşə Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçiriləcəkdir.

Meşəsalma və meşəbərpa işlərinin təşkili

Respublikanın coğrafi şəraiti və meşəsalma işlərinin həcminə görə proqramın həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin aidiyyəti idarəsi tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Bu idarə tərəfindən müəyyən edilmiş tapşırıqlar icra edildikdən və meşə əkinləri yetişdirilib örtülü meşə fonduna keçirildikdən sonra, yerli meşə təsərrüfatlarına təhvil veriləcək və həmin idarə öz fəaliyyətini yeni sahələrdə davam etdirəcəkdir.

Maliyyə mənbələri

Proqramın ümumdövlət əhəmiyyətli strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsi işlərinin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına, sahə xarakterli digər əsas işlərinin maliyyələşdirilməsi isə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin büdcədən kənar vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu və Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondu, həmçinin müxtəlif xarici investorların sərmayələri, qrantlar və digər vəsaitlər hesabına aparılacaqdır.

BÖLMƏ 1. TƏBİİ MEŞƏLƏRİN BƏRPASI

Fəallıq 1.1. Meşələrin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Meşələrə artan təsirin, meşə sahələrinin azalması və onların vəziyyətinin pisləşməsi nəticəsində meşə sahəsi və doluluğu haqqında olan müasir məlumatlar ölkənin meşə ehtiyatlarının real vəziyyətini əks etdirmir. Eyni zamanda müasir tələbləri nəzərə alaraq, təbii və süni meşələrin bərpasının potensialı, onların regional, milli və global davamlı inkişafda rolu müəyyən edilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, hazırkı proqramın meşələrin bərpası bölümündə meşələrin müasir vəziyyətinin tədqiqi və onların bərpası üçün konkret ölçülərin işlənilməsi nəzərə alınmışdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1.1.1. Tədqiq ediləsi zonalar və rayonlar:

Böyük Qafqaz: Balakən 800 ha, Zaqatala 700 ha, Qax 500 ha, Şəki 900 ha, Oğuz 400 ha, Qəbələ 700 ha, İsmayılı 600 ha, Şamaxı 500 ha, Dəvəçi 400 ha, Quba 700 ha, Qusar 400 ha, Xaçmaz 400 ha, Abşeron 300 ha, Xızı 200

ha, cəmi — 7500 ha;

Kiçik Qafqaz:	Gədəbəy 1200 ha, Xanlar 1000 ha, Daşkəsən 800 ha, Şəmkir 800 ha, Goranboy 1200 ha, cəmi — 5000 ha;
Lənkəran—Astara zonası:	Cəlilabad 800 ha, Masallı 1000 ha, Lerik 700 ha, Lənkəran 800 ha, Astara 500 ha, cəmi — 3800 ha;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	Ağstafa 800 ha, Qazax 1600 ha, Tovuz 2000 ha, Yevlax 800 ha, Ağdaş 700 ha, Ağcabədi 1000 ha, Beyləqan 800 ha, Sabirabad 800 ha, Salyan 500 ha, cəmi — 9000 hektar;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	Şahbuz 1000 ha;

1.1.2. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

1.1.3. Məsul icraçılar: müvafiq rayonların meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

1.1.4. Maliyyə mənbələri: Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondu, büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, qrantlar, ianələr;

1.1.5. İcra indikatorları: meşə fondu, işçi qüvvəsi, toxum bazası və onun mühafizəsi, təbii bərpaya kömək tədbirləri, əmək vasitələri.

Fəallıq 1.2. Bərpa işlərinin layihələşdirilməsi və aparılması

1.2.1. Meşə bərpa zonaları və rayonları:

Böyük Qafqaz:	Cəmi — 12473 ha: Balakən 400 ha, Zaqatala 800 ha, Şəki 1035 ha, Qax 300 ha, Oğuz 300 ha, Qəbələ 500 ha, Dəvəçi 1770 ha, Siyəzən 253 ha, İsmayilli 300 ha, Şamaxı 480 ha, Xızı 1435 ha, Qobustan 2000 ha, Abşeron 1000 ha Qusar 800 ha, Xaçmaz 500 ha, Quba 600 ha;
Kiçik Qafqaz:	cəmi — 5310 ha: Şəmkir 1976 ha, Samux 565 ha, Gədəbəy 1045 ha, Xanlar 500 ha, Goranboy 674 ha, Tərtər 50 ha, Daşkəsən 500 ha
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	cəmi — 4000 ha: Babək 450 ha, Culfa 840 ha, Ordubad 680 ha, Şahbuz 1275 ha, Şərur 755 ha;
Lənkəran—Astara zonası:	cəmi — 2419 ha: Cəlilabad 1232 ha, Masallı 140 ha, Lerik 419 ha, Lənkəran 200 ha, Astara 150 ha, Yardımlı 278 ha;
Aran meşə zonası (dağarası Kür çökəkliyi):	cəmi — 20498 ha: Ağstafa 829 ha, Qazax 290 ha, Tovuz 386 ha, Yevlax 1923 ha, Ağdaş 2096 ha, Göyçay 200 ha, Ağsu 217 ha, Bərdə 1464 ha, Ucar 300 ha, Zərdab 2274 ha, Kürdəmir 348 ha, Hacıqabul 750 ha, Ağcabədi 2393 ha, Beyləqan 650 ha, İmişli 1510 ha, Saatlı 930 ha, Sabirabad 690 ha, Salyan 1350 ha, Əli Bayramlı 1198 ha, Füzuli 400 ha, Biləsuvar 150 ha, Neftçala 150 ha;
o cümlədən Tuqay meşələri:	cəmi — 8415 ha: Şəmkir 150 ha, Yevlax 1623 ha, Bərdə 1414 ha, Ağdaş 1496 ha, Ağcabədi 2243 ha, İmişli 346 ha, Sabirabad 690 ha, Əli Bayramlı 453 ha;

1.2.2. Ağacların cinsləri və onların hazırlanması:

Palıd, fisdıq, göyrüş, ağcaqayın, vələs, qovaq, çinar, quşarmudu, qoz, armud, alma və s.

1.2.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

1.2.4. Məsul icraçılar — müvafiq rayonların meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

Meşələrin əkin və səpin üsulu ilə salınması 2003—2008—ci illərdə 44700 ha nəzərdə tutulur ki, bunun da 30400 ha meşə fondunda və 14300 hektarı isə qeyri—meşə fondu torpaqlarında icra edilməsi layihələşdirilir. Qeyri—meşə fondu torpaqları kimi göstərilən 14300 hadan 5800 ha Kür—Araz çaylarının vadilərində, kanalların və sututarları kənarlarında nəzərdə tutulur ki, bunun da 4300 ha Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 1500 ha isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi tərəfindən icra ediləcəkdir.

Avtomobil yollarının kənarlarında salınacaq 3700 hektar meşənin 2200 ha Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 1500 ha isə Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən icra ediləcəkdir.

Dəmir yollarının kənarlarında salınacaq 300 ha meşə əkinini Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən həyata keçiriləcəkdir.

1.2.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondu, qrantlar və ianələr.

1.2.6. İcra indikatorları: mövcud meşələrin məhsuldarlığının artırılması, torpaq eroziyasına qarşı mübarizə, əhalinin oduncağa olan tələbatının qismən ödənilməsi.

Cəmi 5 ildə icraçılar tərəfindən müxtəlif cinslərdən və sxemlərdə 44700 ha mədəni meşə əkinlərinin salınması yolu ilə meşələrin bərpası nəzərdə tutulur.

BÖLMƏ 2. MEŞƏ EHTİYATLARININ QORUNMASI MƏQSƏDİ İLƏ TEZ BÖYÜYƏN VƏ YÜKSƏK ODUNCAQ KEYFİYYƏTİNƏ MALİK OLAN AĞAQLARIN YETİŞDİRİLMƏSİ

Ölkənin meşə ehtiyatlarına, adambaşına düşən meşə sahəsi və oduncağın həcminə görə göstəriciləri aşağı səviyyədədir. Meşələrin təbii və süni bərpası da hal—hazırda qənaətbəxş deyil. Ənənəvi olaraq, ölkəyə ildə 1,2—1,5 milyon kub m oduncaq gətirilirdi ki, da hal—hazırda bu dəfələrlə azalıb. İldə 200—250 min ton həcmində gətirilən daş kömürün də idxalı kəskin azalıb. Qeyd etmək lazımdır ki, işğal edilmiş ərazilərin azad edilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin repatriasiya prosesində 2000—dən çox yaşayış məntəqəsi bərpa olunmalı, evlər tikilməli, mebel hazırlanmalı və s. işlər aparılmalıdır. Aydındır ki, belə şəraitdə təbii meşələrə təzyiqin artmasının ehtimalı olduqca böyükdür. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən hazırlanan Davamlı İnkişaf Konsepsiyasına uyğun və eyni zamanda yoxsulluqla mübarizəyə kömək etmək məqsədi ilə ölkədə tezböyüyən ağacların yetişdirilməsinə yönəldilmiş layihənin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu bölmənin icrası aşağıdakı məsələlərə xidmət edir:

Su, torpaq qoruyucu və rekreasiya əhəmiyyətinə malik olan təbii meşələrin qorunması;

Nisbətən ucuz oduncaq istehsal və emal edən yeni yüksək effektiv sahələrin yaradılması;

Əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına xidmət edən yeni iş yerlərinin yaradılması;

Torpaqların eroziyadan qorunması.

Tezböyüyən ağacların xüsusiyyəti elədir ki, onları kiçik sahələrdə və hətta məhdud sayda əkməklə də artırmaq mümkündür. Bu, onlardan fərdi təsərrüfatlarda əlavə gəlir mənbəyi və qrunut sularının tənzimedicisi kimi istifadə edilməsi üçün imkan yaradır.

Fəallıq 2.1. Müxtəlif rayonlarda becərmə üçün perspektivli tezböyüyən və müvafiq keyfiyyətə malik olan ağac cinslərinin müəyyənləşdirilməsi, ağac növlərinin eyniləşdirilməsi

2.1.1. Becərilmə üçün yeni ərazilər və rayonlar:

Böyük Qafqaz: Cəmi — 1660 ha: Balakən 120 ha, Zaqatala 150 ha, Qax 100 ha, Şəki 200 ha, Oğuz 80 ha, Qəbələ 150 ha, İsmayıllı 100 ha, Şamaxı 100 ha, Dəvəçi 100 ha, Xızı 50 ha, Siyəzən 50 ha, Qobustan 50 ha, Abşeron 60 ha, Qusar 100 ha, Xaçmaz 100 ha, Quba 150 ha;

Kiçik Qafqaz: cəmi — 550 ha: Şəmkir 200 ha, Samux 50 ha, Gədəbəy 100 ha, Xanlar 50 ha, Goranboy 50 ha, Tərtər 50 ha, Daşkəsən 50 ha, o cümlədən Tuqay meşələri — Şəmkir 100 ha;

Naxçıvan Muxtar Respublikası:	cəmi — 500 ha: Babək 100 ha, Culfa 100 ha, Ordubad 100 ha Şahbuz 100 ha, Şərur 100 ha;
Lənkəran—Astara zonası:	cəmi — 650 ha: Cəlilabad 150 ha, Masallı 100 ha, Lerik 100 ha, Lənkəran 100 ha, Astara 100 ha, Yardımlı 100 ha;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	cəmi — 2260 ha: Ağstafa 100 ha, Qazax 60 ha, Tovuz 150 ha, Yevlax 300 ha, Ağdaş 350 ha, Göyçay 50 ha, Ağsu 50 ha, Bərdə 300 ha, Ucar 50 ha, Zərdab 100 ha, Kürdəmir 50 ha, Hacıqabul 50 ha, Ağcabədi 350 ha, Beyləqan 100 ha, İmişli 250 ha, Saatlı 50 ha, Sabirabad 150 ha, Salyan 100 ha, Əli Bayramlı 150 ha, Neftçala 50 ha, Füzuli 50 ha, Biləsuvar 100 ha, o cümlədən Tuqay meşələri—Neftçala 50 ha, Yevlax 150 ha, Bərdə 150 ha, Ağdaş 200 ha, Ağcabədi 200 ha, İmişli 100 ha, Sabirabad 100 ha, Əli Bayramlı 50 ha;

2.1.2. Ağac cinsləri: şabalıdyarpaq palıd, şabalıd, adi göyrüş, çinar, qızılağac, ağ akasiya, sərvi, Eldar şamı, qovaq, çinar, söyüd, Krım şamı, cökə və iydə;

2.1.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

2.1.4. Məsul icraçılar: müvafiq rayonların meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

2.1.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, qrantlar və ianələr;

2.1.6. İcra indikatorları: sahələr və yeni iş yerlərinin sayı. Nəzərdə tutulan 6320 ha meşə sahəsinin salınmasına 6000 iş yeri.

Fəallıq 2.2. Tezböyüən ağacların plantasiyalarının yaradılmasına dair işlərin aparılması

İşlərin aparılması aşağıdakıları nəzərə alır:

2.2.1. Bəcərmə zonaları və rayonları:

Böyük Qafqaz:	Cəmi — 1660 ha: Balakən 120 ha, Zaqatala 150 ha, Qax 100 ha, Şəki 200 ha, Oğuz 80 ha, Qəbələ 150 ha, Dəvəçi 100 ha, Siyəzən 50 ha, İsmayılı 100 ha, Şamaxı 100 ha, Xızı 50 ha, Qobustan 50 ha, Abşeron 60 ha, Qusar 100 ha, Xaçmaz 100 ha, Quba 150 ha;
Kiçik Qafqaz:	cəmi — 550 ha: Şəmkir 200 ha, Samux 50 ha, Gədəbəy 100 ha, Xanlar 50 ha, Goranboy 50 ha, Tərtər 50 ha, Daşkəsən 50 ha;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	cəmi — 500 ha: Babək 100 ha, Culfa 100 ha, Ordubad 100 ha, Şahbuz 100 ha, Şərur 100 ha;
Lənkəran—Astara zonası:	cəmi — 650 ha: Cəlilabad 150 ha, Masallı 100 ha, Lerik 100 ha, Lənkəran 100 ha, Astara 100 ha, Yardımlı 100 ha;
Aran meşə zonası:	cəmi — 2960 ha: Ağstafa 100 ha, Qazax 60 ha, Tovuz 150 ha, Yevlax 300 ha, Ağdaş 350 ha, Göyçay 50 ha, Ağsu 50 ha, Bərdə 200 ha, Ucar 50 ha, Zərdab 100 ha, Kürdəmir 50 ha, Hacıqabul 50 ha, Ağcabədi 150 ha, Beyləqan 100 ha, İmişli 250 ha, Saatlı 50 ha, Sabirabad 150 ha, Salyan 100 ha, Əli Bayramlı 150 ha, Füzuli 50 ha, Biləsuvar 100 ha, Neftçala 50 ha;
o cümlədən Tuqay meşələri:	cəmi — 1100 ha: Yevlax 150 ha, Bərdə 150 ha, Ağdaş 200 ha, Şəmkir 100 ha, Ağcabədi 200 ha, İmişli 100 ha, Sabirabad 100 ha, Əli Bayramlı 50 ha, Neftçala 50 ha;

2.2.2. Ağac növləri, cinsləri və onların hazırlanması:

Böyük Qafqaz:	dağ və dağətəyi sahələrdə — adi göyrüş, Qafqaz xurması, ağ akasiya, katalpa və qovaqlar; aşağı zonalarda — qovaqlar, ağ akasiya, katalpa, şeytan ağacı, nəhəng ağcaqayın, at şabalıdı və şərqi çınarı;
Kiçik Qafqaz:	dağ və dağətəyi sahələrdə — adi göyrüş, Qafqaz xurması, ağ akasiya, qovaqlar və katalpa; — aşağı zonalarda — tut, qarağac, qovaqlar, şeytan ağacı, nəhəng ağcaqayın, katalpa, ağ akasiya və söyüd;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	ağcaqayın, tut, ağ akasiya, söyüd və qovaqlar;
Lənkəran—Astara zonası:	şabalıdyarpaq palıd, nəhəng ağcaqayın, Qafqaz xurması, cökə, qovaqlar, yalanqoz və qızılağac;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	iydə, tut, qarağac, qovaqlar, yulğun, amorfa, maklyura, ağ akasiya, şeytan ağacı və şərqi çınarı;

2.2.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

2.2.4. Məsul icraçılar: müvafiq rayonların meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

2.2.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanılması və təkrar istehsalı fondu, Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondu, qrantlar və ianələr;

2.2.6. İcra indikatorları: sahələr, oduncağın həcmi, yeni iş yerlərinin sayı və s.;

Bioloji müxtəliflik, ekosistemin məhsuldarlığı, torpağın mühafizəsi və s.

Fəallıq 2.3. Oduncağın işlənmə sisteminin yaradılması, tullantıların təkrar istifadəsi

2.3.1. Bəçərilmə zonaları və rayonları:

Böyük Qafqaz:	Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, Dəvəçi, Siyəzən, İsmayılı, Şamaxı, Xızı, Qobustan, Abşeron, Qusar, Xaçmaz, Quba;
Kiçik Qafqaz:	Şəmkir, Samux, Gədəbəy, Xanlar, Goranboy, Tərtər, Daşkəsən;
Naxçıvan MR:	Babək, Culfa, Ordubad, Şahbuz, Şərur;
Lənkəran—Astara zonası:	Cəlilabad, Masallı, Lerik, Lənkəran, Astara, Yardımlı;
Aran meşə zonası:	Ağstafa, Qazax, Tovuz, Yevlax, Ağdaş, Göyçay, Ağsu, Bərdə, Ucar, Zərdab, Kürdəmir, Hacıqabul, Ağcabədi, Sabirabad, Əli Bayramlı, Füzuli, Biləsuvar, Neftçala, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Salyan;
o cümlədən Tuqay meşələri:	Şəmkir, Yevlax, Bərdə, Ağdaş, Ağcabədi, İmişli, Sabirabad, Əli Bayramlı;

2.3.2. Ağac cinsləri və onların hazırlanması:

Böyük Qafqaz:	adi göyrüş, Qafqaz xurması, qovaqlar, ağ akasiya, şərqi çınarı, katalpa, şeytanağacı, nəhəng ağcaqayın;
Kiçik Qafqaz:	Qovaqlar, adi göyrüş, Qafqaz xurması, ağ akasiya, şeytanağacı, nəhəng ağcaqayın;

Naxçıvan Muxtar Respublikası:	ağ akasiya, ağcaqayın, qovaqlar;
Lənkəran—Astara zonası:	qovaqlar, yalanqoz, qızılağac, şabalıdyarpaq palıd, nəhəng ağcaqayın, Qafqaz xurması;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	iydə, tut, qovaqlar, nar, qarağac, amorfa, yulğun, ağ akasiya, şeytan ağacı, maklyura.

2.3.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

2.3.4. Məsul icraçılar: müvafiq rayonların meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

2.3.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, qrantlar və ianələr.

2.3.6. İcra indikatorları: sahələr, oduncağın həcmi, yeni iş yerlərinin sayı, 6 ədəd ağac emalı sexləri, 3000 kub m işlik oduncaq, 120 iş yeri.

Erməni işğalı altında olan 20 %—dən çox ərazi azad edildikdən sonra, həmin ərazilərdə milli proqramın hazırlanıb həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

BÖLMƏ 3. YENİ MEŞƏ—BAĞLARIN SALINMASI (O CÜMLƏDƏN TƏSƏRRÜFAT ƏHƏMİYYƏTLİ BİTKİLƏRİN İSTİFADƏSİ YOLU İLƏ)

Fəallıq 3.1. Yeni meşə—bağların salınması üçün perspektivli sahələrin müəyyənləşdirilməsi

Ölkənin iqlim, torpaq şəraiti üzvi əkinçiliyə əsaslanan yeni meşə bağlarının salınması və orada zeytun, qozmeyvəli və digər ağacların becərilməsi üçün olduqca əlverişlidir. Belə meşə—bağların salınması qida və sənaye əhəmiyyətli məhsulların istehsalı, yeni iş yerlərinin yaradılması üçün əlverişli ola bilər.

3.1.1. Becərilmə zonaları və rayonları:

Böyük Qafqaz:	Balakən 200 ha, Zaqatala 250 ha, Qax 150 ha, Şəki 250 ha, Oğuz 150 ha, Qəbələ 250 ha, İsmayılı 150 ha, Şamaxı 100 ha, Dəvəçi 50 ha, Quba 250 ha, Qusar 150 ha, Xaçmaz 150 ha, Xırdalan 50 ha, cəmi 2150 ha;
Kiçik Qafqaz:	Gədəbəy 50 ha, Xanlar 30 ha, Daşkəsən 20 ha, Goranboy 50 ha, Şəmkir 50 ha, Samux 30 ha, cəmi 230 ha;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	Şahbuz 20 ha, Ordubad 20 ha, Şərur 20 ha, Culfa 20 ha, Babək 20 ha, cəmi 100 ha;
Lənkəran—Astara zonası:	Lerik 50 ha, Lənkəran 100 ha, Astara 50 ha, Yardımlı 30 ha, Cəlilabad 50 ha, Masallı 40 ha, cəmi 320 ha;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	Ağstafa 100 ha, Qazax 60 ha, Tovuz 150 ha, Yevlax 100 ha, Ağdaş 100 ha, Bərdə 150 ha, Ağcabədi 200 ha, Beyləqan 150 ha, Sabirabad 100 ha, Salyan 40 ha, cəmi 1150 ha;

3.1.2. Ağac cinsləri və onların hazırlanması;

Böyük Qafqaz: 2150 ha	qozmeyvəli — qoz, fındıq, şabalıd; tumlu meyvəli — alma, armud, əzgil; çəyirdəklilər — zoğal, alça, gilə, göyəm; giləmeyvəli — çaytikanı, qarağat, moruq və s.
Kiçik Qafqaz: 230 ha	Qozmeyvəli — qoz, fındıq; tumlu meyvəli — alma, armud, əzgil; çəyirdəklilər — zoğal, alça, gilə, göyəm; giləmeyvəli — çaytikanı,

qarağat, moruq və s.

**Naxçıvan Muxtar
Respublikası: 100 ha**

qozmeyvəli — qoz, badam; tumlu meyvəli — alma, armud, əzgil, quş armudu; çəyirdəklilər — zoğal, alça, giləs, göyəm, ərik, şaftalı; gilə — meyvəli — çaytikanı, qarağat, moruq və s.

**Lənkəran—Astara
zonası: 320 ha**

qozmeyvəli — qoz, badam, fındıq, şabalıd; tumlu meyvəli — alma, armud, əzgil; çəyirdəklilər — zoğal, alça, giləs, göyəm; gilə — meyvəli — çaytikanı, qarağat, moruq, motmotu və s.; subtropik — xurma, əncir, nar, limon, feyxoa, naringi, kivi, portağal.

**Aran meşə zonası:
1150 ha**

qozmeyvəli — qoz, badam, fındıq, püstə; tumlu meyvəli — alma, armud, əzgil, heyva; çəyirdəklilər — zoğal, alça, giləs, göyəm, gavalı, ərik, şaftalı; giləmeyvəli — çiyələk, qarağat, moruq və s.; subtropik — xurma, əncir, nar, zeytun.

Qeyd olunan meyvə cinslərindən ibarət meşə bağları salmaq üçün zona və rayonlar üzrə müvafiq tingliklərin yaradılması;

3.1.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

3.1.4. Məsul icraçılar: meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

3.1.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, xüsusi vəsait, qrantlar və ianələr;

3.1.6. İcra indikatorları: bioloji və landşaft müxtəlifliyinin qorunması, emal müəssisələrinin bərpası və yeniləşməsi, yeni iş yerlərinin açılması, ərzaq bolluğunun yaradılması və əhalinin maddi rifah halının qismən yaxşılaşdırılması.

BÖLMƏ 4. QEYRİ—MEŞƏ FONDU TORPAQLARINDA MEŞƏ VƏ YAŞILLIQLARIN SALINMASI

4.1.1. Tədqiq edilən zonalar:

Xəzər dənizinin sahili boyu — 4500 ha.

Təklif olunan cinslər: Eldar şamı, iydə, tut, yulğun, ağyarpaq qovaq, söyüd, zeytun;

beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli avtomobil yollarının kənarları 3700 ha;

respublikanın dəmir yolları boyu torpaq zonaları 300 ha;

Təklif olunan cinslər: qovaqlar, Eldar şamı, şərç çınarı, şabalıdyarpaq palıd, qoz, iydə, tut, armud, göyrüş, ağcaqayın, cökə, sərvi;

Kür—Araz çaylarının vadiləri, kanalların və sututarların kənarları — 5800 ha.

Təklif olunan cinslər: ağyarpaq qovaq, şabalıdyarpaq palıd, söyüd, iydə, göyrüş, ağ akasiya, Eldar şamı;

4.1.2. İcra müddəti — 2003—2008—ci illər;

4.1.3. Məsul icraçılar — meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi, Abşeron, Xaçmaz, Siyəzən, Dəvəçi, Salyan, Neftçala, Lənkəran, Astara, Qobustan, Şamaxı, Ağsu, Göyçay, Ağdaş, Yevlax, Goranboy, Şəmkir, Tovuz, Qazax, Ağstafa, Şəki, Sabirabad, Beyləqan, Ağcabədi, Bərdə, Tərtər, Kürdəmir, Zərdab, Ucar, Ağdam, Cəlilabad, Biləsuvar, Füzuli, Masallı rayon (şəhər) icra hakimiyyəti orqanları;

4.1.4. İcra indikatorları: salınmış meşə və yaşıllıqların sahəsi.

BÖLMƏ 5. BƏRPA OLUNAN MEŞƏ EHTİYATLARINDAN (MEYVƏ, DƏRMAN BİTKİLƏRİ VƏ S.) SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN TƏŞKİLİ

Azərbaycan meşələrində ərzaq məhsulu kimi istifadə oluna bilən bir çox yabanı meyvə, giləmeyvə və göbələklərin, eləcə də dərman bitkilərinin böyük bioloji ehtiyatları vardır. Meşələrdə qozmeyvəliyərdən qoz, fındıq, şabalıd, fisdıq, tumlu meyvəliyərdən alma, armud, heyva, yemişan, əzgil, çəyirdəkli meyvəliyərdən alça, Qafqaz xurması, göyəm, gilənar, giləmeyvəliyərdən böyürtkən, moruq, qarağat, qaragilə yayılmışdır.

Böyük Qafqazın cənub yamaclarında və Kiçik Qafqazın dağ və dağətəyi meşələrində yeməli göbələklərin geniş arealları yayılmışdır. Göbələklərdən asılqan, şampinyon, ağ göbələk, kötükçə, quzuqarnı və s. daha çox yayılmışdır.

Azərbaycanın ərazisində yabani dərman bitkilərinin 80—dən artıq növü bitir ki, bunlardan da 25 növü xalq təbabətində istifadə olunur. Dərman bitkilərindən çay tikanını, yemişanı, itburnunu, kəklikotunu, daziotunu və digərlərini göstərmək olar.

Yabani meyvə, giləmeyvə və göbələklərdən onların bioloji ehtiyatlarına ziyan vurmamaq şərti ilə geniş istifadə etmək vacibdir.

Məşələrdə bərpa olunan bioloji ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə əlaqədar aşağıdakı fəaliyyətlər nəzərdə tutulur (bax: Fəallıq 5.1);

5.1.1. Bəçərilmə zonaları və rayonları:

Böyük Qafqaz:	Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, İsmayıllı, Şamaxı, Qobustan, Abşeron, Xızı, Siyəzən, Dəvəçi, Qusar, Quba, Xaçmaz;
Kiçik Qafqaz:	Şəmkir, Samux, Gədəbəy, Xanlar, Goranboy, Tərtər, Daşkəsən;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	Babək, Culfa, Ordubad, Şərur, Şahbuz;
Lənkəran—Astara zonası:	Cəlilabad, Masallı, Lerik, Lənkəran, Astara, Yardımlı;
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	Ağstafa, Qazax, Tovuz, Yevlax, Ağdaş, Göyçay, Ağsu, Bərdə, Ucar, Zərdab, Kürdəmir, Hacıqabul, Ağcabədi, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Əli Bayramlı, Füzuli, Biləsuvar, Neftçala.

Fəallıq 5.1. Zonalar üzrə ehtiyatların müəyyən edilməsi

№	Zona və rayonlar	Ağac cinsləri və onların hazırlanması	İcra müddəti	Məsul icraçılar	Maliyyə mənbəyi	Realizə üzrə tərəf - müqabilləri	İcra indikatorları: sahələr və yeni iş yerlərinin sayı
1.	Böyük Qafqaz: Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, İsmayıllı, Şamaxı, Qobustan, Abşeron, Xızı, Siyəzən, Dəvəçi, Qusar, Quba, Xaçmaz	Qozmeyvəlilər - 300 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə və subtropik meyvəlilər - 2200 ton, cəmi - 2500 ton. Dərman bitkiləri 4,5 ton (quru çəkiddə)	Mütəmadi (hər il)	Meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri	Büdcə vəsaiti, xüsusi vəsait və meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, ianələr və qrantlar	Meşə fondunda olan yabanı meyvələrin, dərman bitkilərinin, göbələklərin və s. yığılması və emalı ilə əlaqədar yeni iş yerlərinin açılması, fermer təsərrüfatlarının inkişafı	Bioloji və landşaft müxtəlifliyinin qorunması ekoloji sistemin məhsuldarlığının saxlanması, meyvə emalı səxlərinin, meyvə quruducularının işə salınması, meşə fondu torpaqlarındakı göllərdə balıq yetişdirilməsi
2.	Kiçik Qafqaz: Şəmkir, Samux, Gədəbəy, Xanlar, Goranboy, Tərtər, Daşkəsən	Qozmeyvəlilər - 60 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə və subtropik meyvəlilər - 1440 ton, cəmi - 1500 ton. Dərman bitkiləri 3 ton (quru çəkiddə)					
3.	Naxçıvan Muxtar Respublikası: Babək, Culfa, Ordubad, Şərur, Şahbuz, Sədərək	Tumlu, çəyirdəkli, giləmeyvəlilər - 15 ton, cəmi - 15 ton. Dərman bitkiləri 0,5 ton (quru çəkiddə)					

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

№	Zona və rayonlar	Ağac cinsləri və onların hazırlanması	İcra müddəti	Məsul icraçılar	Maliyyə mənbəyi	Realizə üzrə tərəf - müqabilləri	İcra indikatorları: sahələr və yeni iş yerlərinin sayı
4.	Lənkəran-Astara zonası: Cəlilabad, Masallı, Lerik, Lənkəran, Astara, Yardımlı	Qozmeyvəlilər - 100 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə və subtropik meyvəlilər - 1100 ton, cəmi - 1200 ton. Dərman bitkiləri 1,5 ton (quru çəkiddə)					
5.	Aran meşə zonaları: Ağstafa, Qazax, Tovuz, Yevlax, Ağdaş, Göyçay, Ağsu, Bərdə, Ucar, Zərdab, Kürdəmir, Hacıqabul, Ağcabədi, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Əli Bayramlı, Füzuli, Biləsuvar, Neftçala.	Qoz meyvəlilər - 120 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə və subtropik meyvəlilər - 880 ton, cəmi - 1000 ton. Dərman bitkiləri 0,5 ton (quru çəkiddə)	Mütəmadi (hər il)	Meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri	Büdcə vəsaiti, xüsusi vəsait və meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, ianələr və qrantlar	Meşə fondunda olan yabanı meyvələrin, dərman bitkilərinin, göbələklərin və s. yığılması və emalı ilə əlaqədar yeni iş yerlərinin açılması, fermer təsərrüfatlarının inkişafı	Bioloji və landşaft müxtəlifliyinin qorunması ekoloji sistemin məhsuldarlığının saxlanması, meyvə emalı səxlərinin, meyvə quruducularının işə salınması, meşə fondu torpaqlarındakı göllərdə balıq yetişdirilməsi

Fəallıq 5.2. Faydalı bitki məhsullarının tədarükü

5.2.1. Məhsul və həcmələri:

Böyük Qafqaz:	Qozmeyvəliyə 300 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə, subtropik meyvəliyə 2200 ton, cəmi — 2500 ton, dərman bitkiləri 4,5 ton (quru çəkiddə);
Kiçik Qafqaz:	Qozmeyvəliyə 60 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə, subtropik meyvəliyə 1440 ton, cəmi — 1500 ton, dərman bitkiləri 3 ton (quru çəkiddə);
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	tumlu, çəyirdəkli, giləmeyvəliyə 15 ton, cəmi — 15 ton, dərman bitkiləri 0,5 ton (quru çəkiddə);
Lənkəran—Astara zonası:	Qozmeyvəliyə 100 ton, tumlu, çəyirdəkli, gilə, subtropik meyvəliyə 1100 ton, cəmi — 1200 ton, dərman bitkiləri 1,5 ton (quru çəkiddə);
Aran meşə zonası, o cümlədən Tuqay meşələri:	Qozmeyvəliyə 120 ton, tumlu, çəyirdəkli, giləmeyvəliyə, subtropik meyvələr 880 ton, cəmi — 1000 ton, dərman bitkiləri 0,5 ton (quru çəkiddə);

5.2.2. İcra müddəti: mütəmadi olaraq hər il;

5.2.3. Məsul icraçılar: meşə mühafizəsi və bərpa müəssisələri;

5.2.4. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, Meşələrin qorunub saxlanması və təkrar istehsalı fondu, qrantlar və ianələr;

5.2.5. İcra indikatorları: bioloji və landşaft müxtəlifliyinin qorunması, ekoloji sistemin məhsuldarlığının saxlanması, meyvə emalı sexlərinin, meyvə quruducuların işə salınması, meşə fondu torpaqlarında göllərdə balıq yetişdirilməsi.

BÖLMƏ 6. ƏRAZİLƏRİNDƏ MEŞƏ SAHƏLƏRİ MÖVCUD OLAN YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏLƏRİNDƏ MEŞƏ FONDU İLƏ ƏLAQƏDAR OLMAYAN MƏŞĞULLUQ SAHƏLƏRİNİN YARADILMASI

Meşələrə təsirlərin artması çox zaman meşə ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələrindəki əhalinin məşğulluq və gəlir mənbələrinin kifayət dərəcədə olmaması ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda yerləşən 238 qəsəbə və 4047 kənddən 2300—ü bilavasitə meşə ilə təmas sahələrində yerləşir. Enerji qıtlığı, gəlir mənbələrinin və iş yerlərinin azlığı, kəndətrafi sahələrdə ot örtüyünün zəif olması, fərdi heyvandarlığın inkişafı və digər səbəblərdən meşələrə antropogen təzyiqlər olduqca artmışdır. Yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün meşətrafi kənd və qəsəbələrdə yaşayan əhalinin bir hissəsinin quşçuluq, arıçılıq, bağçılıq, toxuculuq, xalçaçılıq və s. məşğulluq sahələrinə cəlb olunması onların sosial—iqtisadi vəziyyətini xeyli yaxşılaşdırmaqla meşələrə olan təzyiğin nəzərəcarpacaq dərəcədə azaldılmasına şərait yaratmış olardı.

Fəallıq 6.1. Meşə ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələrinin iqtisadi vəziyyətinin, o cümlədən əmək ehtiyatlarının, enerji təminatının və s. qeydə alınması

Böyük Qafqaz: Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, İsmayilli, Şamaxı, Dəvəçi, Quba, Qusar;

Kiçik Qafqaz: Qazax, Tovuz, Şəmkir, Gədəbəy, Daşkəsən, Xanlar, Goranboy;

Lənkəran—Astara zonası: Astara, Lənkəran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Cəlilabad;

Aran meşə zonası: Ağstafa, Yevlax, Bərdə, Ağdaş, Ağcabədi, Beyləqan, Sabirabad,

Salyan;

Fəallıq 6.2. Hər bir məntəqə üçün meşə ilə əlaqədar olmayan iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi

- 6.2.1. Görüləcək işlər: heyvandarlıq, toxuculuq, meyvə tədarükü və emalı, bağçılıq, arıçılıq, quşçuluq və əkinçilik;
- 6.2.2. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;
- 6.2.3. Məsul icraçılar: meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;
- 6.2.4. Maliyyə mənbələri: qrantlar, ianələr;
- 6.2.5. İcra indikatorları: ərazinin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşması, meşələrə antropogen təzyiğin azalması, meşələrin vəziyyətinin yaxşılaşması, yeni iş yerlərinin yaradılması.

BÖLMƏ 7. REKREASIYA ƏHƏMİYYƏTLİ MEŞƏ SAHƏLƏRİNİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İSTİFADƏSİ

Azərbaycan meşələri rekreasiya və turizmi inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlara malikdir. Bu baxımdan endemik bitkilərlə zəngin olan Talış meşələri, Böyük və Kiçik Qafqazın bəzi hissələri ekoloji turizm, dağətəyi və aran meşələri isə rekreasiya üçün münasibdir.

Respublikada şəhərlərin ümumi sahəsi bütün torpaq sahələrinin 0,5 %-ni təşkil etsə də, burada əhalinin 4,5 milyonu, yaxud 56 %-i məskunlaşıb.

Əhalinin istirahətinin təşkili ekoloji problemlər, qismən isə meşə və onlardan səmərəli istifadə olunması ilə sıx əlaqədardır. Bu baxımdan endemik bitkilərlə zəngin olan Talış meşələri, Böyük və Kiçik Qafqazın bəzi hissələri, yəni Lənkəran, Astara, Quba, Yalama, Şamaxı, İsmayılı, Şəki, Zaqatala, Gəncə, Xanlar zonaları ekoloji turizm, dağətəyi, dağ və aran meşələri isə rekreasiya üçün münasibdir. Turizm və rekreasiya fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün milli parkların yaradılması vacibdir.

Milli parkların ərazisində qoruqlar, yasaqlıqlar, ovçuluq təsərrüfatı, mədəniyyət abidələri və ətraf mühiti çirkləndirməmək, təbiətə ziyan vurmamaq şərti ilə sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərə bilər. Burada həmçinin bitki növlərinin bərpası üzrə mərkəzlərin yaradılması da vacibdir.

Milli parklardan hal—hazırda Qusar, Quba, Dəvəçi, Xaçmaz, İsmayılı, Şamaxı rayonlarını və 100 min hektardan çox ərazini əhatə edən Şahdağ milli parkının yaradılması planlaşdırılır. Bufer zona ilə birlikdə bu ərazidə 500 min adam məskunlaşıb. Hirkan dövlət təbiət qoruğunun bazasında Astara, Lənkəran, Yardımlı və Lerik rayonlarının ərazisində digər milli parkın təşkil edilməsi perspektivlidir.

Milli parkların meşələrinin ərazisində magistral yollar və müxtəlif təyinatlı kommunikasiyaların çəkilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir. Bu bölmədə aşağıdakı fəallıqlar nəzərdə tutulur:

Fəallıq 7.1. Ekoturizm baxımından perspektiv meşə sahələrinin müəyyənləşdirilməsi

7.1.1. Ekoturizm baxımından perspektiv meşə sahələri:

Böyük Qafqaz:	Dəvəçi, Xızı, Quba, Qusar, Xaçmaz, Şamaxı, İsmayılı, Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən;
Kiçik Qafqaz:	Xanlar, Daşkəsən, Gədəbəy, Tovuz, Naftalan;
Lənkəran—Astara zonası:	Masallı, Lənkəran, Astara, Lerik, Yardımlı;
Naxçıvan Muxtar Respublikası:	Şahbuz (Batabat);

7.1.2. Sahənin təsnifatı (ekoloji iqtisadi və etno—mədəni).

Azərbaycanın ərazisində 4500—dən artıq ali bitki növü vardır. Bunlardan 200—dən artığı endemikdir. Məşhur Eldar şamına Azərbaycandan başqa heç yerdə təsadüf olunmur. Dağ ətəkləri 600—700 m qədər enliyarpaq ağac növlərindən pəlid, fisdıq, vələs, ağcaqayın və göyrüslə örtülmüşdür.

Lənkəran zonasında enliyarpaq dağ meşələri olduqca füsunkardır. Burada reliktd ağac növlərindən ipək akasiyası və dəmirağacları, şabalıdyarpaq palıd, azad ağacı bitir.

Böyük Qafqaz zonasında meyvəçilik, tərəvəzçilik, üzümçülük, şərabçılıq, bağçılıq, tütünçülük, ipəkçilik və heyvandarlıq inkişaf etmişdir.

Kiçik Qafqazda əkinçilik, bağçılıq, şərabçılıq, yüngül və yeyinti sənayesi, maldarlıq qeyd olunur. Naxçıvanda taxılçılıq, üzümçülük, meyvəçilik, yeyinti (mineral su doldurma) və mədən çıxarma sənayesi inkişaf etmişdir. Lənkəran zonasında rütubətli, subtropik bitkilərdən (çay, sitrus) tezyetişən tərəvəzçilik, tərəvəz konservləşdirilməsi və balıqçılıq sənayesi inkişaf etmişdir.

Azərbaycan etno—mədəni cəhətdən dünyanın ən maraqlı ölkələrindən biridir və turizm üçün böyük perspektivlidir.

Fəallıq 7.2. Rekreasiya meşə zonalarının inkişafı

7.2.1. İcra müddəti 2003—2008—ci illər;

7.2.2. Məsul icraçılar: Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi;

7.2.3. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, fondlar, qrantlar və ianələr;

7.2.4. İcra indikatorları: ərazilərdə məşğulluğun təmin olunması və xarici ekoturizmin inkişafına yardım etməklə yerli əhalinin iş yerləri ilə təminatı;

BÖLMƏ 8. ƏHALİ, BƏLƏDİYYƏLƏR VƏ QEYRİ—HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI İLƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Proqramın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi əhali, bələdiyyələr və eləcə də qeyri—hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıqdan asılıdır. Bu baxımdan proqramda belə əlaqələrin yaradılması və inkişafı sahəsində xüsusi fəaliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

Fəallıq 8.1. Əhali arasında meşə proqramı ilə əlaqədar təşkilatlanma

8.1.1. Orta, orta ixtisas, ali məktəblərdə və digər tədris müəssisələrində təbiət dostları, həvəskar meşəçilər, bağbanlar və s. könüllü qurumların təşkili.

8.1.2. Bələdiyyələr və qeyri—hökumət təşkilatları ilə fəaliyyət planlarının tərtibi və icrası;

8.1.3. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

8.1.4. Məsul icraçılar: Meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri, yerli icra hakimiyyəti orqanları.

8.1.5. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, xüsusi vəsait, qrantlar, ianələr.

8.1.6. İcra indikatorları: ətraf mühitin, o cümlədən meşələrin qorunması, təbiətin mühafizə olunması və onun əhəmiyyəti mövzusunda yerli əhali arasında təbliğatın gücləndirilməsi, yerli icmalar, dövlət və qeyri—hökumət təşkilatlarının birgə fəaliyyətinin tənzimlənməsinə nail olmaq.

BÖLMƏ 9. BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARLA ƏMƏKDAŞLIQ

Meşələrin bərpası, genişləndirilməsi və səmərəli istifadəsi bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün həm milli səviyyədə, həm də beynəlxalq səviyyədə maddi texniki və intellektual potensialın səfərbərliyini nəzərdə tutur. Bunu həyata keçirmək üçün aşağıdakı fəallıqlar nəzərdə tutulmuşdur:

Fəallıq 9.1. Ətraf mühitin, o cümlədən meşələrin və biomüxtəlifliyin qorunmasına yönəldilmiş beynəlxalq proqramlarda iştirak

9.1.1. Təbiətin mühafizəsi, davamlı inkişaf sahəsində fəaliyyət göstərən bütün beynəlxalq qurumlar ilə, o cümlədən BMT, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, müvafiq fondlarla əməkdaşlıq;

9.1.2. İcra müddəti: 2002—2007—ci illər;

9.1.3. Məsul icraçılar: Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi; 9.1.4. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, qrantlar və ianələr;

Fəallıq 9.2. Meşələrin qorunması sahəsində regional əməkdaşlıq

9.2.1. Regional əməkdaşlıq:

Talış: İran İslam Respublikası ilə əməkdaşlıq;

Böyük Qafqaz: Rusiya Federasiyası və Gürcüstan ilə əməkdaşlıq;

Kiçik Qafqaz: İran İslam Respublikası və Türkiyə Respublikası ilə əməkdaşlıq;

9.2.2. İcra müddəti: 2003—2008—ci illər;

9.2.3. İcra indikatorları: regional müqavilələrin və proqramların sayı.

Fəallıq 9.3. Meşəçilik və meşə ağaclarının seleksiyası, aqrotexnikası və emal texnologiyası üzrə əməkdaşlıq və digər yeni sahələrdə nailiyyətlər

BÖLMƏ 10. TƏDRİS VƏ TƏBLİĞAT

Proqramı müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün müvafiq tədris və təbliğat tədbirləri nəzərdə tutulur.

10.1.1. Tədris və təbliğat aparılacaq zonalar:

Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir şəhərləri;

Böyük Qafqaz: Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, İsmayıllı, Şamaxı, Qobustan, Abşeron, Xızı, Siyəzən, Dəvəçi, Qusar, Quba, Xaçmaz;

Kiçik Qafqaz: Şəmkir, Samux, Gədəbəy, Xanlar, Goranboy, Tərtər, Daşkəsən;

Naxçıvan Muxtar Respublikası: Babək, Culfa, Ordubad, Şərur, Şahbuz, Sədərək;

Lənkəran—Astara zonası: Cəlilabad, Masallı, Lerik, Lənkəran, Astara;

Aran meşə zonaları: Ağstafa, Qazax, Tovuz, Yevlax, Ağdaş, Göyçay, Ağsu, Bərdə, Ucar, Zərdab, Kürdəmir, Hacıqabul, Ağcabədi, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Əli Bayramlı, Füzuli, Biləsuvar, Neftçala;

10.1.2. İcra müddəti: daimi.

10.1.3. Məsul icraçılar: Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və onun tabeliyində olan təlim, tərbiyə və tədris müəssisələri, Azərbaycan Respublikasının Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin yerli idarələri, yerli icra hakimiyyəti orqanları, meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələri;

10.1.4. Maliyyə mənbələri: büdcə vəsaiti, qrantlar və ianələr;

10.1.5. İcra indikatorları: Meşələrin mühafizəsi, təbliği və tədrisinin gənc nəsil üçün ailədən, uşaq bağçasından, ibtidai məktəbdən başlaması, ali təhsil müəssisələrində davam etdirilməsi, tədris vəsaitlərinin (dərslilər, əyani vasitələr, stendlər, fotomontajlar və sairə) hazırlanması, mühazirələrin oxunması, vaxtaşırı seminarların təşkili, mütəxəssislərin bilik səviyyəsinin artırılması, elmin yeni nailiyyətləri ilə onları tanış etmək məqsədilə kursların təşkili, təbiəti sevənlər dərnəklərinin və mərkəzlərinin proqramlarının təkmilləşdirilməsi, gənc nəslin ekoloji tərbiyəsində məktəb meşəbəyliklərinin təşkili, təbiəti sevənlər dərnəklərinin və mərkəzlərinin yaradılması, meşəçilik və təbiəti mühafizə elminin tədrisi meşə təsərrüfatları ilə sıx əlaqədə olan ixtisaslaşmış mütəxəssislər vasitəsilə aparılacaqdır.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİNİN QORUNMASI
VƏ DAVAMLI İSTİFADƏSİNƏ DAİR MİLLİ STRATEGİYA VƏ FƏALİYYƏT
PLANININ TƏSDİQ EDİLMƏSİ HAQQINDA**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

BMT-nin "Bioloji müxtəliflik haqqında" Konvensiyasının 6-cı maddəsinə uyğun olaraq **qərara alıram:**

1. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı **təsdiq edilsin** (əlavə olunur).
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri **həll etsin**.
3. Bu sərəncam dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 mart 2006-cı il
№ 1368

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2006-cı il 24 mart tarixli 1368 nömrəli Sərəncamı ilə
TƏSDİQ EDİLMİŞDİR*

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN
QORUNMASI VƏ DAVAMLI İSTİFADƏSİNƏ DAİR**

MİLLİ STRATEGİYA VƏ FƏALİYYƏT PLANI

1. Giriş

2.

Azərbaycan xalqının bütün tarixi keçmişi və mədəni inkişafı eyni zaman-da onun zəngin təbii sərvətlərindən qidalanıb qaynaqlanmışdır.

Təbii sərvətlərin mühüm tərkib hissəsi kimi bioloji müxtəliflik bütün yaşayış mühitlərində, o cümlədən quruda, dənizdə və digər su ekosistemləri və ekoloji komplekslərdə olan canlı orqanizmləri özündə birləşdirir. XX əsrin ortalarından etibarən bioloji müxtəlifliyə və ekosistemlərə təhlükə törədən amillərin sayı artmış, insan fəaliyyəti nəticəsində ekosistemlər deqradasiyaya uğramış, bir çox fauna və flora növləri, cinslər məhv olmuş və ya onların sayı kəskin sürətdə azalmağa başlamışdır. Bioloji müxtəlifliyin belə itkisi onun qorunub saxlanması və davamlı istifadəsinə dair ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Son illərdə bioloji müxtəlifliyin problemləri önə çəkilərək bu sahədə xeyli iş görülmüşdür. Belə ki, Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı, "Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair" Milli Proqram və digər dövlət proqramları qəbul edilərək həyata keçirilir. Bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi ən mühüm global problem olduğundan onun həlli, Azərbaycan da daxil olmaqla, dünya birliyi ölkələrinin birgə fəal səyi nəticəsində mümkündür.

Bioloji müxtəlifliyin qorunması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası 2000-ci ildə BMT-nin "Bioloji müxtəliflik haqqında" Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 21 dekabr tarixli 848 nömrəli Sərəncamı ilə bu Konvensiyaya uyğun olaraq ölkənin götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini, bitkilərin, heyvanların və mikroorqanizmlərin genetik ehtiyatlarının yox olması təhlükəsinin qarşısını almaq üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Bioloji müxtəlifliyin genetik ehtiyatları üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı (bundan sonra - Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı) bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsinə və konkret müsbət nəticələrin əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

2. Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının məqsədi

Yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ekoloji tarazlığın tənzimlənməsinə və davamlı inkişafa nail olmaqla, ölkədəki bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanılması və onun səmərəli istifadəsini təmin etməklə gələcək nəsillərə çatdırılması Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının əsas məqsədidir.

3. Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının əsas istiqamətləri

Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

bitkilərin, heyvanların və mikroorqanizmlərin genetik ehtiyatlarının, onların qiymətli növlərinin, sortlarının, cinslərinin qorunması;

biomüxtəlifliyin səmərəli istifadəsi sahəsində qısa və uzunmüddətli proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi;

bioloji müxtəlifliyin davamlı istifadəsində ekosistem çərçivəsində yaşayışın vacibliyini nəzərə alaraq nadir və nəsli kəsilmək təhlükəsində olan bitki və heyvan növlərinin qorunmasına üstünlük verilməsi, yerli ənənələrin və mədəni dəyərlərin nəzərə alınması;

ölkədə olan bioloji müxtəlifliyin genofondunun dünya standartları səviyyəsində məlumat bazasının yaradılması;

regional və beynəlxalq təşkilatların ekoloji təcrübəsindən, maliyyə mənbələrindən istifadə etməklə müasir texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi və geniş tətbiqi;

ətraf mühitə antropogen təsirin qiymətləndirilməsində ictimaiyyətin fəal iştirakı üçün imkanların yaradılması;

əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi ilə bağlı hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları müəyyən etməklə cəmiyyətdə ekoloji biliklərin geniş yayılmasını, ekoloji təhsilin ardıcılığının və fasiləsizliyinin təmin edilməsi;

bioloji müxtəliflikdən əldə edilən səmərənin ədalətlə bölünməsi.

4. Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının maliyyələşdirilməsi

Milli Strategiya və Fəaliyyət Planında nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakı maliyyə mənbələri hesabına həyata keçiriləcəkdir:

dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərində müvafiq dövlət qurumlarının xərclər smetasında ekoloji problemlərin həlli üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlər;

ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondunun vəsaitləri;

mikrokreditlər;

kiçik qrantlar;

beynəlxalq donorların və maliyyə qurumlarının ianələri.

5. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Fəaliyyət Planı

	Tədbirlər	Pri- oritet- lər	İcraçılar	İcra müddəti
1	2	3	4	5
1. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN VƏ GENETİK EHTİYATLARIN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ MÜHAFİZƏ TƏDBİRLƏRİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ				
1.1. Beynəlxalq və milli statusa malik nadir və nəsli kəsilmə bitki və heyvan növlərinin siyahısının dəqiqləşdirilməsi				

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

1.1.1	Qlobal təhlükə altında olan bitki və heyvan növlərinin siyahısına Azərbaycan Respublikası üzrə yeni əlavələrin edilməsi və onların milli statusunun müəyyənləşdirilməsi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-cı ildən davam edəcək
1.1.2	Bitki və heyvan növlərinin beynəlxalq standartlara uyğun qorunma statusunun müəyyən edilməsi və yenidən qiymətləndirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
1.1.3	"Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı"nın ikinci nəşrinin təşkili	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2009
1.2. Zəngin biomüxtəlifliyi olan ekosistemlərin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi				
1.2.1	Regionlar üzrə yüksək bioloji müxtəlifliyə malik olan ekosistemlərin müəyyənləşdirilməsi və qorunub saxlanılması məqsədilə onların qiymətləndirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2006-2009
1.3. Təhlükə altında olan heyvan və bitki növlərinin qorunması				
1.3.1	Nadir və nəslə kəsilməkdə olan heyvan və bitki növlərinin qorunması üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanması və tətbiqi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2009
1.3.2	Nadir və nəslə kəsilmiş növlərin reintroduksiyası üçün layihələrin hazırlanması və tətbiqi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2007
1.4. Miqrasiya dəhlizlərinin saxlanılması və bərpası				
1.4.1	Qlobal və milli statusu olan heyvan növlərinin miqrasiya dəhlizlərinin qorunması üzrə layihələrin hazırlanması və tətbiqi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2006
1.4.2	Miqrasiya edən quşların qorunması üçün Ramsar Konvensiyasına daxil edilmiş subataqlıq sahələrinin mühafizəsinə dair tədbirlər planının hazırlanması və həyata keçirilməsi	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
1.5. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvan növlərinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və qorunması				
1.5.1	Cırlaşmaq təhlükəsi altında olan yerli bitki sortlarının, nəslə kəsilməkdə olan heyvan cinslərinin müəyyənləşdirilməsi və mühafizəsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-2009

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

1.5.2	Ailə kəndli təsərrüfatlarında yerli bitki sortlarının və heyvan cinslərinin saxlanması və çoxaldılmasına dair pilot layihələrin tətbiqi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2009
1.6. Urbanlaşmış və sənaye landsaftlarında biomüxtəlifliyin yaradılması və zənginləşdirilməsi				
1.6.1	Ölkənin iri şəhərlərində (Gəncə, Mingəçevir, Sumqayıt, Əli Bayramlı, Şəki, Naxçıvan) nəbatat bağlarının yaradılması, biomüxtəlifliyin zənginləşdirilməsi məqsədilə mövcud park və yaşıllıq zonalarının qorunub saxlanması, genişləndirilməsi və yenilərinin salınmasının təşkili	II /	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2009
1.6.2	Böyük yaşayış məntəqələri ətrafındakı göllərin biomüxtəlifliyinin qorunmasına dair tədbirlərin hazırlanması və tətbiqi	IV	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2008
1.7. Biomüxtəlifliyin qorunması üzrə elmi tədqiqatların aparılması				
1.7.1	Təhlükə altında olan yabani bitkilər və vəhşi heyvanların təbii bərpasının öyrənilməsi məqsədilə tədqiqatların aparılması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
1.7.2	Miqrasiya edən heyvan növlərinin nişanlanması üzrə tədqiqatların aparılması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
1.7.3	Ekosistemlərin tarazlığını pozan və aqrobiomüxtəlifliyə ciddi zərər vuran patogen bitki və heyvan növləri üzrə tədqiqatların aparılması	IV	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-cı ildən davam edəcək
1.7.4	Bitki və heyvan növləri üzrə İnteraktiv Proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006
1.7.5	Biomüxtəlifliyin monitorinq sisteminin yaradılması, bitki və heyvan növlərinə ekoloji və antropogen təsirlərin qiymətləndirilməsi məqsədilə indikator növlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində tədqiqatların aparılması	IV	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009

1.8. Bioloji müxtəlifliyin inkişafının təmin edilməsi üçün torpaqların yaxşılaşdırılması, səmərəli istifadəsi və mühafizəsi				
1.8.1	Torpaqların bioloji müxtəlifliyinin davamlı inkişafına müsbət təsir göstərən amillərin öyrənilməsi və onların qiymətləndirilməsi	I	Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
1.8.2	Torpaq-iqlim bölgələri üzrə torpaq mühitində bioloji müxtəlifliyin davamlı inkişafına təsir edən amillərin öyrənilməsi üçün tədbirlərin hazırlanması və tətbiqi	II	Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2008
1.8.3	Kənd təsərrüfatında suvarma şəraitində intensiv istifadə olunan (Mil-Qarabağ, Şirvan, Muğan-Salyan və Naxçıvan Muxtar Respublikasının (Arazyanı düzənliyi) bölgələrində deqradasiyaya uğramış (şoranlaşmış, bataqlaşmış, şorakətləşmiş, səhrələşmiş) torpaqların bərpası üçün pilot layihənin işlənilməsinə həyata keçirilməsi	I	Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2009
2. XÜSUSİ MÜHAFİZƏ OLUNAN TƏBİƏT ƏRAZİLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ				
2.1. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi				
2.1.1	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin inventarlaşdırılmasının keçirilməsi və zərurət yarandıqda onların statusu haqqında təkliflərin hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2008
2.1.2	Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri sisteminə daxil olmayan prioritet ekosistemlərin müəyyənləşdirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
2.1.3	Kiçik çaylarda və sututarlarda sahil mühafizə zonalarının yaradılmasının təşkili	II	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2006-2009
2.1.4	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin dövlət kadastrının hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

2.1.5	Yeni xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin (Samur-Yalama, Şah-dağ, Göy göl milli parkları, Kürdili Dövlət Təbiət Qoruğu və s.) yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
3. MEŞƏLƏRİN BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİNİN QORUNMASI VƏ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİ				
3.1. Meşələrin davamlı istifadəsinin dəstəklənməsi				
3.1.1	Şoran və təkrar şoranlaşmaya məruz qalmış torpaqların yuyulması və bu ərazilərdə şəraitə uyğunlaşmış ağac və kol cinslərindən ibarət meşələrin bərpasına və süni meşəliklərin yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması və pilot layihələrin həyata keçirilməsi	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2006
3.1.2	Sərhədyanı ərazilərdə meşələrin, nadir kolluqların, kserofit seyrək meşəliklərin təbii bərpasının təmin edilməsi, qorunub saxlanması və davamlı istifadə olunması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi '	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
3.2. Meşələrin davamlı istifadə edilməsində ictimaiyyətin iştirakının artırılması				
3.2.1	Meşə ehtiyatlarının davamlı istifadəsi üçün meşələrin idarə olunmasında yerli əhalinin rolunun gücləndirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2006-2009
3.3. Əhalinin gəlir mənbələrinin davamlılığını təmin etmək üçün ekoturizmin inkişafı				
3.3.1	Milli parkların yaxınlığında yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı inkişafının təmin edilməsi (yerli adət-ənənələr, əl işləri və s. daxil olmaqla xalq sənətkarlığının inkişaf etdirilməsi)	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006-2009
3.3.2	Ekoturizmin inkişaf etdirilməsi, biomüxtəlifliyin qorunması və səmərəli istifadəsinə dair təkliflərin hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2006-2008
4. SƏRHƏDYANI ƏRAZİLƏRDƏ BİOLOJİ EHTİYATLARIN MÜHAFİZƏSİ				
4.1. Həmsərhəd ölkələrlə birgə olan bioloji ehtiyatların öyrənilməsi və qorunub saxlanması				

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

4.1.1	Naxçıvan Muxtar Respublikasında Araz çayının çirklənmə mənbələrinin öyrənilməsi və əhalinin təmiz su ilə təmin olunması məqsədilə suyun keyfiyyət monitorinqinin aparılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-2009
4.1.2	Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası və Rusiya Federasiyası ilə birgə olan bioloji ehtiyatların vəziyyətinin öyrənilməsi məqsədilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Xarici İşlər Nazirliyi	2006-2009
4.2. Həmsərhəd ölkələrlə əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi				
4.2.1	Həmsərhəd ölkələrdə biomüxtəlifliklə bağlı olan təşkilatlarla təcrübə mübadiləsinin aparılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
5. NADİR VƏ MƏHV OLMAQ TƏHLÜKƏSİNƏ MƏRUZ QALMIŞ BİTKİ VƏ HEYVAN NÖVLƏRİNİN ÖZ TƏBİİ MƏSKƏNLƏRİNDƏN KƏNARDA (EX-SITU ŞƏRAİTİNDƏ) QORUNMASI VƏ BƏRPASI				
5.1. Ex-situ şəraitində saxlanılan, nadir və məhv olmaq təhlükəsi altında olan bitki və heyvan növlərinin qorunub saxlanması və həyat davamlığının təmin edilməsi				
5.1.1	Ex-situ şəraitində nadir və məhv olmaq təhlükəsi altında olan bitki və heyvan növlərinin, populyasiyaların və fərdlərin aşkar edilməsi, öyrənilməsi, siyahıya alınması və pasportlaşdırılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
5.1.2	Nadir və məhv olmaq təhlükəsi altında olan bitki və heyvan növləri üçün regional bərpa mərkəzlərinin yaradılması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-2008
5.2. Genetik ehtiyatların qorunması				
5.2.1	Nadir və kökü kəsilmək təhlükəsi altında olan yerli bitki və heyvan növlərinin, onların əcdadlarının genofondunun qorunub saxlanması məqsədilə Genetik Bankların yaradılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-2009
6. EKOLOJİ TƏHSİLİN ARTIRILMASI				

6.1. Biomüxtəlifliyin menecmentində lazımi imkanların araşdırılması və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi				
6.1.1	Biomüxtəlifliyin menecment sistemində islahatların aparılması və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasının təşkili	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006-2008
6.1.2	Beynəlxalq təcrübəni nəzərə alan ixtisasartırma kurslarının təşkili	I	Milli Elmlər Akademiyası, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006
6.2. Beynəlxalq səviyyədə məlumat mübadiləsinin və əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi				
6.2.1	Biomüxtəlifliyin səmərəli istifadəsi, qorunması və təbii sərvətlərin idarə olunması üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi	2006-2009
7. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI İLƏ ƏLAQƏDAR OLAN TƏŞKİLATLARIN ƏLAQƏLƏRİNİN, MƏLUMAT MÜBADİLƏLƏRİNİN VƏ BİRGƏ TƏDBİRLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ				
7.1. Bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə bağlı təşkilatların əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi				
7.1.1	Respublika ərazisində bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə bağlı təşkilatlar və həyata keçirilən layihələr haqqında məlumat bazasının yaradılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
7.1.2	Biomüxtəlifliyin qorunmasında iştirak edən maraqlı tərəflərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2006-2009
8. ƏHALİNİN EKOLOJİ MAARİFLƏNDİRİLMƏSİ VƏ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASI				
8.1. Müasir təlim-tərbiyə bazasının yaradılması				

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

8.1.1	Əhalinin biomüxtəliflik üzrə məlumatlandırılmasının gücləndirilməsi üçün bölgələrdə resurs mərkəzlərinin yaradılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
8.1.2	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərində tədris-təcrübə üçün lazımi şəraitin yaradılması	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2006-2009
8.2. Biomüxtəliflik üzrə təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi				
8.2.1	Biomüxtəlifliklə əlaqədar olan mövcud təhsil materiallarının toplanması və icmalının hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2006
8.2.2	Təhsil materialları kimi, biomüxtəlifliyin səmərəli istifadəsi və qorunub saxlanmasına dair filmlərin, reklamların, bukletlərin, posterlərin və poçt kartlarının hazırlanması	I	Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2006-2009
8.2.3	Ali və orta təhsil müəssisələrində təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə biomüxtəlifliyə aid kompüter və interaktiv proqramların təşkili	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi	2006-2009
8.3. Biomüxtəliflik və onun qorunması haqqında məlumatların geniş yayılması				
8.3.1	Milli biomüxtəliflik haqqında websəhifənin mövcudluğu barədə əhalinin məlumatlandırılması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009

8.3.2	Biomüxtəlifliyin qorunub saxlanılması, artırılması, bərpası, davamlı istifadəsi, mədəni ənənələr haqqında proqramların hazırlanması və müəyyən olunmuş qaydada tətbiqi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, "Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri" Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti	2006
8.3.3	Biomüxtəliflik sahəsinə dair son məlumatların kütləvi informasiya vasitələri ilə işıqlandırılması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

8.3.4	Yerli bitki və heyvanların nəsli kəsilmiş və təhlükə altında olan növlərinin poçt markalarında əks etdirilməsi	III	Milli Elmlər Akademiyası, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006-2009
9. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİKLƏ ƏLAQƏDAR OLAN MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN VƏ ƏNƏNƏLƏRİN QORUNMASI				
9.1. Biomüxtəlifliyin qorunması ilə bağlı yerli əhalinin mədəni-ənənəvi üsullarının müəyyən edilməsi və dəstəklənməsi				
9.1.1	Yerli ənənələrin biomüxtəlifliyə potensial təsirlərinin qiymətləndirilməsi və davamlı istifadəsinə dair təkliflərin hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2006-2009
9.1.2	Biomüxtəliflik və mədəniyyət mövzusunda foto, təsviri sənət sərgisi və məqalələr müsabiqəsinin keçirilməsi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006-2009
9.1.3	Biomüxtəliflik sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün biomüxtəliflik və təbii irsin qorunması məqsədilə seçilmiş əsərlər məcmuəsinin nəşr edilməsi	III	Milli Elmlər Akademiyası, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi	2006-2008
9.1.4	Təhlükəyə və deqradasiyaya məruz qalan mədəni əhəmiyyətli təbiət ərazilərinin müəyyənləşdirilməsi, bərpa imkanlarının qiymətləndirilməsi və inkişafına dair təkliflərin hazırlanması	I	Milli Elmlər Akademiyası, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006-2009
10. BİOMÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINI TƏMİN ETMƏK MƏQSƏDİLƏ SOSIAL-İQTİSADI HƏVƏSLƏNDİRMƏNİN TƏTBİQİNƏ NAİL OLUNMASI				
10.1. Biomüxtəlifliyin qorunmasına kömək edən sosial və iqtisadi həvəsləndirmə tədbirlərinin genişləndirilməsi				
10.1.1	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin mühafizə zonalarında fəaliyyət göstərən təsərrüfatların və əhalinin antropogen təsirlərinin azaldılması məqsədilə bioloji müxtəlifliyin qorunmasını, davamlı inkişafını təmin edən təkliflərin hazırlanması və tətbiqi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi	2006 -2008

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

10.1.2	Bioloji müxtəlifliyə və ekoloji həssas ərazilərə (ekosistemlərə) antropogen təsirlərin azaldılması məqsədilə alternativ (ətraf mühitə və bioloji müxtəlifliyə az təsiri olan) fəaliyyətlərin (yeni iş yerlərinin açılması ilə bağlı) inkişafına dair təkliflərin hazırlanması və həyata keçirilməsi	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2006-2008
10.2. Biomüxtəlifliyin qorunmasını təmin edən sosial və iqtisadi həvəsləndirmənin hüquqi bazasının yaradılması				
10.2.1	Bioloji sərvətlərin iqtisadi qiymətləndirmə mexanizmlərinin işlənib hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2006-2009
10.2.2	Kənd təsərrüfatı və digər sahələrin ətraf mühitə təsirinin azaldılması məqsədilə istehsal olunan məhsullara "Ekoloji təmiz məhsul" və ya "Ekoloji təhlükəsiz məhsul" sertifikatının verilməsinə dair təkliflərin hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2006-2008
11. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYƏ DAİR QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ				
11.1. Bioloji müxtəlifliyə dair qanunvericiliyin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılması				
11.1.1	Ətraf mühitə dair, bioloji müxtəlifliyə və ətraf mühitə təsir edən iqtisadi sahələrə aid qanunların bioloji müxtəliflik haqqında beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə təkliflərin hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2006-2008
11.1.2	Bioloji təhlükəsizliyi, genetik ehtiyatların invazion və gen mühəndisliyi əsasında alınmış növlərinin istifadəsini və digər əlaqəli məsələləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	2006-2008
12. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİN BƏRPASI, QORUNMASI VƏ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNƏ DAİR TƏDBİRLƏRİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ				
12.1. Beynəlxalq səviyyədə biomüxtəliflik üzrə investisiyaların dəstəklənməsi				

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

12.1.1	Bioloji müxtəlifliyə dair Qlobal Ekologiya Fondunun Kiçik Qrantlar Proqramına qoşulmasının təşkili	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
12.1.2	Biomüxtəlifliyə aid layihələri maliyyələşdirən beynəlxalq maliyyə qurumlarının (donorların) imkan və tələblərinin araşdırılması və "Prioritet layihələr Portfeli"-nin hazırlanması	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006
12.1.3	Qlobal Ekologiya Fondu ilə birgə maliyyələşdirilmə tələb edən layihələr üzrə güzəştli kreditlərin istifadə imkanlarının araşdırılması, belə layihələr barədə təkliflərin hazırlanması	III	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
12.2. Ölkə daxilində biomüxtəliflik üzrə investisiyaların dəstəklənməsi				
12.2.1	Biomüxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Sənaye və Energetika Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi	2006
12.2.2	Respublika ərazisində fəaliyyət göstərən özəl qurumların prioritet layihələrin maliyyələşdirilməsinə cəlb edilməsi imkanlarının araşdırılması və tətbiqi	II	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası	2006-2009
12.2.3	Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondundan biomüxtəlifliyin qorunması sahəsində prioritet layihələrin yerinə yetirilməsini təmin edən mexanizmin hazırlanması və həyata keçirilməsi	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	2006-cı ildən davam edəcək

13. BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYƏ MƏNFİ TƏSİR GÖSTƏRƏN FƏALİYYƏT NÖVLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ				
13.1. Bioloji müxtəlifliyə mənfi təsirlərin azaldılması				
13.1.1	Bioloji müxtəlifliyə daha çox təsir edən iqtisadi sahələr üzrə fəaliyyətlərin təhlili, məlumat bankının yaradılması və bu fəaliyyətlərin bioloji müxtəlifliyə təsirinin azaldılması məqsədilə təkliflərin hazırlanması	I	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Sənaye və Energetika Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	2006

“Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və davamlı istifadəsinə dair 2017–2020-ci illər üçün Milli Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Bioloji müxtəliflik haqqında” Konvensiyasının 6-cı maddəsinə uyğun olaraq qərara alıram:

1. “Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və davamlı istifadəsinə dair 2017–2020-ci illər üçün Milli Strategiya” təsdiq edilsin (əlavə olunur).
2. Bu Sərəncamın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə əlaqələndirici orqan Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi müəyyən edilsin.
3. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı görülən işlər barədə ildə bir dəfədən az olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 3 oktyabr 2016-cı il.

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2016-cı il 3 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə
TƏSDİQ EDİLMİŞDİR*

**Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və
davamlı istifadəsinə dair 2017–2020-ci illər üçün
MİLLİ STRATEGİYA**

1.Giriş

Təbii sərvətlərin qorunması və onlardan davamlı istifadə XXI əsrin ən mühüm və global problemlərindən olmaqla, dövlətin həllini vacib hesab etdiyi prioritet məsələlərdən biridir. Təbii sərvətlərin ayrılmaz hissəsi olan bioloji müxtəliflik çox mühüm, lakin hələ də tam qiymətləndirilməmiş zəngin ehtiyat mənbəyidir. Son zamanlar planetimizdə antropogen fəaliyyət nəticəsində ekosistemlər deqradasiyaya uğramış, bir çox fauna növləri isə məhv olmuş və ya onların sayı kəskin sürətdə azalmışdır. Bioloji müxtəlifliyin belə sürətli itkisi Yer kürəsini və bütövlükdə canlı aləmi ciddi təhlükədə qoymaqla, global faciəyə səbəb ola bilər. Yer kürəsində bioloji müxtəlifliyi beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə xilas etmək məqsədi ilə 1992-ci ilin iyun ayında Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş “Yer kürəsi” sammitində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Bioloji müxtəliflik haqqında" Konvensiyası imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası 2000-ci il 14 mart tarixində bu Konvensiyaya qoşulmuş və ondan irəli gələn öhdəliklərin milli səviyyədə yerinə yetirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 24 mart tarixli 1368 nömrəli Sərəncamı ilə 2006–2010-cu illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmiş, nəzərdə tutulmuş tədbirlər uğurla icra olunmuşdur.

Belə ki, Fəaliyyət Planına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ının I və II cildləri nəşr edilmişdir. Qafqazda nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə üzləşmiş 5 fauna növünün (ayı, canavar, ceyran, qartal və bəbir) qorunmasını əhatə edən “Böyük beşlik” proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının “Qırmızı Kitab”ına və Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının “Qırmızı siyahısı”na daxil edilmiş, təbiətin nadir incisi olan bəbirlərin tarixi areallarında və məskunlaşdığı sahələrdə populyasiyalarını izləmə tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Miqrasiya edən heyvan növlərinin nişanlanması üzrə tədqiqatların aparılması ilə əlaqədar Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunun və Ağgöl Milli Parkının ərazisində üzərində Azərbaycan Respublikasının atributları əks olunmuş halqalar vasitəsilə quşların nişanlanması işi həyata keçirilmişdir.

Nadir və nəsli kəsilmiş heyvan növlərinin reintroduksiyası layihələri çərçivəsində Şirvan Milli Parkında Avropada yeganə və ən böyük ceyran populyasiyasının sayı qısa müddətdə 4 min başdan 7 min başa qədər artmış və bu əhəmiyyətli növün arealı təbii yolla xeyli genişlənməmişdir. Ağgöl Milli Parkı, Qobustan-Cəngiçay vadisi, Acınohur-Sarıca düzü ərazilərinə mərhələlərlə ceyran fərdlərinin buraxılması həyata keçirilmiş, 150 başdan artıq ceyran tarixi məskunlaşma arealına qaytarılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının tarixi ərazilərində məskunlaşmış, lakin antropogen səbəblərdən kökü kəsilmiş fauna növlərinin bərpası məqsədi ilə 2012-ci ildən etibarən Avropa bizonunun ölkəyə reintroduksiya olunması istiqamətində işlərə başlanılmışdır.

2006-cı ildə qəbul olunmuş Fəaliyyət Planının əhatə etdiyi müddətdə Akademik Həsən Əliyev adına Azərbaycan Respublikası Zəngəzur Milli Parkının, Hirkan Milli Parkının və Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğunun əraziləri genişləndirilmiş, dövlət meşə fondu torpaqlarında Samur-Yalama Milli Parkı, Göygöl Dövlət Təbiət Qoruğunun bazasında və ona bitişik ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının Göygöl Milli Parkı, Goranboy rayonunun inzibati ərazisində Korçay Dövlət Təbiət Qoruğu yaradılmışdır.

Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğu ilə Gürcüstan Respublikasının həmsərhəd ərazilərində vahid ekosistemin əhatə edilməsi məqsədi ilə Zaqatala Dövlət Təbiət Yasaqlığı yaradılmışdır. Eyni zamanda “Yanardağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu, “Keşikçidağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, “Xınalıq” Dövlət Tarix-Memarlıq və Etnoqrafiya Qoruğu, “Atəşgah məbədi” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Arpaçay Dövlət Təbiət Yasaqlığı və Lerik rayonu ərazisində Rvarud Dövlət Təbiət Yasaqlığı yaradılmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Bioloji müxtəliflik haqqında” Konvensiyasının üzvü olan ölkələrin 2010-cu ildə Yaponiyanın Naqoya şəhərinin Aiçi Prefekturasında keçirilən 10-cu görüşü çərçivəsində 2011–2020-ci illər ərzində bioloji müxtəliflik sahəsində mühüm nəticələrə nail olmaq üçün əməkdaşlığın genişləndirilməsi, flora və faunanın qorunması və davamlı istifadəsi, bu sahədə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün yenilənmiş milli strategiyalar hazırlanmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin dayanıqlılıq prinsipləri əsasında qorunması və səmərəli istifadəsi, həmçinin sözügedən Konvensiya üzrə qarşıda duran öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair 2017–2020-ci illər üçün Milli Strategiya” (bundan sonra – Milli Strategiya) bu sahədə konkret addımlar atılmasına və müsbət nəticələr əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

2. Milli Strategiyanın məqsədi

Milli Strategiyanın əsas məqsədi genetik ehtiyatlardan səmərəli istifadə, bioloji müxtəlifliyin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması, yoxsulluğun aradan qaldırılması, ekoloji tarazlığın tənzimlənməsi, “yaşıl iqtisadiyyat”a keçidin təmin edilməsi, ekoloji təhsilin stimullaşdırılması, endemik flora və yerli fauna növlərinin bərpası, xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi, bioloji müxtəlifliyə təzyiqlərin azaldılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

3. Milli Strategiyanın prioritet istiqamətləri

3.0. Milli Strategiyaya daxil olan prioritet istiqamətlər aşağıdakılardır:

- 3.0.1. bioloji müxtəliflik və ekosistem xidmətləri ilə bağlı əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi üçün cəmiyyətdə ekoloji biliklərin geniş yayılmasının təmin edilməsi;
- 3.0.2. bioloji müxtəlifliyin monitorinqi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- 3.0.3. bioloji müxtəlifliyin, ekosistemin və genetik müxtəlifliyin bərpası və saxlanması;
- 3.0.4. xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin səmərəli idarəedilmə sisteminin yaradılması və mövcud şəbəkənin genişləndirilməsi;
- 3.0.5. bioloji müxtəlifliyə mənfi təsirlərin azaldılması və bioloji müxtəlifliyin davamlı istifadəsi;
- 3.0.6. bioloji müxtəlifliyin davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə bu sahədə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- 3.0.7. milli və yerli səviyyədə bioloji müxtəlifliyin mühafizəsində ictimaiyyətin iştirakının artırılması;
- 3.0.8. bioloji müxtəlifliyin qorunması işlərinin icrasında birgə idarəçiliyin inkişaf etdirilməsi;
- 3.0.9. bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi üçün adekvat resursların təmin edilməsi;
- 3.0.10. bioloji müxtəliflikdən istifadənin planlaşdırılması və idarə edilməsi üçün institusional potensialın gücləndirilməsi.

4. Milli Strategiyanın maliyyələşdirilməsi

4.0. Milli Strategiya çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlərin aşağıdakı mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur:

4.0.1. dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərində müvafiq dövlət qurumlarının xərclər smetasında ekoloji problemlərin həlli üçün nəzərdə tutulmuş vəsait;

4.0.2. ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fondlarının vəsaiti;

4.0.3. mikrokreditlər;

4.0.4. beynəlxalq donorların və maliyyə qurumlarının grantları.

5. Milli Strategiyanın icrası və ehtiyatların səfərbər edilməsi

Milli Strategiya Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və davamlı istifadəsinə dair Fəaliyyət Planı çərçivəsində keçiriləcək tədbirləri, icraya məsul dövlət orqanlarını, eləcə də icra müddətlərini müəyyən edir.

6. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və davamlı istifadəsinə dair Fəaliyyət Planı

Sıra №-si	Tədbirin adı	Gözlənilən nəticələr	İcraçı orqanlar	İcra müddəti (illər üzrə)
1	2	3	4	5
6.1. Bioloji müxtəliflik və ekosistem xidmətləri ilə bağlı əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi üçün cəmiyyətdə ekoloji biliklərin geniş yayılmasının təmin edilməsi				
6.1.1. 2020-ci ilədək bioloji müxtəliflik və ekosistem xidmətləri ilə bağlı məsələlərin təhsilin bütün pillələrində öz əksini tapması, lazımi resursların səfərbər edilməsi və müvafiq kadrların bilik səviyyəsinin artırılması				
6.1.1.1.	Təhsilin bütün pillələrində ətraf mühitin mühafizəsi, bioloji müxtəlifliyin qorunması, ekosistem xidmətləri ilə əlaqədar məsələlərin tədrisinin genişləndirilməsi	təhsilalanların ətraf mühitin mühafizəsi, bioloji müxtəlifliyin qorunması, ekosistem xidmətləri ilə bağlı bilikləri artacaqdır	TN, ETSN	2017-2020
6.1.1.2.	Dərs vəsaitlərində bioloji müxtəliflik və ətraf mühitlə bağlı məlumatlara daha geniş yer ayrılması	dərs vəsaitlərində bioloji müxtəliflik və ətraf mühitlə bağlı məlumatların dolğunluğu təmin ediləcəkdir	TN, ETSN	2017-2020
6.1.1.3.	Məktəblilərin ekoloji təhsilini və tərbiyəsini inkişaf etdirmək məqsədi ilə ekoloji təhsil mərkəzlərinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi	ekoloji təhsil mərkəzlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyi artacaqdır	TN, ETSN	2017- 2020
6.1.1.4.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması üzrə resurs, informasiya və təlim mərkəzlərinin yaradılması, insan resurslarının bilik və bacarıqlarının artırılması üçün texniki potensialın gücləndirilməsi	ətraf mühitlə əlaqəli sahələrdə fəaliyyət göstərən kadrların bilik və bacarıq səviyyəsi artacaqdır	TN, ETSN, KTN	2017- 2020
6.1.2. Respublika ərazisində 2020-ci ilədək ekoloji turizm potensialının artırılması və mövcud potensialdan istifadə istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi				
6.1.2.1.	Azərbaycan Respublikasının bioloji müxtəlifliyi və xüsusilə də milli parklar	milli parkların və bioloji müxtəlifliyin	ETSN, MTN, TN	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	haqqında reklam-məlumat məhsullarının hazırlanması	komponentləri təbliğ olunacaq, reklam məlumatları yayılacaqdır		
6.1.2.2.	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin turizm potensialı ilə bağlı məlumat bazasının genişləndirilməsi	respublika ərazisində daxili turizmin inkişafına xidmət edən və ekoturizm üçün müxtəlif imkanları əks etdirən məlumat bazası yaradılacaqdır	ETSN, MTN	2017- 2019
6.1.2.3.	Təbiət abidələrinin inventarlaşdırılmasının həyata keçirilməsi	təbiət abidələrinin yenilənmiş siyahısı hazırlanacaqdır	ETSN, MTN	2017- 2020
6.1.2.4.	Reklam xarakterli infoturların keçirilməsi	turoperatorlar üçün ekoloji turizm ilə bağlı müxtəlif turpaketlər hazırlanacaqdır	ETSN, MTN, TN	2017- 2020
6.1.2.5.	Milli Parklarda ekoloji turizmlə məşğul olan turoperatorların müəyyən edilməsi, media nümayəndələri, yerli və xarici turistlər üçün infoturların keçirilməsi	bioloji müxtəliflik və ekosistem xidmətləri ilə əlaqədar məlumatlılıq artacaq, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərində müxtəlif turizm növlərinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaranacaqdır	ETSN, MTN	2017- 2020
6.2. Bioloji müxtəlifliyin monitorinq sisteminin təkmilləşdirilməsi				
6.2.1.	Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan mütərəqqi üsullardan istifadə etməklə, monitorinq sisteminin təkmilləşdirilməsi	bioloji müxtəlifliyin monitorinq sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər paketinin icrası təmin ediləcəkdir	ETSN, AMEA, RYTN, ABOEM DA	2017- 2018
6.2.2.	Bioloji müxtəliflik komponentlərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	bioloji müxtəliflik komponentlərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı ekoloji qiymətləndirmə sənədi hazırlanacaqdır	ETSN, AMEA	2017- 2019
6.2.3.	Müasir monitorinq metodikalarının işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi	müasir monitorinq metodikaları hazırlanacaqdır	AMEA, ETSN	2017- 2020
6.2.4.	Bitki və heyvan növlərinin inventarlaşdırılmasının həyata keçirilməsi və elektron məlumat bazasının yaradılması	Azərbaycan Respublikasının fauna və flora növlərinin	ETSN, AMEA	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

		inventarlaşdırılması aparılacaq, vahid məlumat bazası yaradılacaqdır		
6.2.5.	Bioloji müxtəliflik üzrə İnformasiya və Əvvəlcədən Xəbərdarətmə Sisteminin yaradılması	bioloji müxtəlifliyin itməsinin və azalma dərəcəsinin monitorinqini aparan sistem yaradılacaqdır	AMEA	2017- 2020
6.2.6.	Bioenerji resurslarının dəqiq uçotunun aparılması	bioenerji resurslarının səmərəli istifadəsi istiqamətində görülən işlər nəticəsində ümumi ekoloji tarazlıq təmin ediləcəkdir	ABOEM DA, ETSN	2017- 2020
6.3. Bioloji müxtəlifliyin, ekosistemin və genetik müxtəlifliyin bərpası və saxlanması				
6.3.1. 2020-ci ilədək ətraf mühitin və bioloji müxtəlifliyin qorunmasının səmərəliliyinin artırılması				
6.3.1.1.	Azərbaycan Respublikasının daxili sularında, sərhəd sularında və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda bioloji müxtəliflik komponentlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, sənaye və məişət tullantıları ilə çirklənmənin qarşısının alınması, böyük yaşayış məntəqələri ətrafındakı su hövzələrinin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasına dair tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi	sərhəd sularının, Xəzər dənizinin, daxili suların, o cümlədən göllərin çirklənməsi minimuma endiriləcək, idarəetmə və monitorinq sisteminin təkmilləşdirilməsi və zəruri elmi əsasların əldə edilməsi hesabına bioloji müxtəlifliyin səmərəli qorunması təmin ediləcəkdir	ETSN, AMEA, FHN, ARDNŞ, “Azərsu” ASC, MST ASC	2017- 2020
6.3.1.2.	Bioloji müxtəlifliyin davamlı inkişafına təsir edən amillərin öyrənilməsi, antropogen təsirlərə məruz qalan torpaqlarda meşəbərpa zonalarının və süni meşəliklərin yaradılmasına dair təkliflər hazırlanması və pilot layihələrin həyata keçirilməsi	meşələrin, otların, su-bataqlıq ərazilərin səmərəli idarə olunması nəticəsində deqradasiyanın qarşısı alınacaq, bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi və davamlı istifadəsi üçün təlimatlar və idarəetmə planları hazırlanacaqdır	ETSN, AMEA, KTN	2017- 2018
6.3.1.3.	Otların idarə olunmasında qabaqcıl təcrübənin tətbiqi və otlaq sahələrinin səmərəli idarə olunması məqsədi ilə tədbirlər görülməsi, idarəetmə planlarının hazırlanması və pilot layihələrin tətbiqi	yay və qış otlarını haqqında dolğun məlumat bazası və xəritələr hazırlanacaq, pilot layihələrin	KTN, AMEA, ETSN	

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

		nəticələrindən asılı olaraq geniş tətbiq ediləcəkdir		
6.3.1.4.	“Örüş, otlaq və biçənək sahələrinin istifadəyə və icarəyə verilməsi, habelə istifadə edilməsi Qaydaları”na əməl olunmasına dair nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi	otlaq sahələrindən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, heyvandarlığın inkişaf etdirildiyi ərazilərdə otarma normalarına riayət olunacaqdır	KTN, ETSN, YİH	2017- 2020
6.3.1.5.	Xüsusi mühafizə statusu olmayan, lakin həssas ekosistemlər kimi qiymətləndirilən ərazilərdən, nadir və azsaylı fauna və flora növlərinin yayıldığı ərazilərdən davamlı istifadə məqsədi ilə qabaqcıl təcrübənin tətbiqi və idarəetmə planlarının hazırlanması xüsusi	mühafizə statusu olmayan, lakin bioloji müxtəliflik baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ərazilər idarəetmə planlarına və təlimatlara əsasən idarə olunacaqdır	AMEA, ETSN	2017- 2020
6.3.1.6.	Meşə ilə örtülü ərazilərin inventarlaşdırılmasında və monitorinqinin aparılmasında müasir metodikanın tətbiqi	müasir metodlardan istifadə etməklə, meşələrin dəqiq statusu müəyyən ediləcək və meşə ilə örtülü sahələrin yeni xəritələri tərtib olunacaqdır	ETSN, AMEA	2017- 2020
6.3.1.7.	Sərhədyanı ərazilərdə bioloji müxtəliflik komponentlərinin nadir növlərinin təbii bərpasının təmin edilməsi, qorunub saxlanılması və onlardan davamlı istifadə olunması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi	ağac və kolluqların növ müxtəlifliyinin idarə edilməsində səmərəlilik artacaqdır	ETSN, AMEA	2017- 2020
6.3.2. 2020-ci ilədək aqrobioloji müxtəliflikdə irs sistemlərinin qorunub saxlanılması, ev heyvanlarının və mədəni bitkilərin, o cümlədən iqtisadi və mədəni dəyəri olan cins və sortların genetik müxtəlifliyinin qorunması				
6.3.2.1.	Regionlar üzrə torpaq, iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla növbəli əkin sistemindən və digər səmərəli aqrotexniki becərmə tədbirlərindən geniş istifadənin və ənənəvi yolla yaradılmış mədəni bitkilərin becərilməsinin təşviq edilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi	kənd təsərrüfatı sahələrində səmərəli aqrotexniki üsullardan istifadə ediləcəkdir	KTN, AMEA, ETSN	2017- 2020
6.3.2.2.	Üzvi əkinçiliyin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə pilot layihələrin hazırlanması	pilot layihələrin nəticələri geniş tətbiq ediləcəkdir	KTN, AMEA, ETSN	2017- 2020
6.3.2.3.	Şoran və təkrar şoranlaşmaya məruz qalmış torpaqların yuyulması və bu ərazilərdə şəraitə uyğunlaşmış ağac və kol cinslərindən ibarət meşəbərpa zonalarının və süni meşəliklərin yaradılmasına dair təkliflərin	eroziyaya məruz qalmış sahələrdə aparılan səmərəli tədbirlər nəticəsində məhsuldarlıq artacaq və tarlaqoruyucu	MST ASC, KTN, ETSN, AMEA	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	hazırlanması və pilot layihələrin həyata keçirilməsi, torpaqların əkin dövriyyəsinə qaytarılması məqsədi ilə meliorasiya işlərinin görülməsi	meşələr salınacaqdır		
6.3.2.4.	Yüksək dağlıq ərazilər də daxil olmaqla, kənd təsərrüfatı sahələrində üzvi gübrələrdən istifadə ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsi	kənd təsərrüfatı sahələrində məhsuldarlıq artacaq və ekoloji təmiz məhsullar əldə olunacaqdır	KTN, ETSN, AMEA	2017- 2020
6.3.2.5.	Qlobal iqlim dəyişikliyi fonunda ətraf mühitin əlverişsiz amillərinə qarşı davamlı olan ənənəvi bitki sortlarının və heyvan cinslərinin istifadəsinin genişləndirilməsi	ənənəvi bitki sortlarının və heyvan cinslərinin inventarizasiyası aparılacaq, pilot layihələrin nəticələri əsasında yeni və dolğun siyahılar hazırlanacaq, qabaqcıl təcrübə nümayiş etdiriləcəkdir	AMEA, KTN, ETSN	2017- 2020
6.3.3. 2020-ci ilədək davamlı istifadə və mühafizə nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində nadir və nəsli kəsilməkdə olan flora və fauna növlərinin statusunun yaxşılaşdırılması				
6.3.3.1.	Nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin səmərəli mühafizəsini təmin etmək məqsədi ilə nəsli kəsilməkdə olan əhəmiyyətli növlərin qorunması tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi	nadir və nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növləri tədqiq edilərək yenilənmiş siyahı "Qırmızı Kitab"ın 3-cü nəşrinə daxil ediləcəkdir	ETSN, AMEA, KTN	2017- 2020
6.3.3.2.	"Qırmızı Kitab"ın hazırkı nəşrinə daxil edilmiş nəsli kəsilməkdə olan heyvan növlərinin mühafizəsi üçün yaşayış mühiti fraqmentasiyasının tədqiqi və vacib yaşama yerlərinin bərpası	yaşayış mühitinin fraqmentasiyası ilə bağlı dolğun məlumatlar əldə ediləcək və mənfi təsirlərin aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməcəkdir	AMEA, ETSN	2017- 2020
6.3.3.3.	Ölkə ərazisində nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin populyasiyalarının bərpası üçün tədbirlərin hazırlanması, reintroduksiya layihələrinin həyata keçirilməsi	nəsli kəsilməkdə olan və tarixən mövcud olmuş növlərin təbiətə qaytarılması üçün müvafiq tədbirlər, o cümlədən reintroduksiya layihələri həyata keçiriləcəkdir	AMEA, ETSN	2017- 2018
6.4. Səmərəli idarə edilən xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması və mövcud şəbəkənin genişləndirilməsi				
6.4.1.	Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda	respublika ərazisində	ETSN,	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	və quru sahələrdə xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin genişləndirilməsi	xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin ümumi sahəsi genişləndiriləcək, quru ərazilərdə xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 12 faizə, sahilyanı zonada isə 2 faizə çatdırılacaqdır	YİH	
6.4.2.	Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi	dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin idarə edilməsi işi təkmilləşdiriləcəkdir	ETSN	2017- 2020
6.4.3.	Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində “Zümrüd sahələr”in inkişaf etdirilməsi	xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri “Zümrüd sahələr” şəbəkəsinə daxil ediləcəkdir	ETSN, AMEA	2017- 2019
6.5. Bioloji müxtəlifliyə mənfi təsirlərin azaldılması və bioloji müxtəlifliyin davamlı istifadəsi				
6.5.1. 2020-ci ilədək bioloji müxtəlifliyə mənfi təsirlərin və təhlükələrin aradan qaldırılması və ekoloji vəziyyətin bioloji müxtəlifliyin davamlılığını təmin edəcək səviyyəyə çatdırılması				
6.5.1.1	Bioloji müxtəliflik baxımından zəngin ərazilərdə mövcud və potensial mənfi təsirlərin qiymətləndirilməsi, bu təsirlərin qarşısının alınması və ya minimuma endirilməsi üçün zəruri tədbirlər planının hazırlanması	bioloji müxtəlifliyə yönəlmiş mənfi təsirlər tədqiq ediləcək və onlara qarşı zəruri adekvat tədbirlər görülməkdir,	ETSN, AMEA, KTN	2017- 2020
6.5.1.2.	İqlim dəyişkənliyinə həssas ərazilərdə (subataqlıq, yüksək dağlıq ərazilər, Xəzər dənizinin sahil zolağı və s.) iqlim dəyişkənliyinin bioloji müxtəlifliyə təsirinin qiymətləndirilməsi və adaptasiya proqramlarının hazırlanması	müxtəlif ekosistemlərdə iqlim dəyişkənliyinin bioloji müxtəlifliyə təsiri qiymətləndiriləcək və əks tədbirlərin sayı artacaqdır	ETSN, AMEA, KTN	2017- 2020
6.5.1.3.	Flora və faunanın invaziv növlərinin cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, dəniz, quru, su-bataqlıq ekosistemlərində yayılma yollarının müəyyən edilməsi, ölkəyə daxil olmasının qarşısının alınması üçün nəzarət mexanizmlərinin, invaziv növlərin sayı və populyasiyaları barədə elektron məlumat bazasının yaradılması	invaziv növlərin sayı və populyasiyaları barədə elektron məlumat bazası hazırlanacaq, onların ölkəyə daxil olmasının qarşısının alınması üçün nəzarət mexanizmləri gücləndiriləcək və onlara qarşı mübarizə aparacaq	AMEA, ETSN, KTN	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

		üçün zəruri normativ hüquqi baza yaradılacaqdır		
6.5.1.4.	Ekoloji və iqtisadi baxımdan ciddi mənfi təsir göstərən flora və faunanın invaziv növlərinin populyasiyalarının, vurduqları zərərin qiymətləndirilməsi və onlara qarşı mübarizə tədbirlərinin hazırlanması	invaziv növlərin idarə edilməsi üçün zəruri mexanizmlər işlənilib hazırlanacaqdır	AMEA, ETSN	2017- 2020
6.5.1.5.	Kənd təsərrüfatı və məişət tullantılarından bioenerji alınması imkanlarının araşdırılması və həmin enerjiden istifadənin təşviq edilməsi	araşdırma müsbət nəticə verəcəyi halda, kənd təsərrüfatı və məişət tullantılarından bioenerji alınacaq və bu enerjiden istifadə olunacaqdır	AMEA, ETSN, KTN, ABOEM DA 2017-2020	
6.5.1.6.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması və təbii sərvətlərdən davamlı istifadə məqsədi ilə sənayenin "yaşıl iqtisadiyyat"a keçid potensialının qiymətləndirilməsi	beynəlxalq ekspertlərin köməyi ilə ilkin qiymətləndirmə sənədi hazırlanacaqdır	KTN, ETSN, YİH, bələdiyyələr	2017- 2019
6.5.1.7.	Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının geniş təşviqi	ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi istehsal payı artacaqdır	KTN, ETSN, AMEA, SMPDK	2017- 2020
6.5.2. Bioloji müxtəlifliklə bağlı təbii resursların və ekosistemlərin davamlı istifadəsi				
6.5.2.1.	Su bioloji resurslarının müasir ekoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, vətəgə əhəmiyyətli balıq növlərinin populyasiya dinamikasının öyrənilməsi, ov normalarının müəyyən edilməsi və akvakulturanın inkişaf etdirilməsi	Xəzər dənizində və daxili sulara iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli balıq ehtiyatlarının və tutum kvotalarının müəyyən edilməsi üçün elmi metodikalar hazırlanacaq, akvakulturanın inkişaf etdirilməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçiriləcəkdir	ETSN, AMEA	2017- 2020
6.5.2.2.	Bioloji müxtəlifliyin səmərəli istifadəsi baxımından ovçuluğun inkişafı üzrə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi	ovçuluğun davamlı inkişafını təmin etmək üçün zəruri normativ hüquqi baza yaradılacaqdır	ETSN, MTN	2017- 2019
6.5.2.3.	Yabani dərman bitkilərinin qanunsuz toplanmasına və satışına nəzarətin gücləndirilməsi və belə bitkilərdən davamlı istifadənin təmin edilməsi	yabani dərman bitkilərinin xammalı yalnız lisenziya almış fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən tədarük ediləcək, yabani dərman bitkilərinin	ETSN, AMEA, KTN, SN, SMPDK	2017- 2019

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

		yiğilməsi və istifadəsi üçün müvafiq qanunla müəyyən edilmiş qaydalar və təlimatlar hazırlanacaqdır		
6.6. Bioloji müxtəlifliyin davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə bu sahədə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi				
6.6.1. Bioloji müxtəliflik və ekosistem xidmətlərinin davamlı istifadəsi ilə bağlı bioloji müxtəlifliyə birbaşa və yaxud dolaylı təsir göstərən qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi				
6.6.1.1.	Mövcud normativ hüquqi bazanın təhlili, ölkənin götürdüyü beynəlxalq öhdəliklər nəzərə alınmaqla, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması	mövcud qanunvericilik aktları və beynəlxalq proqramlarda ölkənin götürdüyü beynəlxalq öhdəliklər nəzərə alınmaqla, yeni qanunvericilik aktları qəbul ediləcəkdir	ETSN, MTN	2017- 2020
6.6.1.2.	Bioloji müxtəlifliyə dair ölkə üzrə tədqiqatlar aparılması və növbəti Milli Hesabatın hazırlanması	“Bioloji müxtəliflik haqqında” Konvensiyadan irəli gələn öhdəliyin icrası olaraq, müvafiq hesabat təqdim ediləcək və bu sahədə aşkarlıq təmin olunacaqdır	ETSN	2018- 2020
6.6.2. 2020-ci ilədək ölkənin bioloji müxtəlifliyinin genetik modifikasiya olunmuş bitkilərdən mühafizəsi məqsədi ilə bioloji təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması				
6.6.2.1.	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Bioloji Kartagena Protokolunun icrası ETSN, 2017- müxtəliflik haqqında" Konvensiyasının Biotəhlükəsizliyə dair Kartagena Protokolunun icrasının təmin edilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanması	Kartagena Protokolunun icrası təmin ediləcəkdir	AMEA, KTN	2019
6.6.2.2.	Genetik modifikasiya olunmuş bitkilərlə mübarizə sahəsində dövlət qurumlarının əməkdaşlığının gücləndirilməsi	genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin monitorinqi sahəsində dövlət qurumları arasında əməkdaşlıq ediləcəkdir	ETSN, KTN, AMEA, DGK	2017- 2020
6.6.2.3.	Genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin təyini üzrə akkreditasiya olunmuş laboratoriya şəbəkəsinin genişləndirilməsi	genetik modifikasiya olunmuş bitkilər üzrə ixtisaslaşdırılmış laboratoriyaların sayı artacaqdır	ETSN, KTN, AMEA, DGK SMPDK	2017- 2020
6.6.2.4.	Respublikada genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin dövriyyəsinin tənzimlənməsi üzrə müvafiq elmi-texniki potensialın, ixtisaslı mütəxəssis hazırlığının və müvafiq texniki	genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin dövriyyəsinin tənzimlənməsi üzrə mütəxəssislərin sayı	KTN, ETSN, AMEA	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	infrastrukturun inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi	artacaqdır		
6.6.3. Bioloji müxtəlifliyin qorunması üzrə normativ hüquqi aktların Avropa Direktivlərinə uyğunlaşdırılması				
6.6.3.1.	Bioloji müxtəliflik ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və bu sahədə milli standartların beynəlxalq normativlərə uyğunlaşdırılması	müvafiq normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi yolu ilə zəruri addımlar atılacaqdır	ETSN, KTN, SMPDK	2017- 2019
6.6.3.2.	Respublikanın bioloji müxtəlifliklə bağlı beynəlxalq təşəbbüslərə qoşulması üçün imkanların müəyyən edilməsi	müvafiq imkanlar müəyyən edilərək, onların tətbiqi ilə bağlı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir	XİN, AMEA	2017- 2020
6.7. Milli və yerli səviyyədə bioloji müxtəlifliyin mühafizəsində, habelə bu sahədə qərarların qəbul edilməsi prosesində Orxus Konvensiyasının tələblərinə uyğun ictimaiyyətin və vətəndaş cəmiyyətinin iştirak səviyyəsinin yüksəldilməsi				
6.7.1.	Təbii sərvətlərin mühafizəsi və istifadəsi ilə bağlı qərarların verilməsi və onların icrası zamanı gender bərabərliyi də nəzərə alınmaqla, ictimaiyyətin iştirakını tələb edən effektiv mexanizmlərin yaradılması	bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi və davamlı istifadəsi, o cümlədən ətraf mühitlə bağlı digər vacib məsələlər üzrə qərarların verilməsi və icrası zamanı gender bərabərliyi nəzərə alınmaqla ictimaiyyətin iştirakı təmin ediləcəkdir	ETSN, AMEA, KTN	2017- 2020
6.7.2.	Müxtəlif formalı ekoloji tərbiyə və maarifləndirmə klublarında ayrı-ayrı yaş qruplarının təbiətə marağının artırılması üçün müvafiq tədbirlərin hazırlanması	ekoloji klubların səmərəli fəaliyyətinə dair təkliflər hazırlanacaq, müxtəlif formatda müsabiqələr, sərgilər, görüşlər keçiriləcəkdir	ETSN, YİH	2017- 2019
6.8. Bioloji müxtəlifliyin qorunması işlərinin icrasında birgə idarəçiliyin inkişaf etdirilməsi				
6.8.1. Bioloji müxtəlifliyin qorunması sahəsində aidiyyəti dövlət orqanları arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi				
6.8.1.1.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması sahəsində, o cümlədən ekoturizmin inkişafı, meşə massivlərinin salınması, yaşıllıqların yanğından mühafizəsi və erkən xəbərdarlıq sistemlərinin yaradılması, otlaqların idarə edilməsi və digər məsələlər üzrə müxtəlif dövlət qurumları arasında əməkdaşlıq imkanlarının müəyyən edilməsi və təkliflərin hazırlanması	aidiyyəti dövlət qurumları arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi nəticəsində bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə bağlı qərarlar qəbul olunacaq və vahid yanaşma tətbiq ediləcəkdir	ETSN, TN, KTN, FHN, AMEA, MTN, ARDNŞ	2017- 2019
6.8.1.2.	Bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi və	müvafiq sahədə	ETSN,	2017- 2019

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	davamlı istifadəsi ilə bağlı müxtəlif dövlət qurumları arasında ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi	əməkdaşlıq imkanları müəyyən edilərək, zəruri tədbirlər həyata keçiriləcəkdir	TN, KTN, FHN, AMEA	
6.8.2. Bioloji müxtəlifliyin qorunması məsələlərində qonşu ölkələrlə əməkdaşlığın gücləndirilməsi				
6.8.2.1.	Transsərhəd ekoloji problemlərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və həlli istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi	ekoloji araşdırmalar aparılaraq hesabatlar hazırlanacaq və problemlərin həlli istiqamətində əməkdaşlıq genişləndiriləcəkdir	XİN, ETSN	2017- 2020
6.8.2.2.	Transsərhəd ekoloji problemlərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və həlli istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi	ekoloji araşdırmalar aparılaraq hesabatlar hazırlanacaq və problemlərin həlli istiqamətində əməkdaşlıq genişləndiriləcəkdir	XİN, ETSN	2017- 2020
6.9. Bioloji müxtəlifliyin qorunmasının və davamlı istifadəsi üçün adekvat resursların təmin edilməsi				
6.9.1.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması və səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi üçün zəruri resursların qiymətləndirilməsi, təkliflərin hazırlanması və resursların səfərbər edilməsi	bioloji müxtəlifliyin qorunması və səmərəli istifadəsi təmin ediləcəkdir	ETSN, KTN, AMEA	2017- 2020
6.9.2.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması məqsədi ilə regionlarda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi	regionlarda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə genişləndiriləcəkdir	ABOEM DA, ETSN	2017- 2020
6.10. Bioloji müxtəliflikdən istifadənin planlaşdırılması və idarəedilmə imkanlarının gücləndirilməsi				
6.10.1. "Azərbaycan–2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında nəzərdə tutulan məqsədlərə uyğun olaraq bioloji müxtəliflik üzrə fəaliyyətin planlaşdırılması				
6.10.1.1	"Bioloji müxtəliflik haqqında" Konvensiya ilə bağlı öhdəliklərin icrası	üçün zəruri tədbirlərin müəyyən edilməsi və icrası Konsepsiyanın bioloji müxtəlifliyin qorunmasına yönəldilmiş hədəflərinə tam nail olunacaqdır	ETSN	2017- 2020
6.10.2. Bioloji müxtəlifliyin qorunması üzrə imkanların genişləndirilməsi				
6.10.2.	Bioloji müxtəlifliyin qorunması üzrə imkanların genişləndirilməsi, mövcud və tələb olunan imkanların qiymətləndirilməsi, təkliflərin hazırlanması və müvafiq proqramlara salınması, bu istiqamətdə qeyrihökumət təşkilatları ilə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq	bioloji müxtəliflik üzrə texniki, inzibati, maliyyə və insan resurslarının inkişafı təmin ediləcəkdir	ETSN	2017- 2020
6.10.2.2	Bioloji müxtəliflik sahəsində fəaliyyət göstərən insan resurslarının bilik və	bioloji müxtəliflik sahəsində kadr	ETSN, AMEA	2017- 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

	bacarıqlarının yüksəldilməsində qeyri-hökumət təşkilatları ilə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın gücləndirilməsi	potensialının gücləndirilməsi üçün əməkdaşlıq imkanları müəyyənləşdiriləcək və müntəzəm olaraq birgə təlimlər təşkil ediləcəkdir		
--	---	--	--	--

Akronimlər

ETSN - Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

FHN - Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi

XİN - Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi

KTN - Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

RYTN - Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi

SN - Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi

TN - Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi

MTN - Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

DGK - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi

SMPDK - Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi

ARDNŞ - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti

ABOEMDA - Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi

AMEA - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

MST ASC - Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

YİH - yerli icra hakimiyyətləri